

Ion Albu

**DOCTRINE PEDAGOGICE ȘI
INSTITUȚII EDUCATIVE**

Syllabus - ID

Titular curs: Conf. univ. dr. Ion Albulescu
Adresă birou: Clădirea „Pedagogica”, Str. Sindicatelor, nr. 7, Cabinetul 25
E-mail: albulescum@yahoo.com
Consultații: miercuri, orele 12 – 13
Cursul: **Doctrină pedagogică și instituții educaționale**
Codul cursului: PED 1209
Anul I, Sem. II
Tipul cursului: obligatoriu.
Tutori: Ecaterina Catâr, Mirela Albulescu, Dan Pavelea, Mihaela Drumen, Claudia Crișan.

Condiționări și cunoștințe prerechizite:

Înscrierea studenților la acest curs nu este condiționată de parcurgerea altor discipline. Totuși, le sunt utile cunoștințele dobândite la disciplina *Fundamentele pedagogiei*, parcursă în semestrul I. Totodată, cursanților le sunt necesare competențe referitoare la analiza și comentariul de text, interpretare și relaționare a cunoștințelor, elaborare de eseuri, procesare și sistematizare a cunoștințelor etc.

Descrierea cursului:

O incursiune în istoria gândirii pedagogice nu reprezintă doar un act de reconstituire a trecutului paideutic, ci și un prilej de a releva dimensiunile valoroase ale unei tradiții, care ne poate impulsiona și inspira în continuare. Noile abordări nu apar pe un teren gol, ci se construiesc pornind de la ceea ce au realizat mai valoros generațiile trecute. Eforturile de inovare nu pot începe prin a ignora astfel de realizări, deoarece orice demers novator presupune și o valorificare, o întregire, o ducere mai departe a unui patrimoniu consolidat în timp. Istoria ideilor pedagogice face proba coparticipării trecutului la arhitectura prezentă a educației. Doar temporal experiențele trecutului nu ne aparțin, valoric însă, ele constituie o dimensiune a ceea ce suntem acum. Se înțelege că întotdeauna o doctrină pedagogică s-a structurat în funcție de împrejurările istorice, prin prisma cărora trebuie judecată și apreciată. În educație se răsfrâng și se concentrează nevoile, ideologiile, tendințele și aspirațiile societății în și prin care tind să se realizeze. Scopurile educației au fost dintotdeauna și scopurile societății, cristalizate în idei generale proprii epocii respective, iar mijloacele prin care s-a urmărit realizarea lor au reflectat condițiile de viață specifice timpului. Astfel, unele dintre ideile constitutive ale diverselor doctrine pedagogice ne apar acum ca fiind desuete, căci ele au răspuns nevoilor epocii în care au fost propuse și nivelului respectiv de dezvoltare al științei, altele însă ca regăsindu-se reexprimate într-o formă nouă, dezvoltată și așezată pe alte fundamente, mult mai solide, în abordările pedagogice actuale. De aceea, recursul la istoria doctrinelor pedagogice ne poate clarifica imaginea asupra unor filiere ideatice, asupra originii unor probleme specifice educației și soluțiilor ce le-au fost aduse, asigurându-se, în acest fel, o temelie trainică pentru noi elaborări teoretice și, implicit, pentru noi abordări practice. Investigarea experienței trecutului formează spiritul critic al pedagogului, ferindu-l de exagerări, greșeli, rutină, îl orientează asupra diverselor curente și doctrine, de unde poate primi sugestii prețioase pentru identificarea unor soluții noi la problemele cu care se confruntă.

Cursul nostru se concentrează cu deosebire pe surprinderea, într-o formă sintetică, a principalelor dimensiuni conceptuale și tematice, prezente în scrierile unor autori reprezentativi pentru trecutul pedagogiei și gruparea lor în curente de gândire semnificative. Am considerat că este util să insistăm numai asupra acelor doctrine care au lăsat urme durabile în conștiința oamenilor. Totodată, vom căuta să arătăm fundamentele social-istorice și cultural-filosofice, care au condiționat diversele doctrine pedagogice. Apariția acestora nu a avut loc întâmplător, ca rezultat al unor fantezii speculative, ci în strânsă legătură cu realitățile și evoluția vieții sociale, marcând în succesiunea lor un proces ascendent, a cărui orientare generală lasă să se întrevadă, din ce în ce mai limpede, aspirațiile și orientările în domeniul educației. În analiza și prezentarea doctrinelor asupra

căroră ne-am oprit investigația am simțit nevoia de a raporta opera la omul care a zămislit-o. Desigur, nu putem avea pretenția că am epuizat, extensiv sau intensiv, problemele trecutului pedagogic. Acesta este un teritoriu vast, de aceea, oricât de mult ne-am extinde cercetarea, ea nu va fi ferită cu totul de reproșul că o idee semnificativă a fost scăpată, cu sau fără intenție, din vedere.

Organizarea temelor în cadrul cursului

La sfârșitul fiecărui modul sunt propuse câteva teme pe care studenții urmează să le efectueze. Ordinea prezentării acestor teme este strâns legată de succesiunea modulelor tematice, stabilită într-o ordine cronologică, altfel spus, în funcție de apariția și dezvoltarea diferitelor curente și doctrine pedagogice. Pentru realizarea acestor teme, studenții se vor folosi de suportul de curs, de textele din autorii reprezentative cuprinși în bibliografia fiecărui modul și de texte sugerate de către tutori. Totodată, ei vor face apel la propriile priceperi, de orientare în bibliografie, de procesare a informației (selectare, organizare, analiză, sinteză, generalizare, corelare etc.), de analiză și comentariu de text, de elaborare a unor scurte lucrări (eseuri) pe teme date, de comunicare etc.

Formatul și tipul activităților implicate de curs

Conținutul cursului este structurat pe module, fiecare dintre acestea vizând un curent al gândirii pedagogice dominant într-o anumită epocă istorică, precum și dezvoltările instituționale din acel timp. Pentru explicitarea acelui curent am recurs la prezentarea detaliată a doctrinelor pedagogice reprezentative. Studentul are libertatea de a-și gestiona singur, fără constrângeri, modalitatea de parcurgere a cursului. Totuși, recomandăm ca textul cursului să fie parcurs, într-o primă lectură, până la prima întâlnire stabilită prin programarea activităților și comunicată pe site-ul ID. De asemenea, recomandăm ca temele prevăzute la Modulele I – VI să fie realizate tot până la acea dată, iar celelalte până la cea de-a doua întâlnire „face – to – face”. În cadrul cursului sunt preconizate pentru abordare activități de tipul: discuții pe anumite teme, proiecte de cercetare, sesiuni de consultații „face – to – face”. Astfel de activități sunt obligatorii, iar ponderea lor (inclusiv a temelor) în evaluarea finală (notarea) va fi de 30%.

Materiale bibliografice obligatorii

Ion Albușescu, *Doctrină pedagogică*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2007

Constantin Cucoș, *Istoria pedagogiei*, Editura Polirom, Iași, 2001.

Ion Gh. Stanciu, *O istorie a pedagogiei universale și românești până la 1900*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1977.

Cele trei surse indicate de maximă relevanță pentru problematica acestui curs conțin referiri explicite la modulele cursului, astfel încât ele au fost incluse în bibliografia recomandată pentru fiecare din acestea. Aceste lucrări pot fi procurate de la biblioteca facultății sau de la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga”.

Materiale și instrumente necesare pentru curs

Calculator pentru accesarea cursurilor on-line, texte xerocopiate, lucrări de specialitate.

Calendarul cursului

Întâlnirea	Modulele vizate	Activități premergătoare	Așteptări față de studenți	Sarcini de lucru
I	Modulele I - VI	Temele prevăzute la modulele respective	Disponibilitate pentru participare activă și interactivă.	Discuții interactive, analiză, interpretare, sinteză, corelare a diverselor cunoștințe dobândite
II	Modulele VII - XI	Temele prevăzute la modulele respective	Disponibilitate pentru participare activă și interactivă.	Discuții interactive, analiză, interpretare, sinteză, corelare a

				diverselor cunoștințe dobândite
--	--	--	--	---------------------------------

Politica de evaluare și notare

Evaluarea finală se va realiza sub forma unui examen scris, în care vor fi verificate și notate achizițiile teoretice și competențele studenților. Intrarea la examenul final este condiționată de elaborarea sarcinilor de lucru prezentate la fiecare modul. Aceste produse vor fi păstrate de studenți până la acordarea notei finale.

În cadrul evaluării scrise se vor evalua:

- pentru notele 5-6: definirea conceptelor specifice și operaționalizarea lor;
- pentru notele 7-8: oferirea de descrieri, clasificări, exemplificări, ilustrări, analize critice, corelații;
- pentru notele 9-10: oferirea de descrieri, clasificări, exemplificări, ilustrări, analize critice, corelații, cu valorificarea creativității studentului.

Pe parcursul semestrului, în cadrul celor două întâlniri organizate, se va realiza o evaluare formativă continuă, bazată pe observarea comportamentului studenților, pe calitatea intervențiilor lor în discuții, pe consistența reflecțiilor personale, pe relevanța problemelor puse în discuție, pe modalitățile de rezolvare a problemelor, pe soluțiile propuse. De asemenea, se vor evalua formativ produsele elaborate de studenți la finalul semestrului.

Studenții vor primi feed-back la sarcinile realizate prin e-mail de la tutori, prin comunicare directă pentru cei ce solicită acest feed-back, precum și pe forumul de discuții. Studenții se pot prezenta la examen de mărire a notei, în conformitate cu Regulamentele Facultății de Psihologie și Științe ale Educației.

Elemente de deontologie academică

Cursul și activitățile aferente lui (întâlnirile, examenul, discuțiile organizate direct sau pe forum) încurajează interacțiunile umane și comportamentele colegiale, corecte, fairplay, bazate pe respect reciproc și decență. Relațiile dintre cadrul didactic și studenți vor fi de tip democratic, astfel încât ele să favorizeze implicarea activă și interactivă a studenților în activitățile educaționale și să asigure premisele unei instruirii și autoinstruirii eficiente.

Studenți cu dizabilități

Studenții cu dizabilități motorii sau intelectuale pot urma cursul în modalități cât mai apropiate, identificate împreună cu cadrul didactic, căruia îi se pot trimite mesaje e-mail.

Strategii de studiu recomandate

Pentru parcurgerea modulelor acestui curs este recomandabil să se pună accent pe lectura independentă, analiza critică, interpretare, exemplificare, dezbateri. În parcurgerea modulelor este recomandabil să se încerce realizarea de corelații între teme și subteme și să se efectueze exercițiile aplicative propuse.

Numărul de ore estimativ necesar pentru parcurgerea modulelor este: 2 ore pentru modulele I – III, 3 ore pentru modulele IV – VIII, 3,5 ore pentru modulele IX - XI.

1. ORIGINEA ARISTOCRATICĂ ȘI CAVALEREASCĂ A EDUCAȚIEI ÎN GRECIA PRECLASICĂ	7
2. EDUCAȚIA SPARTANĂ	10
3. EDUCAȚIA ATENIANĂ.....	11
4. IDEI DESPRE EDUCAȚIE ÎN EPOCA CLASICĂ	14
4. 1. PITAGORA	14
4. 2. SOFIȘTII.....	15
4. 3. SOCRATE.....	17
4. 4. PLATON.....	18
4. 5. ISOKRATES	20
4. 6. ARISTOTEL	20
5. EDUCAȚIA ÎN LUMEA ROMANĂ.....	22
5. 1. DIRECȚII DE ACȚIUNE.....	22
5. 2. TEORIA EDUCAȚIEI LA ROMANI	24
5. 2. 1. LUCIUS ANNAEUS SENECA	24
5. 2. 2. MARCUS QUINTILIANUS	25
5. 2. 3. PLUTARH.....	26
II. PEDAGOGIA CREȘTINĂ.....	29
1. ORIENTAREA GENERALĂ A EDUCAȚIEI ÎN PRIMELE SECOLE CREȘTINE.....	29
2. SCOLASTICISMUL	35
3. UNIVERSITĂȚILE	38
4. IDEI PEDAGOGICE ÎN OPERELE TEOLOGILOR CREȘTINI	39
4. 1. CLEMENT ALEXANDRINUL	39
4. 2. ORIGENE	41
4. 3. VASILE CEL MARE.....	42
4. 4. IOAN HRISOSTOMUL.....	43
4. 5. TERTULLIAN.....	44
4. 6. AUGUSTIN	45
4. 7. TOMA DIN AQUINO.....	47
III. PEDAGOGIA RENAȘTERII.....	50
1. UMANISMUL RENASCENTIST ȘI EDUCAȚIA.....	50
2. AUTORI DE SCRISURI PEDAGOGICE.....	53
2. 1. PIETRO PAOLO VERGERIO	53
2. 2. LEON BATISTA ALBERTI	54
2. 3. MAFFEO VEGIO	54
2. 4. FRANÇOIS RABELAIS	55
2. 5. ERASMUS DIN ROTTERDAM.....	56
2. 6. MICHEL DE MONTAIGNE	57
IV. REALISMUL PEDAGOGIC MODERN	60
1. PREMISELE APARIȚIEI REALISMULUI PEDAGOGIC	60
2. JAN AMOS COMENIUS	61
3. JOHN LOCKE	66
4. FRANÇOIS DE SALIGNAC DE LA MOTHE-FÉNELON	71
V. PEDAGOGIA NEOUMANISMULUI ILUMINIST	74
1. CONTEXTUL CULTURAL	74
2. JEAN-JACQUES ROUSSEAU	75
3. IMMANUEL KANT.....	79
4. JOHAN WOLFGANG VON GOETHE	82
5. FRIEDERICH SCHILLER	85
6. JOHANN HEINRICH PESTALOZZI	88
VI. DOCTRINELE PEDAGOGICE ÎN SECOLUL AL XIX-LEA	95
1. NOI DIRECȚII DE DEZVOLTARE A GÂNDIRII PEDAGOGICE.....	95
2. JOHANN FRIEDRICH HERBART	96
3. ȘCOALA HERBARTIANĂ	101
4. FRIEDRICH ADOLF W. DIESTERWEG	102
5. FRIEDRICH W. FRÖBEL	105
6. FRIEDRICH W. FOERSTER.....	107
VII. PEDAGOGIA EXPERIMENTALĂ.....	111
1. ORIGINEA ABORDĂRILOR PEDAGOGICE EXPERIMENTALE.....	111

2. ERNST MEUMANN	112
3. WILHELM AUGUST LAY	115
4. ALFRED BINET	116
5. ALȚI PROMOTORI AI PEDAGOGIEI EXPERIMENTALE	119
VIII. PEDAGOGIA SOCIALĂ.....	122
1. DE LA INDIVIDUALISM LA ABORDAREA SOCIALĂ A EDUCAȚIEI.....	122
2. PAUL NATORP.....	122
3. ÉMILE DURKHEIM.....	125
IX. CURENTUL „EDUCAȚIA NOUĂ”	130
1. CRITICA SISTEMULUI TRADIȚIONAL DE EDUCAȚIE.....	130
2. ELLEN KEY	131
3. MARIA MONTESSORI.....	133
4. EDUARD CLAPARÈDE.....	136
5. OVIDE DECROLY	139
X. DEZVOLTAREA MIȘCĂRII „EDUCAȚIA NOUĂ”: ȘCOALA ACTIVĂ.....	142
1. SCURT ISTORIC AL IDEII DE ACTIVISM ÎN EDUCAȚIE.....	142
2. ADOLPHE FERRIÈRE	144
3. ROGER COUSINET	147
4. CÉLESTIN FREINET	150
5. PROGRESIVISMUL.....	152
XI. PEDAGOGIA FILOSOFICĂ.....	155
1. PRINCIPALELE DIRECȚII DE ABORDARE FILOSOFICĂ A EDUCAȚIEI	155
2. HERBERT SPENCER	156
3. WILLIAM JAMES.....	161
4. JOHN DEWEY	165
5. EDUARD SPRANGER	170
6. RUDOLF STEINER	172
BIBLIOGRAFIA COMPLETĂ A CURSULUI.....	177

I. GÂNDIREA PEDAGOGICĂ ÎN ANTICHITATE

Modulul 1

Scopul modulului:

Cunoașterea de către student a preocupărilor antice privind discursul pedagogic și practica educațională.

Obiective:

1. Cunoașterea analitică a ideilor pedagogice avansate de cei mai importanți filosofi ai Antichității;
2. Reliefaarea notelor specifice ale modelelor paideutice preclasic, spartan și atenian;
3. Identificarea notelor caracteristice practicilor educaționale antice;
4. Dezvoltarea abilităților de analiză și interpretare de text.

Schema logică a modulului:

1. Originea aristocratică și cavaleriească a educației în Grecia preclasică
2. Educația spartană
3. Educația ateniană
4. Idei despre educație în epoca clasică
 - 4.1. Pitagora
 - 4.2. Sofiștii
 - 4.3. Socrate
 - 4.4. Platon
 - 4.5. Isokrates
 - 4.6. Aristotel
5. Educația în lumea romană
 - 5.1. Direcții de acțiune
 - 5.2. Teoria educației la romani
 - 5.2.1. Lucius Annaeus Seneca
 - 5.2.2. Marcus Quintilianus
 - 5.2.3. Plutarh

1. Originea aristocratică și cavaleriească a educației în Grecia preclasică

Prin natura ei, educația nu este doar o problemă individuală, ci și una socială. Caracterul societății se imprimă în fiecare membru al ei, determinându-i acțiunile și întregul comportament. Nicăieri influența decisivă a societății asupra indivizilor nu se afirmă mai clar decât în strădania de a-i forma, așa cum ea însăși înțelege să o facă, prin intermediul educației. De aceea, educația este expresia directă a conștiinței vii a normelor și legilor scrise și nescrise ale societății umane.

Educația a căutat întotdeauna să răspundă unei comenzi sociale; idealul educativ a fost întotdeauna subordonat idealului social. Dacă ne referim la antichitatea greacă, față de care nu putem rămâne indiferenți din simplul motiv că acolo găsim originile tradiției pedagogice europene, îl vom lua ca primă sursă de informare pe Homer, *Iliada* și *Odissea* constituind cele mai vechi documente, pe care le putem cerceta pentru a ne edifica asupra educației arhaice. Din acest motiv, se consideră că pedagogia antică începe, de fapt, cu Homer¹. El ar reprezenta punctul de plecare și, în același timp, fundamentul întregii culturi a vechilor greci, educatorul lor prin excelență. Poemele homerice au îndeplinit, pentru acea vreme, rolul *Bibliei* de mai târziu. Ele au servit ca prim text de lectură, ca fragmente alese de poezie, ca manual de literatură, ca lucrări de istorie și geografie, ca și catehism. De acolo s-au alimentat, pe parcursul unei exegeze milenare, doctrinele fizice, morale sau teologice.

Homer, ca martor al culturii aristocrației grecești arhaice, reprezintă o importantă sursă istorică referitoare la viața acelei epoci. Din această sursă extragem, mai întâi, imaginea sintetică a acelei lumi aristocratice, pentru a vedea, mai apoi, modul în care idealul ei uman prindea formă, devenind un reper fundamental pentru demersurile de natură educativă. Societatea din vremurile despre care ne vorbește Homer era una dominată de o aristocrație războinică, asemănătoare întrucâtva cu cea a Evului Mediu, motiv pentru

¹ Maurice Debesse, Gaston Mialaret (éd.), *Traité de science pédagogiques*, t. II – Histoire de la pédagogie, Presse Universitaires de France, Paris, 1971, p. 15

care Henri-Irénée Marrou vorbește despre un veritabil „Ev Mediu homeric”². Această situație existentă la nivel social și-a pus amprenta asupra stării de fapt a educației, a culturii în general.

Aspectele dominante ale vieții cotidiene dusă de eroii homerici erau ceremoniile, jocurile, divertismentele muzicale, dansul, concursurile de elocvență desfășurate la curte. Prin urmare, educația trebuia să răspundă unor astfel de nevoi, îndeosebi celei de rafinare a manierelor. O atenție deosebită era arătată cultivării abilităților privind ținuta în societate, reacțiile în situațiile neprevăzute sau comportamentelor verbale. Remarcăm, astfel, la originea civilizației grecești, un tip de educație net definit, constând în aceea că tânărul nobil primea sfaturi și învățături de la o persoană mai în vârstă, căreia îi fusese încredințat pentru formare, învăța practicarea sporturilor, exercițiile cavalești (vânătoarea, echitația), artele de curte (muzica, cântatul la liră), chiar chirurgia și farmacologia. Așa se prezintă, sumar spus, figura ideală a „cavalerului” epocii homerice.

Grecii, arată L. Riboulet³, își găseau în opera lui Homer propriul ideal educațional: a face din fiecare cetățean un om de acțiune și un înțelept. Ulise, de exemplu, prin vitejia lui, prin respectul arătat zeilor și stăpânirea de sine reprezenta tipul omului de acțiune. Achile, a cărui gândire a fost întotdeauna supusă rațiunii și reflecției, a reprezentat tipul omului înțelept. Acest ideal al educației conducea la dezvoltarea individualismului și a sentimentului libertății civile. Dar fiecare dintre marile civilizații, doriană și ioniană, și-a aplicat principiile, după cum vom vedea în paginile următoare, în funcție de idealul particular propriu.

Timp de multe secole, educația antică a păstrat un mare număr de trăsături provenite din această origine aristocratică și cavalerescă. Chiar și când promovau un mod de viață democratic, cetățile grecești, precum Atena în epoca lui Pericle (secolul V î. Hr.), cu politica ei demagogică în materie de cultură, trăiau într-o tradiție aristocratică. Privitor la educația timpurilor homerice, Platon distingea, în lucrarea sa *Legile*, două aspecte:

- a) o etică, ce conținea anumite precepte referitoare la un anumit ideal de existență umană;
- b) o tehnică (techne), prin care copilul era pregătit și inițiat progresiv într-un anumit mod de viață.

Etica de tip cavaleresc a rămas, pentru multă vreme, în centrul idealului grec de personalitate umană. Onoarea, eroismul și iubirea de glorie constituiau valorile sale dominante. Așadar, încă un argument în sprijinul afirmației că Homer a fost menținut ca text de bază în educație, fiecare generație regăsind în scrierile sale valorile centrale ale eticii aristocratice. *Iliada* și *Odiseea* nu au fost doar capodopere literare, ci, datorită conținutului lor, și adevărate manuale de etică, un elogiu adus unui ideal moral prin excelență, de natură foarte complexă.

Epoca la care fac trimitere epelele homerice era dominată aproape exclusiv de idealul eroic arhaic de „areté”, înrădit în toți eroii prezenți în *Iliada*, care contopește într-o unitate ideală imaginile poetice ale vechilor eroi legendari cu tradițiile vii ale aristocrației, care cunoștea deja o marcantă viață cetățenească, așa cum dovedește, în primul rând, descrierea lui Hector și a troienilor. Și în *Odiseea*, acolo unde este prezentat destinul postbelic al eroilor, reprezentările sunt luate din formele de viață ale aristocrației timpului, proiectate cu un realism naiv într-o epocă mult mai veche.

Valoarea umană ideală, dezirabilă pentru întreaga antichitate greacă, era „areté”, definitorie pentru idealul suprem de bărbăție cavalerescă, unind în sine cea mai aleasă curtoazie cu eroismul războinic. Originea conceptului se află în principiile de bază ale aristocrației cavalești din epoca arhaică și în el se concentrează, după cum scrie Werner Jaeger, „conținutul educativ al acestei perioade în forma cea mai pură”⁴. Superioritatea fizică și intelectuală, noblețea și grandoarea tragică a vieții erau mult apreciate, alături de o etică a onoarei, care accepta chiar orgoliul, rivalitatea, gelozia. Departe de a fi considerate vicii, acestea atitudini erau chiar încurajate, dacă în acest fel individul își putea afirma superioritatea.

Fără a fi ignorată semnificația inițială a conceptului de „areté”: destoinicie războinică, iscusință, curaj, eroism, forță temerară, onoare, inteligență, în epoca ce i-a urmat lui Homer imaginea nobleței masculine a fost modelată tot mai mult conform unor pretenții spirituale superioare. O nouă imagine a perfecțiunii umane avea să se formeze treptat, cuprinzând alături de noblețea faptei noblețea spiritului și care își fixa idealul spre care tindeau în uniunea celor două. Dacă în epoca homerică, omul purta în conștiința valorii sale exclusiv amprenta comunității căreia îi aparținea, gândirea filosofică greacă de mai târziu îl

² Henri- Irénée Marrou, *Istoria educației în antichitate*, vol. I, Editura Meridiane, București, 1997

³ L. Riboulet, *Histoire de la pédagogie*, Librairie Catholique Emmanuel Vitte, Paris, 1935, p. 56

⁴ Werner Jaeger, *Paideia*, vol. I, Editura Teora, București, 2000, p. 26

trimitea către un model lăuntric și îl învăța că onoarea nu este decât imaginea exterioară a valorii sale profunde, oglindită în spiritul critic al societății. Filosoful poate renunța la recunoașterea exterioară, chiar dacă, după cum admitea și Aristotel, ea nu îi putea fi cu totul indiferentă, ceea ce nu ar fi putut face Homer și aristocrația contemporană lui, pentru care refuzul onoarei cuvenite ar fi constituit o tragedie. În elenismul târziu, setea de onoare nu mai este ceva lăudabil, ci corespunde, de cele mai multe ori, ambiției personale. Mult mai târziu, creștinismul a văzut în efortul omului de a se evidenția, în pretenția lui la onoare și recunoaștere o vanitate culpabilă.

În interpretarea lui Aristotel, cea din *Analitica posteriori*, Ahile și Ajax, personaje centrale în epopeile homerice, reprezintă prototipuri ale virtuții cavalești. Faptul de a dovedi grandoare sufletească nu are încă nici o valoare morală, dimpotrivă, este chiar ridicol dacă în spatele acestei constituții spirituale nu se află o areté completă, acea uniune supremă a tuturor meritelor, pentru care Aristotel și Platon nu ezită să utilizeze conceptul de „kalokagathia”. Dar gândirea etică a marilor filosofi atenieni, arată Werner Jaeger, rămâne fidelă originii sale aristocratice, atunci când consideră că areté își găsește adevărata împlinire mai ales în dispoziția spirituală a omului cu grandoare sufletească.

Epopeile lui Homer au făcut posibilă transmiterea, din generație în generație, a unui stil de viață, în care educația tinerilor se realiza conform idealului aristocratic și regulilor stricte de comportament elevat. Educația, ca modelare a personalității umane prin sfaturi permanente și îndrumare spirituală, este o caracteristică tipică aristocrației, nu doar în vremurile despre care este vorba în *Iliada* și *Odiseea*, ci și în cele ce vor urma. Numai această categorie socială impune exigențe existenței omului, întregii sale persoane, întregii sale conduite, exigențe pe care acesta nu le poate îndeplini fără o cultivare conștientă și orientată a calităților sale de bază.

Homer, ne spune Platon, încununează cu glorie nenumăratele fapte de seamă ale celor de demult și astfel face educație posterității. În *Republica* sau în dialogul *Protagoras*, el arată că Homer a fost educatorul întregii Grecii⁵. Educația literară greacă îl va păstra ca text de bază, ca punct central al tuturor studiilor. Xenophanes din Kolophon vorbea despre profunda influență pe care Homer a avut-o asupra lui Hesiod, care și-a început cariera ca rapsod, ca recitator al său. Și Hesiod nu a constituit un caz izolat.

Evident, Homer nu a fost singurul educator pe care l-au urmat grecii, chiar dacă el a reprezentat fundamentul tradiției pedagogice clasice grecești. Idealul moral al conștiinței elene, pentru a ne referi doar la acest aspect, a fost completat și îmbogățit, mai târziu, de către Hesiod, cu noțiunile de dreptate, justiție, adevăr. În *Munci și zile*, el elogiaza valoarea muncii, considerată drumul unic către „areté”. Semnificația conceptului cuprinde acum atât destoinicia personală, cât și ceea ce ea produce: bunăstarea, succesul, considerația. Nu mai este vechea „areté” a războinicului aristocrat, ci aceea a omului de rând, proprietar de pământ. În locul întrecerii orgolioase în virtutea virilă cavalească, așa cum o cere morala aristocrată, apare emulația pacifică și statornică în muncă. Este evident astfel faptul că Hesiod căuta să alăture educației aristocratice, așa cum o oglindea eposul homeric, o educație populară, fondată pe o areté a omului simplu. Stâlpii ei de susținere erau dreptatea și munca.

În creația poetică a lui Hesiod este reprezentată împlinirea de sine a unei clase sociale, care până atunci fusese exclusă de la o educație conștientă, relativ sistematică și organizată. În acest proces, ea folosește avantajele pe care i le oferă cultura clasei superioare, dar își ia conținutul caracteristic și morala din propria viață. Așa cum la Homer cultura aristocratică se spiritualizează atingând gradul maxim de influență asupra întregii umanități, la fel morala populară depășește prin Hesiod granițele strâmte ale sferei sale sociale. O bună parte a poemului său este inteligibilă și utilă doar pentru țăranul agricultor, dar valoarea etică a concepției sale despre viață, fertilă pentru toți, este înălțată prin opera poetului și făcută accesibilă o dată pentru totdeauna întregii lumi.

De la început, noțiunea de „areté” a fost legată de problematica educației. Desigur, în cursul evoluției istorice a ansamblului vieții sociale, idealul de „areté” umană s-a modificat la rândul lui, inclusiv calea de a ajunge la el. Mereu a apărut întrebarea: Ce fel de educație duce la „areté”? Care este calea ce trebuie urmată? Forma instaurării și transmiterii idealului de „areté” a fost cu totul alta în cultura aristocratică din epoca clasică față de operele lui Hesiod, după cum alta a fost și pentru cetățeanul polisului. Dacă lăsăm de-o parte Sparta, unde încă din vremea lui Tyrtaios se dezvoltase un sistem particular de educație civică (agoge) fără

⁵ În *Republica* (606 E), Platon îi are în vedere pe „adoratorii lui Homer”, care nu îl citeau doar pentru plăcerea estetică, ci și ca pe un mentor. Aceeași părere apare încă în fragmentele păstrate din opera lui Xenofan.

echivalent în lumea greacă, în alte locuri nu exista nimic organizat de stat, care să fi semănat cu vechea educație aristocratică, așa cum apărea ea în *Odiseea* sau în scrierile lui Teognis și Pindar.

Noul ideal uman și civic, care începea să se contureze din secolul al V-lea î. Hr., nu însemna încă o educație deliberată în acest scop, oricât de superior era considerat acesta în raport cu vechiul ideal aristocratic. O nouă educație civică, pentru realizarea noului ideal politic, trebuie să fi constituit destul de devreme dezideratul „omului cetățean”. Oricâtă importanță dobândise personalitatea individuală, educația ei se făcea în continuare pornindu-se de la ideea apartenenței la o comunitate națională și statală. Scopul urmărit era transcenderea principiului aristocratic al unei educații privilegiate, care considera „areté” accesibilă numai celor care o aveau în sângele de origine divină. Acest lucru era considerat posibil doar printr-o educație intelectuală conștientă. Începând cu secolul al V-lea î. Hr., scopul principal al educației este depășirea caracterului îngust al vechilor instituții: premisa lor mitică a nobleței sângelui. Astfel, consideră Werner Jaeger⁶, ideea de educație s-a născut dintr-o necesitate vitală a statului și a folosit cunoașterea ca pe un instrument de modelare a caracterului uman, servindu-se de ea pentru atingerea idealului său. Această tendință a fost reprezentată pentru prima dată cu succes de către sofști, care pretindeau accesul la „areté” prin cunoaștere, printr-o instruire adecvată a individului.

2. Educația spartană

Educația cavalească de tip homeric s-a perpetuat, cu evidente note distincte, în societatea spartană. Sparta a fost un stat militar și, în consecință, locul dominant în cultura sa era ocupat de idealul militar, ilustrat de elegiile războinice ale lui Tyrtaios. Educația tânărului spartan era concepută în sensul realizării unui astfel de ideal: o ucenicie în meseria armelor. Nu mai era însă educația unui cavaler, ci a unui soldat; ea nu se mai situa într-o atmosferă aristocratică, ci într-una politică. Idealul cavalerismului homeric, în esență unul personal, avea să fie înlocuit de idealul colectiv al devotamentului față de stat.

Spartanii au dezvoltat o nouă concepție despre virtute, despre perfecțiunea spirituală, diferită de cea a lui Homer. Noul ideal subordona persoana colectivității politice. Individul era numai un instrument al statului, pe care acesta îl întrebuița pentru realizarea scopurilor sale. El nu avea o valoare proprie, ca individ, ci numai în măsura în care era folositor apărării și siguranței cetății.

Opera cea mai caracteristică a societății spartane a fost statul pe care l-a creat și care se dovedea, pentru prima oară, o forță educativă în toată puterea cuvântului. Sistemul de educație era determinat de organizarea politico-militară a statului și de rolul ce i se atribuia individului în această organizare. Educația spartană nu mai avea ca scop să selecționeze eroi, ci să formeze o cetate întregă de eroi, de soldați gata să se jertfească pentru ea.

Să nu ne închipuim însă că educația spartană se limita la ucenicia armelor. Ea nu era, așa cum considera Aristotel în *Politica*, o dresură militaristă unilaterală, ci păstra mult mai mult din trăsăturile originilor sale cavalești, începând cu gustul pentru sporturile hipice și atletice. Educația spartană nu era una exclusiv fizică, deoarece artele nu au fost ignorate. Cultura artistică se concretiza în solo vocal și instrumental, lirismul coral, precum și în manifestări colective: marile serbări religioase, care se pare că au atins un mare grad de rafinament artistic. Nu lipseau din astfel de manifestări poezia și dansul. Această efervescentă spirituală a fost brusc stopată pe la mijlocul secolului al VI-lea î. Hr., de către evoluțiile sociale și politice. Aristocrația instituie o tiranie polițienească, Sparta renunțând la arte și la sporturile atletice, pentru a deveni o cetate pur militară și politică.

Educația spartană a constituit un drept și un monopol al statului, care, în instituțiile sale, realiza educația tinerilor potrivit unor scopuri politico-militare. Ea se extindea, așa cum relatează Plutarh (*Lycurg*, 24), și asupra adulților. Nimeni nu era liber să trăiască după bunul plac, ci, întocmai ca într-o tabără militară, fiecare avea modul său de viață clar stabilit, la fel și obligațiile cetățenești. Cetățenii erau în așa fel formați, încât să nu aibă nici dorința și nici capacitatea de a duce o viață personală, dimpotrivă, eliberați de propriul eu, ei trebuiau să fie cuprinși de un entuziasm altruist, să se dăruiască total patriei lor. Organizată în funcție de nevoile statului, educația se afla în întregime în mâinile acestuia. Scopul ei era dezvoltarea aptitudinilor războinice și cultivarea virtuților politice. A fi educat, după reguli extrem de stricte, devenea o condiție necesară pentru exercitarea drepturilor civice.

Etos-ul educativ al spartanilor făcea apel la sacrificiul personal și la patriotismul cetățeanului. În spatele idealului eroic străvechi se afla, de această dată, o autoritate moral-politică cu totul nouă: ideea de

⁶ Werner Jaeger, loc cit., p. 216

societate (polis), care cuprinde toate individualitățile și căreia toți îi consacra viața și moartea. Idealul homeric de „areté” eroică se transformă în eroismul patriotic, spirit pe care poetul vrea să-l insuflă întregii cetăți. Politizarea conceptului de „areté” eroică este urmată de politizarea ideii de glorie eroică, al cărei garant este cetatea (polisul). Celui care prin sacrificiul vieții sale s-a înălțat la o existență superioară, depășind granițele simplei umanități, cetatea îi conferă imortalitatea eului, a numelui său. De atunci, ideea de glorie eroică și-a păstrat în permanență pentru greci această coloratură politică. Abia odată cu deprecierea existenței mundane și creșterea simțului valorii sufletului individual, care culminează în creștinism, disprețuirea gloriei devine o cerință morală și un reper educativ.

Educația spartană era una colectivă și etatistă. Cetățeanul aparținea în întregime statului și, în consecință, el se afla de la naștere și până la sfârșitul vieții sub controlul autorităților⁷. Statul se interesează de copil încă de la naștere; exista la Sparta o întreagă politică a eugeniei. Abia născut, copilul trebuia prezentat unei comisii de bătrâni, care nu îl accepta decât dacă era frumos, bine făcut și robust. Cei plâpânzi sau diformi erau condamnați la abandonare. Până la vârsta de șapte ani, statul „consimțea” să-și delege prerogativele familiei, deoarece se considera că până la această vârstă educația nu începe încă, fiind vorba doar de o simplă creștere. La vârsta de 7 ani, copilul intra direct în mâinile statului, căruia îi aparținea până la sfârșitul vieții. Educația propriu-zisă dura de la 7 la 20 de ani și era pusă sub autoritatea directă a unui magistrat special, numit paidonómos, un adevărat comisar al educației naționale⁸. Copilul era introdus în formații de tineret, organizate pe trei stadii de vârstă: băieți mici (7-12 ani), băieți în sens propriu (13-16 ani) și efebi (17-20 ani). Fără îndoială, acești băieți învățau să scrie și să citească, dar educația lor se concentra pe exercițiile fizice, pe a învăța să se supună fără crâcnire, să îndure oboseala cu răbdare și să iasă biruitori în luptă. La vârsta de 18-20 de ani tânărul, care tocmai își încheia instruirea, dar fără să fi satisfăcut toate exigențele statului, intra în formațiile de adulți, organizate după reguli militare, unde servea până la 60 de ani.

Tinerii spartani erau educați pentru a fi buni soldați, așadar, educația fizică ocupa prim-planul, având ca scop rezistența și vigoarea corporală. Dimensiunea intelectuală a educației era mult redusă, copiii învățând mai întâi să scrie și să citească, iar mai apoi să recite versuri din Homer sau maxime din *Legile lui Lycurg* (secolul al IX-lea î. Hr.), care reglementau drepturile și datoriile cu privire la viața cetățenească, la avere, căsătorie și educație. Ei făceau exerciții pentru a se deprinde cu exprimarea verbală concisă, dar plină de înțeles (vorbirea laconică). Se mai păstra încă un anumit gust pentru muzică și poezie, dar nu atât pentru valoarea lor estetică, cât pentru conținutul lor moral și patriotic. Orice efort se îndrepta spre pregătirea militară. Nici practica sporturilor atletice nu mai era legată de un stil de viață nobil, ci strict subordonată dezvoltării forței fizice.

Educația spartană a fost orientată spre formarea caracterului, conform unui ideal bine definit, cel al patriotismului, al devotamentului față de stat, față de interesul comunității, până la sacrificiul suprem. Singura normă a binelui era interesul cetății. Pentru realizarea acestui scop, totul era permis. Se urmărea, așadar, dezvoltarea simțului comunitar și a spiritului de disciplină, virtutea fundamentală a cetățeanului fiind supunerea față de stat și de interesele sale. Această morală civică, dominată de devotamentul față de cetate și obediența față de legi, se dezvolta într-un climat de austeritate și ascetism. Educatorul spartan, ne spune Platon în *Legile*, urmărea să-i dezvolte copilului rezistența la durere. El îi impune un regim de viață sever, în care nota de duritate se accentua din ce în ce mai mult. Și fetele primeau o instruire strict reglementată, în care muzica, dansul și cântul jucau un rol mult mai puțin important decât gimnastica și sportul. Întreaga existență era concepută să se realizeze conform unei concepții utilitariste: femeia avea, înainte de toate, datoria de a fi o mamă fecundă în a da naștere unor copii viguroși. După cum relatează Plutarh, în *Lycurg*, se urmărea înlăturarea oricărei urme de delicatețe și sau de tandrețe efeminată, întărindu-i-se în acest scop corpul. Tineretele spartane trebuiau să devină femei robuste, fără complicații sentimentale, să aibă relații erotice doar în interesul perpetuării comunității.

3. Educația ateniană

Simultan cu derapajul totalitar și conservator al societății spartane, cu consecințe semnificative la nivelul concepției și practicilor educative, o tendință relativ opusă se înregistra la Atena. Aici, cetățenilor li

⁷ Maurice Debesse, Gaston Mialaret, loc cit., p. 24

⁸ Robert Flacelière, *Viața cea de toate zilele în Grecia secolului lui Pericle*, Editura Eminescu, București, 1976, p. 110.

se lăsa libertatea de a trăi fără constrângerile militare lacedemoniene. Legislația lui Solon (600 î. Hr.) dădea Atenei o organizare social-politică democratică și nu aristocratico-militară, cum era cea a Spartei.

Cultura greacă, arată Werner Jaeger, a atins forma ei clasică abia în viața socială a polis-ului. În secolul al VII-lea î. Hr. se remarcă adorarea aceluiași ideal civic și războinic pe care l-am identificat la spartani, un ideal presupunând devotamentul total al individului față de comunitate. Un secol mai târziu atmosfera s-a schimbat radical, cel puțin la Atena. Viața, cultura, educația au devenit în primul rând civile. În decursul secolului al VI-lea î. Hr., educația a încetat să mai fie esențialmente destinată pregătirii militare. Elementul militar al formării individului nu a dispărut însă complet, pentru că mereu se făcea apel la patriotismul cetățenilor soldați, atunci când confruntările militare erau inevitabile, dar grija de a pregăti cetățeanul doar pentru viitorul rol de soldat a încetat să mai ocupe un loc preponderent în educația tinerilor. Atena, subliniază Roger Gal⁹, a cunoscut o educație care a depășit într-o bună măsură imperativele sociale imediate. Individul era încă subordonat statului, dar acesta îi permitea o dezvoltare liberă a propriilor facultăți, a personalității sale în întregime. Prin educație erau vizate binele și fericirea individului, ceea ce poate fi considerat un veritabil umanism.

Pedagogia ateniană, care a servit de model și de sursă de inspirație pentru întreaga Grecie clasică, se orienta în altă direcție decât o concepea lumea spartană. Statul atenian se deosebea profund de cel spartan și, în consecință, viața intelectuală a fost altfel înțeleasă, altfel dirijată în cele două mari cetăți¹⁰. Fără a neglija corpul, atenienii au ajuns să se ocupe îndeosebi de spirit, de cultura intelectuală, în timp ce la spartani spiritul aproape că a fost sacrificat în avantajul corpului. Forța fizică, aptitudinea militară și curajul au fost calitățile preferate de către disciplinații spartani.

Educația ateniană a rămas, prin principiile și prin cadrul ei de realizare, o educație de nobili, privilegiul unei elite, cum aprecia Platon în dialogul *Protagoras*. Treptat însă, Atena a devenit o adevărată democrație, poporul obținând privilegiile, drepturile civice, putere politică, dar și accesul la cultură, la acel ideal de care, la început, se bucurase numai aristocrația. Accesul la educație devenea liber pentru indivizii din orice clasă socială, dar avea un preponderent caracter particular. Cele mai mari realizări ateniene, memoria istorică și proprietatea culturală, aparțineau acum nu doar unei clase exclusiviste și privilegiate, ci în principiu întregului popor.

Statul nu se amesteca în modul de realizare efectivă a educației copiilor. El sprijinea numai niște instituții publice: palestrele și gimnaziile, unde se practicau exercițiile fizice, la care putea lua parte oricine, și îndemna cetățenii să-și trimită copiii la școală. Autoritățile publice se interesau îndeosebi de condițiile în care se realiza educația, aproape deloc de conținutul acesteia și de tehnicile didactice. De exemplu, un decret de la jumătatea secolului al IV-lea î. Hr. îl cinstea pe strategul Derkylos, pentru modul în care a vegheat asupra educației copiilor din cetate¹¹. Educația era liberă aproape în întregime și lăsată în seama inițiativei particulare.

Idealul educației ateniene era înfrumusețarea corpului și cultivarea spiritului: „*Kalokagathia*”, faptul de a fi un om frumos și bun, altfel spus, moralitatea și frumusețea fizică. Acesta este idealul unui spirit desăvârșit într-un corp bine dezvoltat. Ceea ce îi distinge pe atenieni de restul lumii, arată C. Issaurat¹², este dragostea lor pentru armonie, cultul lor pentru frumusețea fizică, pentru grandoarea morală și intelectuală a omului. Pentru corp sau pentru educația fizică se practica gimnastica, iar pentru educația sufletului erau destinate artele, cuprinse sub titlul general de „arta muzelor”, ce încorporează inclusiv științele. Gimnastica și „arta muzelor” sunt cele două dimensiuni ale educației, corespunzând celor două părți ale naturii umane, prin dezvoltarea cărora se obține, ca rezultat ultim, realizarea scopului educației, derivat din chiar scopul vieții. Gimnastica avea ca scop ceea ce ar trebui să aibă orice exercițiu fizic: întărirea corpului și agilitatea lui (ritmul mișcărilor, grația corpului și frumusețea fizică a formelor). Scopul educației muzelor, al educației spirituale era de a cultiva în om sensibilitatea intelectuală pentru arte și pentru știință, a deștepta și dezvolta în el facultatea de a primi, înțelege și aprecia bunurile intelectuale. A-l aduce pe om în situația de a înțelege și de a simți plăcerea audierii unui cântec, a-l conduce spre îndeletniciri intelectuale sau a-l face un bun cunoscător al unui domeniu al culturii, iată sarcina educației muzelor.

⁹ Roger Gal, *Histoire de l'éducation*, Presses Universitaires de France, Paris, 1987, p. 30

¹⁰ Gabriel Compayré, *Histoire de la pédagogie*, Librairie Classique Paul Delaplane, Paris, 1904, p. 14

¹¹ Robert Flacelière, loc cit., p. 118

¹² C. Issaurat, *La pédagogie. Son évolution et son histoire*, Librairie-éditeur C. Reinwald, Paris, 1886, p. 28

Deși credința în valoarea virtuții sportive, la care poate ajunge orice reprezentant al Demosului, era încă de actualitate, aceasta a fost deseori atacată, în numele unui nou ideal, acela al unei înțelepciuni de esență spirituală și științifică. Odată cu acest ideal, odată cu cultura care îl animă, întreaga educație aristocratică se democratiza, devenind educația tip a oricărui copil grec. Pentru a se vulgariza, această educație a trebuit să se dezvolte și din punct de vedere instituțional. Învățământul devenea astfel colectiv. Democratizarea educației presupunea însă crearea și dezvoltarea școlilor. Această stare de fapt și-a avut criticii săi, poeții aristocrați disprețuind tendințele de democratizare a educației. Poate fi valoarea obținută numai prin educație?, se întreba, de pildă, Pindar. Dacă descendența nu este o condiție suficientă, ea este o condiție necesară. Pentru Pindar, educația nu are sens decât dacă se adresează unui nobil, care trebuie să devină ceea ce este prin origine. El disprețuiește parvenitii culturii, cei care știu doar pentru că au învățat. „Areté” este o calitate aristocratică, pe care Pindar o raporta la faptele semnificative ale predecesorilor. În toate situațiile, el privește învingătorul ca pe un vrednic moștenitor al tradițiilor glorioase ale familiei sale. „Areté” este divină, pentru că un zeu sau un erou a fost strămoșul primordial al familiei în care apare; de la el provine forța care se reînnoiește cu fiecare manifestare într-o nouă generație. Prin urmare, o manifestare pur individuală nici nu poate intra în discuție, căci sângele divin este cel care face toate faptele mari. De aceea, orice elogiu adus de Pindar unui erou se traduce în elogiuul originilor sale. Conform naturii sale, „areté” este înțelepciune și nu se învață.

Dar tot mai mulți greci își inițiau fiii în domenii care, altădată, erau privilegiul exclusiv al familiilor bune. Pentru o astfel de educație, care interesa un număr tot mai mare de copii, învățământul personal (individual) nu mai era suficient. O organizare colectivă era necesară și sub această presiune socială au apărut instituțiile școlare. Educația particulară, atâta timp practică, nu va dispărea. Așa cum aflăm din *Etica Nicomahică* a lui Aristotel, pedagogii au discutat multă vreme despre avantajele și inconvenientele fiecăreia dintre cele două forme.

Până la vârsta de 7 ani, copilul se educa în familie, sub îngrijirea mamei, a unei sclave sau guvernante. De la această vârstă, ei începeau să învețe scrierea și citirea în școlile particulare elementare. Conduși de un pedagog, de obicei un sclav cult, copiii mergeau în fiecare zi la palestre și gimnazii, instituții publice în care practicau sub conducerea unui pedotrib exercițiile sportive: înotul, alergările, aruncarea discului, călăria, pentatlonul etc. Paralel cu frecventarea palestrelor și gimnaziilor, copilul urma și școlile particulare ale gramaticilor, chitariștilor, retorilor și filosofilor. Studiul muzicii se realiza tot într-o școală particulară, numită „școala citaristului”, căci statul nu organiza școli pentru dobândirea unor astfel de cunoștințe și abilități, dar îi obliga pe părinți să se îngrijească de a le asigura copiilor o astfel de pregătire. După această treaptă, tânărul începea să frecventeze școala gramaticului, un fel de învățământ secundar, intermediar între învățământul elementar al scris-cititului și cel din școlile filosofice. Aici, el trecea la studiul operelor poetice: Homer, Hesiod, Esop, Teognis ș.a. În școala gramaticului se învăța scrisul, cititul și socotitul. Scrierea se învăța prin imitare, după gramatic, folosindu-se o tăbliță de ceară și un condei numit „stil”. Cititul se deprindea prin silabisire și recitare. După ce terminau școala gramaticului sau chiar în același timp copiii frecventau și școala retorului. Elementele de aritmetică și de geometrie se învățau în mod intuitiv, cu ajutorul obiectelor și aplicațiilor practice.

Indiferent că era vorba de învățarea literelor, a muzicii sau a gimnasticii – trivium-ul educației grecești – profesorul îi aduna pe elevi în propria lui casă, nu într-un edificiu public construit pe cheltuiala statului. Pedotribul își desfășura activitatea tot într-o palestră privată. Desigur, părinții suportau cheltuielile legate de educația copiilor, ceea ce înseamnă că cei înstăriți își puteau continua studiile până ajungeau efebii, în timp ce copiii de condiție modestă se opreau adesea imediat după ce ajungeau să stăpânească elementele de bază și erau orientați spre învățarea unei meserii (meșteșuguri, agricultură, comerț). Cum decurgeau activitățile școlare? Dacă dăm crezare celor relatate în dialogul platonice *Protagoras*, lecțiile citaristului veneau după cele ale gramaticului, iar cele ale pedotribului după cele ale citaristului: „Profesorul, de îndată ce știau să citească, îi pune pe toți elevii să recite, șezând pe scăunele, versurile marilor poeți și-i obligă să le învețe pe dinafară...Citariștii, la rândul lor, de îndată ce elevul știe să cânte la instrument, îi învață alte lucrări frumoase, cele ale poezilor lirici...Mai târziu, copilul e trimis la pedotrib”¹³. Adeseori, cei trei își desfășurau activitatea în același local. Obiceiul repausului săptămânal era inexistent, zilele când nu se

¹³ Platon, „Protagoras”, 325 c-e, în *Opere complete*, vol. I, ediție îngrijită de P. Creția, C. Noica și C. Partenie, Editura Humanitas, București, 2001

mergea la școală erau stabilite neregulat, în funcție de sărbătorile religioase, de altfel foarte numeroase, sau de evenimentele de familie.

Educația morală, care reprezenta o importantă preocupare pentru greci, se regăsea în tot sistemul lor de instruire. Scopul ei era înnobilarea sufletului, care asigură omului fericirea în viață, posibil de atins prin cultivarea unor calități, precum stăpânirea de sine, cumpătarea, modestia, respectul pentru ceilalți. Între 18-20 de ani, tânărul atenian, devenit matur (efeb), făcea exerciții militare sub supravegherea statului: în gimnaziu, ca gardian de stradă sau la frontieră. La 20 de ani, el devenea major și putea lua parte la treburile publice. Dacă tânărul avea trebuințe intelectuale mai înalte urma școlile deschise de filosofi.

Fiecare nouă cucerire a geniului grec a fost urmată de un efort corespunzător pentru crearea unui sistem de învățământ care să-i asigure răspândirea. Așa s-a întâmplat cu filosofia, medicina sau politica, fiecare dintre acestea fiind învățate în veritabile școli superioare. În cadrul lor se derulau practici formative complexe, care au marcat puternic istoria ulterioară a educației.

4. Idei despre educație în epoca clasică

Domeniul filosofiei a fost acela în care s-a manifestat efortul de creație pedagogică. Filosofii greci s-au ocupat de problemele educației, fără a face din acestea o știință particulară. Dacă filosofii Școlii din Milet erau doar niște savanți preocupați de cosmologie, fără a manifesta și interesul de a fi și educatori, nu la fel s-a întâmplat peste tot. Pitagora concretiza noțiunea de „Școală filosofică” într-un cadru instituțional. Nu mai era vorba de o simplă grupare a profesorului și a discipolilor săi, legați prin relații personale, ci de o veritabilă școală, care îi impunea fiecărui membru chiar un anumit stil de viață. Școala lui a fost o instituție organizată, cu localul său propriu, cu regulile sale, cu reuniunile sale regulate. O instituție caracteristică, ce va fi imitată mai târziu de Academia lui Platon, Lyceul lui Aristotel sau Școala lui Epicur. Academia lui Platon și Liceum-ul lui Aristotel au fost mari școli de filozofie: „veritabile universități private”, cum le numește Gabriel Compayré¹⁴. Școlile filosofice amintite anterior, dar și altele, răspândeau o cultură ce nu se adresa decât unui număr restrâns de tineri, unei elite spirituale. Ea presupunea un anumit model de formare intelectuală, un anumit ideal și chiar un anumit mod de viață.

4. 1. Pitagora

Dat fiind faptul că Pitagora¹⁵ nu a lăsat posterității nimic scris, despre concepția sa filosofică, implici despre ideile cu privire la educație, știm numai din relatările diverșilor autori din epocă sau de mai târziu. La școala înființată de el la Crotona, elevii formau împreună cu maestrul o societate, în care se intra foarte greu și ale cărei învățături erau păstrate în secret, nefiind împărtășite decât celor inițiați. Scopul învățământului practicat aici era moral și mistic: purificarea sufletului și unirea lui cu divinitatea, fundamentul întregii armonii¹⁶. Potrivit concepția lui Pitagora, scopul educației constă în realizarea armoniei dintre corp și suflet, dintre rațiune, simțire și voință, dintre educator și elev, dintre om și divinitate, astfel încât, omul să iubească și să realizeze perfecțiunea și, deci, fericirea.

Cei care doreau să facă parte din școala pitagoreică urmau, mai întâi, o ucenicie de încercare, timp de 3-5 ani, în care trebuiau să dea dovadă de supunere, respect și modestie. Tot în acest timp, li se asigura o elementară pregătire religioasă, morală și intelectuală, aceasta de pe urmă fiind redusă la însușirea noțiunii de matematică. După terminarea uceniciei, ei dădeau un examen, cei care reușeau fiind primiți ca interni (esoterici) în societatea intimă a lui Pitagora. De acum, ei învățau de la maestru religia, geometria, aritmetica, fizica, muzica, filosofia, morala, asupra acestora purtând îndelungi discuții. Religia și muzica erau privite ca mijloace de dominare a pasiunilor, de înălțare a spiritului și apropiere a sufletului de divinitate. Matematica era plasată în fruntea tuturor științelor, principiile sale fiind considerate principii ale tuturor lucrurilor. În filosofie, pitagoreicii se conduceau după ideea că tot ceea ce există este un număr, că esența și principiul lucrurilor este numărul.

Principalele idei ale doctrinei pitagoreice asupra educației pot fi rezumate astfel: perfecta armonie a corpului și spiritului, instruirea graduală și diversificată în funcție de aptitudinile discipolilor, întrebuintarea

¹⁴ Gabriel Compayre, loc cit., p. 17

¹⁵ Pitagora (c. 580-500 î. Hr.), filosof și matematician grec, originar din Samos, care pune la baza interpretării întregii realități teoria numerelor și a armoniei (panmatematism). Tradiția îi atribuie descoperirea teoremei geometrice și a tablei de înmulțire, care îi poartă numele. La Crotona, în Italia de sud, a întemeiat o școală, în cadrul căreia urmărea perfecțiunea intelectuală și impunerea unei anumite conduite morale.

¹⁶ L. Riboulet, loc. cit., p. 69

metodei sintetice, austeritatea vieții, moralitatea ireproșabilă inspirată de sentimentele religioase¹⁷. În concepția pitagoreică, bunele moravuri sunt preferate științei. Nu trebuie să vânam plăcerea vieții, ci să izgonim plăcerile vulgare și să nu le admitem decât pe cele care vin de la ceea ce este drept și frumos.

4. 2. Sofiștii

Marea „revoluție pedagogică” s-a realizat însă odată cu sofiștii¹⁸, la jumătatea secolului al V-lea î. Hr. Noțiunea de „paideia”, care treptat și-a extins sensul și valoarea, a primit în epoca sofiștilor semnificația raportării la cea mai înaltă „areté” umană și s-a transformat din „educația copiilor”, sens regăsit pentru prima oară la Eschil, în „kalokagathia”, conceptul de perfecțiune ideală a alcătuirii corporale și spirituale a omului, care include acum, pentru prima oară în mod conștient, și o veritabilă cultură spirituală.

Scopul mișcării educative inițiate de sofiști nu era instruirea poporului, ci a conducătorilor săi. De fapt, era aceeași veche preocupare a aristocrației, reluată într-o formă nouă. Problema pe care ei au căutat să o rezolve se rezuma la formarea omului politic. Cetățile grecești erau animate, în acea vreme, de o viață politică intensă, exercitarea puterii, dirijarea afacerilor publice devenind o activitate nobilă, mult apreciată. Prin urmare, valoarea individului nu se mai afirmă în domeniul sportului, de acum încolo ea se va concretiza în sfera politicului.

Sprrijinindu-se pe o cultură solidă, sofiștii au creat un învățământ destinat celor care voiau să dobândească superioritatea necesară în arena politică, în viața publică. Ei au fost primii profesori de învățământ superior, oameni pentru care învățământul era o profesie, a cărei reușită comercială îi atestă valoarea intrinsecă și eficacitatea socială.

Sofiștii nu au deschis școli în sens instituțional, activitatea lor luând forma preceptoratului colectiv. Contra unei remunerații, ei lucrau cu un grup restrâns de tineri, care doreau să se instruiască pentru a intra în viața politică. Calitățile esențiale ale unui om de stat, considerau sofiștii, precum energia, prezența de spirit sau previziunea, nu se pot dobândi. Ele sunt înnăscute. Dar arta discursului iscusit și convingător poate fi deprinsă prin instruire. Elocința constituie deci punctul de plecare obligatoriu al educației oricărui om politic. Termenul de „areté” dobândește la sofiști o accepțiune în general acceptată în Grecia clasică, aceea de „areté” politică, înțelegându-se prin el în primul rând capacitățile intelectuale și arta oratorică, decisive pentru succesul omului politic. Prețuirea cunoașterii și a inteligenței, întâlnită cu numai o jumătate de secol înainte la Xenofan, devine acum generală, în special în viața politică. Latura intelectuală a personalității umane dobânda acum, pentru prima oară, supremația. Numai astfel poate fi explicată credința sofiștilor în posibilitatea de a învăța pe cineva „areté”.

Care era conținutul învățământului practicat de sofiști? Pentru a-i pregăti pe tineri pentru lupta politică, ei încercau să îi învețe:

- a) O tehnică politică. Protagoras, de exemplu, urmărea să facă din elevii săi buni cetățeni, capabili să-și conducă bine propria gospodărie și să gireze cu maximă eficiență problemele de stat (publice). Ambiția lui era una de natură practică: a-i învăța pe tineri „arta politică”. Cunoașterea pe care sofiștii doreau să o transmită discipolilor, avea un caracter preponderent utilitar, pragmatic. Protagoras sau Gorgias nu au elaborat doctrine, pe care discipolii să le însușească; ei formulau regulile unei practici. Nu-i învățau pe elevii lor vreun adevăr, ci pur și simplu cum să aibă dreptate în orice împrejurare.
- b) Dialectica. Ideea de bază a acestei discipline era următoarea: orice chestiune poate fi tratată oricând de pe poziții fie pro, fie contra, altfel spus, a învăța să ieși învingător în orice discuție posibilă. Este vorba de o artă practică, cea a discuției, unde se pune pe același plan argumentarea rațională, riguroasă și șiretlicurile tactice, în scopul convingerii interlocutorului.
- c) Retorica sau arta de a vorbi, evident, tot în scopul unei eficacități practice. Numeroasele procese publice și private, precum și luptele politice au contribuit la apariția acestei arte a elocinței. Retorica se învață prin modele. Maestrul prezenta elevilor săi spre imitare un model propriu de compoziție, pentru un discurs politic, moral sau chiar poetic. Aceste discursuri-tip erau de multe ori

¹⁷ vezi Porphyrios, *Viața lui Pitagora. Viața lui Plotin*, Editura Polirom, Iași, 1998

¹⁸ Denumire dată în Grecia antică (secolul V î. Hr.) profesorilor care predau, în schimbul unei remunerații, cunoștințe de politică, de filosofie, de retorică, urmărind în special pregătirea tinerilor pentru participarea la viața publică. Așa au fost Protagoras din Abdera, Gorgias din Leontinoi, Prodicos din Keos, Hippias din Elis ș. a. Începând din sec. IV î. Hr. sofiștii au devenit simpli retori venali, gata să demonstreze orice, dascăli de arguții și de abilități verbale.

redactate în scris, pentru ca elevii să le studieze pe îndelete. Aceștia erau invitați, mai apoi, să le imite în compozițiile pe care ei înșiși le elaborau.

d) Cultura generală. Învățământul sofistic nu se rezuma la tehnica politică, dialectică și retorică. După cum reiese din dialogurile platonice, Gorgias sau Hippias considerau că este necesar ca elevii lor să poată vorbi despre orice și să facă față oricărei confruntări, indiferent de subiectul abordat. Pentru aceasta, ei trebuiau să posede o bogată cultură generală, o cunoaștere extinsă la toate domeniile, de la cele tehnic-utilitare, la cele științifice și culturale (medicină, geografie, istorie, matematică, astronomie, literatură, gramatică sau filosofie). Sub numele general de „filosofie”, ei predau tot ce se știa pe atunci și nu se învăța în școala elementară¹⁹. Această pretenție de omnisciență a sofisților a făcut obiectul criticilor ce le-au fost adresate de Socrate sau de Platon.

Eforturile educative ale sofisților au fost marcate de concepția lor asupra spiritului. Prin intermediul acestuia omul percepe lumea obiectelor, prin urmare, este legat de lucruri. Dar chiar dacă facem abstracție de orice conținut obiectual, spiritul nu este vid, ci abia atunci își revelează adevărata structură internă (spiritul ca principiu formal). Corespunzător, întâlnim la sofisți două feluri distincte de educație intelectuală: transmiterea unei cunoașteri enciclopedice și educația formală a spiritului. Aceste două dimensiuni nu se puteau uni decât în conceptul de cultură intelectuală. Dar pe lângă educația pur formală a intelectului, există la sofisți și o educație formală într-un sens superior, care nu pornește de la structura rațiunii, ci are drept scop formarea și dezvoltarea facultăților sufletești în ansamblul lor. Protagoras, de exemplu, utiliza pe lângă gramatică, retorică și dialectică, poezia și muzica pentru a forma sufletul. La baza pregătirii erau situate politica și morală. În cazul lui Protagoras, care urmărea un scop etic, programul de formare practicat era o „morală didactică”²⁰. El îi ironiza pe alți sofisți, precum Hippias, care propuneau doar cunoștințe de aritmetică, astronomie și acustică. Metoda utilizată de Protagoras se deosebea de cea formală și de cea enciclopedică, prin faptul că nu se adresa omului privit la modul abstract, în sine, ci omului ca membru al comunității. Prin aceasta, cultura intelectuală devenea o parte din marele ansamblu reprezentat de „areté”. Este vorba tot despre o educație intelectuală, dar care nu tratează spiritul intelectual-formal, ci ca fiind condiționat de ordinea socială. Semnificativ pentru noua concepție despre cultură este faptul că Protagoras nu considera că educația se termină odată ce tânărul părăsește școala. Într-o anumită privință, ea abia acum începe. Educația civică propriu-zisă începe prin faptul că tânărul care părăsește școala este obligat de stat ca, la intrarea în viața publică activă, să cunoască legile, să trăiască după modelul și exemplul lor.

Desigur, au existat și sofisți care erau numai retori, precum Gorgias, și care nu predau nimic altceva. Pentru Gorgias, virtutea politică se confunda cu arta persuasiunii prin cuvânt, care a asigurat fundamentele retoricii și a condus la o aprofundare a problemelor limbii. Retorica creată de el a avut un așa mare succes în Antichitatea clasică, încât termenul de „rethor” a fost întrebuintat ca echivalent pentru omul de stat și, mai târziu, pentru profesor. În realitate, ceea ce au toți sofisții în comun este faptul de a fi profesori specializați în virtutea politică, pe care doreau să o obțină prin intensificarea formării spirituale.

Sofisții se întrețineau din cultura intelectuală pe care o promovau și din arta educației, care viza crearea acestei culturi. Dar această cultură, tocmai pentru că încerca să iasă din cadrul formal și obiectual, risca să rămână blocată în semidoctism, lipsindu-i fundamentarea unei cercetări veritabile și a unei gândiri filosofice penetrante, care studiază adevărul pentru el însuși. Din această perspectivă au atacat Socrate, Platon și Aristotel, în epoca următoare, întregul sistem al educației sofiste, zdruncinându-l din temelii. Poziția adoptată de sofisți a fost aspru criticată de Socrate, purtător de cuvânt al vechii tradiții aristocratice. El critica preocuparea excesivă a acestora pentru virtutea politică, pentru acțiune, care riscă să devină imorală, dacă urmărește doar succesul practic, după cum imorală ar fi și recompensa financiară primită pentru activitățile educative prestate. Dat fiind faptul că sofisții se întrețineau din cultură, aceasta era privită ca o marfă și comercializată. Platon făcea o astfel de comparație, acuzând un simptom intelectual considerat de-a dreptul periculos²¹. Dincolo de aceste critici, sofistica a constituit un moment semnificativ în evoluția culturii intelectuale și a artei educației.

Sofistica nu a reprezentat o mișcare științifică propriu-zisă, ci mai degrabă promovarea intereselor centrate pe problemele vieții, în special pe problemele pedagogice și sociale. Dar întrucât transpunea vechea tradiție educativă în forma lingvistică și ideologică a noii epoci raționaliste, ea a reușit să-i lărgescă câmpul

¹⁹ Robert Flacelière, loc cit., p. 141

²⁰ Maurice Debesse, Gaston Mialaret, loc cit., p. 39

²¹ Platon, *Protagoras*, 313c

de acțiune către sectorul etic și social, pregătind calea dezvoltării unei veritabile filosofii etico-politice. Pe plan strict pedagogic, sofistii au introdus în practica educațională cursul magistral și discuția în grup, pentru transmiterea și dobândirea de noi cunoștințe.

4.3. Socrate

Socrate²² a fost un educator al cetății, un dascăl de înțelepciune și virtuți morale, dispus să ofere cu generozitate învățătura oricui se arăta dispus să-l asculte. Întreaga-i energie intelectuală și-a pus-o în slujba educării cetățenilor, în spiritul cunoașterii și al moralității. În concepția lui Socrate, înțelepciunea este cea dintâi virtute de care avem nevoie. Omul înțelept este singurul care poate fi moral, căci știe să deosebească binele de rău, adevărul de eroare, dreptatea de nedreptate. Știința nu este utilă decât în măsura în care face sufletul mai bun. La fericire se ajunge prin moralitate și la moralitate prin înțelepciune. Din virtutea supremă, care este înțelepciunea, decurg și alte virtuți: pietatea față de zei, dreptatea față de oameni, curajul în fața primejdiilor și cumpătarea față de plăcerile simțurilor. De aceea, este suficient să cunoști binele pentru a-l și săvârși. Viciul se datorează ignoranței; prin urmare, instruirea este moralizatoare.

Dacă doar omul înțelept va fi fericit, atunci scopul educației este înțelepciunea și instruirea morală a cetățeanului. Cum proceda Socrate în acest scop? Printr-un exercițiu euristic care îl conducea pe interlocutor la asumarea unui punct de vedere. În cadrul acestei metode, ironia reprezenta un procedeu prin care interlocutorul era determinat să-și autoevalueze cunoașterea și posibilitățile de întemeiere rațională a susținerilor. Ea viza ignoranța, vanitatea și reaua credință. În metoda socratică, arată François Guex²³, partea negativă este reprezentată de ironie, iar cea pozitivă de maieutică. Ea este negativă atunci când Socrate o face pe ignorantul, lăsând impresia că dorește să fie instruit de discipolii săi. Printr-o suită de întrebări insidioase, el îi pune pe aceștia în contradicție cu ei înșiși. Odată dezvoltate ideile false, metoda devine pozitivă. Socrate conducând discuția de o manieră care să permită descoperirea adevărului. Aceasta este maieutică.

Nu puțini sunt cei care consideră că maieutica socratică (arta moșirii spiritelor) stă la baza a ceea ce didactica modernă numește „abordare euristică”. Dar această tehnică a întrebărilor și răspunsurilor a fost însă considerată de către Skinner, în lucrarea *Revoluția științifică a învățământului*, drept una dintre cele mai mari înșelătorii din istoria educației. De ce? Pentru că Socrate îl determina pe interlocutorul său să afirme ceea ce, de fapt, el dorea să audă, conducând discuția spre concluzii de el sugerate. Din acest motiv maieutica socratică nu poate fi întocmai aplicată în activitatea didactică, deoarece, în cel mai bun caz, am avea un schimb de idei, care merg de la profesor la elev. Este un simplu ocol, pentru a-l determina pe elev să spună nu ceea ce dorește el, ceea ce ar fi expresia propriei gândiri, ci ceea ce profesorul dorește ca el să spună și să coincidă exact cu mesajul pe care-l are de transmis. Or, dacă profesorul conduce discuția într-o direcție de el impusă nu este vorba de un autentic dialog, ci de un pseudo-dialog. Procesele cele mai complexe ale activității mintale nu sunt cu adevărat solicitate. Elevii nu produc prin efort propriu nici o cunoștință. Totuși, „arta moșirii spiritelor” practică de Socrate, care, de fapt, nu afirmă nimic, asigură, în intenția ei de fond, o cunoaștere prin descoperire.

Socrate pleda pentru cultivarea rațiunii (valoarea formativă a demersului său), pentru permanenta problematizare, menirea educatorului fiind aceea de a-l conduce pe discipol spre conștientizarea posibilităților de care dispune și spre o valorificare productivă a cunoștințelor acumulate. Dar iată cum își prezintă el, în dialogul platonician *Theaitetos*, arta de care uza în discuțiile cu ceilalți: „...mai de preț în meseria mea este faptul de a încerca dacă mintea unui tânăr este capabilă, în oricare împrejurare, să producă doar ceva aparent și fals, ori ceva autentic și adevărat. Încolo, menirea mea e la fel cu a moașelor...Eu nu sunt deloc un înțelept și nici nu am făcut vreo descoperire care să fie socotită ca odraslă a spiritului meu. Acei care se adună în jurul meu – unii dintre ei – par nepricepuți cu desăvârșire la început, dar pe măsură ce se prelungeste comunicarea noastră și întrucât Zeul îi ajută, fac progrese minunate... E limpede că de la mine nu au învățat nimic, totul fiind descoperit de ei și în ei și păstrat ca atare”.²⁴ Așadar, maieutica sau arta

²² Socrate (469-399 î. d. Hr.), filosof grec în concepția căruia scopul final al cunoașterii este dobândirea virtuții. El considera că adevărul ar putea fi descoperit prin meditația stimulată de discuția aptă să-l „moșească”, să-l scoată din conștiința omului (maieutică). Prin cercetarea modului de formare a noțiunilor a stimulat dezvoltarea logicii, iar prin preocuparea privind definirea sensului noțiunilor morale a contribuit la dezvoltarea teoriei etice. Socrate nu a lăsat scrieri, personalitatea și ideile sale fiindu-ne cunoscute din mărturisirile lui Xenofon (*Memorablele*) și Platon (*Dialogurile*).

²³ François Guex, *Histoire de l'instruction et de l'éducation*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1913, p. 35

²⁴ *Filosofia greacă până la Platon*, vol. II, partea I, editor Ion Banu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 121

moșirii spiritelor de care se folosea Socrate consta într-un exercițiu erotic, care se desfășura prin punerea unor întrebări în așa fel încât interlocutorul, recurgând la propria experiență de cunoaștere, să ofere răspunsul, să găsească singur adevărul pe care, de fapt, maestrul dorește să i-l spună. Vorbind în perspectivă pedagogică, educatorul are menirea de a-l conduce pe discipol spre conștientizarea potențialului intelectual de care dispune, spre actualizarea și valorificarea patrimoniului de cunoștințe acumulate.

Cu sofistii și cu Socrate, educația greacă devine una preponderent intelectuală. Se va face totdeauna sport la Atena sau în alte cetăți grecești, precum altădată, dar elementul științific, intelectual, rațional este acum cel preponderent. Maturitatea educației antice grecești s-a împlinit, mai apoi, la începutul sec. al IV-lea î. Hr., prin Platon și Isokrates.

4. 4. Platon

Ca filosof, Platon²⁵ a susținut că adevărata realitate o constituie Ideile, esențe suprasensibile, imuabile, eterne, făcând parte dintr-o lume aflată în afara timpului și a spațiului. Lucrurile percepute prin simțuri nu sunt decât umbre, copii imperfecte ale Ideilor, cum ar fi, de exemplu, Ideea de frumos, Ideea de dreptate, Ideea de bine, Ideea de om etc. Percepția sensibilă nu conduce la adevăr, deoarece adevărul nu poate fi aflat decât în lumea suprasensibilă a ideilor, prin intermediul cugetării. După Platon, știința adevărată nu poate avea alt obiect decât Ideile. Lucrurile sensibile pot constitui numai obiectul opiniei (doxa), care se rezumă la aparențe. În ceea ce privește concepția pedagogică, Platon a fost primul dintre filosofii greci care a propus un sistem teoretic al educației²⁶. Oponându-se pragmatismului sofistilor, el și-a fundamentat sistemul de idei privind educația în manieră socratică, pe noțiunea fundamentală de adevăr, mai exact pe dobândirea adevărului prin știința rațională. Omul înțelept trebuie să posede știința, în sensul de cunoaștere fondată pe rațiune, aflată în opoziție cu opinia comună. Norma nu mai este succesul, precum la sofști, ci adevărul, cunoașterea ce conferă noblețe spirituală.

La fel ca și maestrul său Socrate, Platon consideră că scopul ultim al educației este înțelepciunea, pentru că înțelepciunea este virtutea supremă, prin care se dobândește fericirea, care este scopul vieții. Din înțelepciune derivă și celelalte virtuți, care contribuie la fericirea omului: dreptatea, cumpătarea, curajul. În Legile, Platon se mai pronunță și astfel asupra scopului educației: educația are ca scop să dea corpului și sufletului frumusețea și perfecțiunea de care sunt capabile. Această afirmație nu o contrazice pe cea dintâi, căci corp și suflet frumos nu are decât omul înțelept. Așadar, educația va viza cele două părți ale omului: corpul și sufletul. Întotdeauna se va începe însă cu educația sufletului, pentru că sufletul, fiind nemuritor, este mai de preț decât corpul supus distrugerii. Oricât de bine dezvoltat ar fi corpul, el nu face, prin însușirile sale, bun și sufletul, în schimb, sufletul bun poate să dea și corpului, prin virtuțile lui, gradul cel mai înalt cu putință de perfecțiune.

În opinia lui Platon, exprimată în *Republica*, educația nu poate avea norme universale, nediferențiate. Fiecare individ și fiecare clasă socială necesită un tratament separat, conform disponibilităților și diviziunii activităților (principiul Oikeiopraxiei). În *Legile*, atitudinea sa este mult mai flexibilă, educația diferențiată în funcție de originea socială ne mai fiind invocată. Educația sclavilor sau a oamenilor liberi de condiție socială modestă îl interesează însă mai puțin, preocupându-se mai ales de cea a oamenilor care urmează să joace un rol social important, cum ar fi, de exemplu, magistrații. Pentru ei sunt propuse cu deosebire educația intelectuală și cea fizică, căci buna educație este cea care dă corpului și sufletului toată frumusețea, toată perfecțiunea de care sunt capabile. În ce privește educația intelectuală, ea se realizează prin intermediul „Artei muzelor” (arte în înțelelesul modern, științe, meșteșuguri, ocupații artisanale), menită să cultive spiritul. Educația fizică se realizează cu ajutorul gimnasticii, având rolul de a preveni îmbolnăvirile, de a întări organismul și de a-l menține în formă, având, totodată, un rol curativ și recuperator pentru minte²⁷. Maniera de a proceda stă sub semnul ideii că educația trebuie făcută într-un mod plăcut, fără rigiditate sau încorsetări exterioare, căci omul liber nu trebuie să învețe nimic cu de-a sila, deoarece nici o învățătură silnică nu poate rămâne în suflet pentru multă vreme. Copiii vor învăța, potrivit firii fiecăruia, prin joacă, într-un mod plăcut și apropiat de preocupările lor firești. Punându-și problema modului în care se poate obține cea mai eficace

²⁵ Platon (427-347 î. Hr.), filosof grec, unul dintre cei mai mari gânditori ai antichității, discipol al lui Socrate. A întemeiat la Atena, în jurul anului 387 î. Hr., școala filosofică numită „Academie”. A scris numeroase dialoguri filosofice, considerate capodopere ale prozei clasice grecești.

²⁶ Constantin Cucoș, *Istoria pedagogiei*, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 16

²⁷ Platon, „Republica”, în *Opere*, vol. V, ediție îngrijită de C. Noica și P. Creția, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 145-147

formare a sufletului, Platon pledează, la fel ca Socrate, pentru o identificare și o potențare a disponibilităților individului, în perspectiva devenirii lui spirituale: „Să nu socotim că educația este ceea ce unii pretind că este: într-adevăr, ei susțin că pot așeza știința într-un suflet în care ea nu se afla, ca și când ar da vedere ochilor orbi. (...) Nu-i vorba de a-i sădi simțul văzului, ci de a-l face să vadă pe cel ce are acest simț, dar nu a fost crescut cum trebuie și nici nu privește unde ar trebui”²⁸.

Arta pedagogică nu rezidă în a-i oferi tânărului cunoașterea de-a gata constituită, ci în a-l determina să descopere singur adevărul. Altfel spus, educația nu reprezintă o simplă informare, ci un mod fertil de relaționare între maestru și discipol. Ea reprezintă, de fapt, o potențare, căci Platon respinge cu vehemență gândul că paideia înseamnă să îndopi cu cunoștințe un suflet nepregătit.

Educația, consideră Platon conștient de funcția socială și culturalizatoare a acesteia, trebuie să devină o chestiune de ordin public, realizată cu profesori aleși de cetate și controlați de magistrați speciali. În acele vremuri, un astfel de deziderat era realizat doar în cetățile aristocratice, precum Sparta, în altele având un caracter privat. Statul trebuie să se preocupe de educație dintr-un motiv simplu de înțeles: polisul nu poate exista și prospera decât dacă toți cetățenii beneficiază de o educație care să-i facă în stare să ia decizii politice adecvate. Educația este garantul stabilității, ordinii și armoniei, de aceea, ea trebuie organizată de cetate.

Care vor fi treptele de parcurs în realizarea educației? Primii ani ai copilului trebuie să fie ocupați cu jocuri educative, practicate sub supraveghere, căci jocurile trebuie îndreptate spre deprinderea unei meserii viitoare. Dar educația propriu-zisă nu începe decât la 7 ani. Ea cuprinde gimnastica pentru dezvoltarea corpului și muzica pentru suflet. Gimnastica era reprezentată, în acel timp, de mai multe discipline sportive: alergări, lupte, scrimă, călărie, tir și exerciții cu caracter militar. Sportul are o influență morală asupra copilului, contribuind la formarea caracterului și a personalității în general. Desigur, copilul învață în primul rând să scrie și să citească, pentru ca, mai apoi, să poată studia diverși poeți, cu toate că unii dintre ei, printre care și Homer, ajung să fie criticați, pentru faptul că miturile lor ar fi niște minciuni periculoase. Un rol deosebit se acorda matematicii, care nu mai reprezenta pentru Platon, precum reprezentase pentru înaintașii săi, un studiu rezervat treptei superioare de învățământ. Studiul matematicii trebuie să-și găsească locul la toate nivelurile, începând cu cel elementar. Platon îi acordă matematicii un rol propedeutic: ea nu trebuie să încarce memoria copilului cu cunoștințe utile, ci să formeze intelectul.

Școlii primare (6/7-10 ani) îi urmează studiile secundare (10-17/18 ani), divizate în trei cicluri: pentru primul studiile literare, apoi muzicale și, în sfârșit, aprofundarea matematicii. Gimnastica se practica în toată această perioadă. La 17/18 ani studiile se întrerup pentru serviciul militar (2 ani), care, la rândul său, are o valoare educativă, deoarece formează caracterul. După acest moment începe efectiv învățământul superior, doar cu cei selectați. Timp de 10 ani se studiază științele, la un nivel superior, printr-o coordonare a lor în perspectiva unei viziuni de ansamblu. Abia la 30 de ani și după o ultimă selecție vor începe cu adevărat studiile filosofice, care vor dura 5 ani. Urmează 15 ani de implicare efectivă în viața cetății, pentru un plus de experiență și pentru perfecționarea formării morale. Abia la 50 de ani cei care au reușit să parcurgă aceste trepte vor atinge scopul final: contemplarea Binelui în sine (înțelepciunea). Așadar, este nevoie de 50 de ani pentru a forma un om, considera Platon.

Forma cea mai înaltă de educație este reprezentată de studiile filosofice, rezervate unei elite de indivizi cu calități deosebite. Pentru a începe aceste studii este însă necesară o solidă pregătire de bază, o educație preparatorie, care nu pretinde să-l introducă pe individ în știința veritabilă, ci mai degrabă să-l pregătească pentru a accede la știință.

Dar Platon nu a fost numai un teoretician al educației, ci și un practicant. Timp de aproape patruzeci de ani (387-348 î. Hr.), el a căutat să le facă o educație științifică discipolilor ce frecventau Academia. Forma de realizare a instruirii era preponderent euristică, în care manifestarea originalității și creativității era pe deplin asigurată. Departele de a inocula discipolilor rezultatul elaborat al propriului efort intelectual, Platon încerca să-i determine pe ei înșiși ca prin aprofundări progresive să depășească dificultățile în cunoaștere. A cunoaște și a învăța constituiau, pentru el, două fațete ale aceluiași proces, un proces prin care individul ajunge la înțelepciune. Nu trebuie să ne imaginăm acest învățământ instituționalizat sub o formă pur academică: alături de lecții aveau loc conversațiile din cursul banchetelor, care, pentru Platon, reprezentau elemente constitutive ale educației.

²⁸ Ibidem, p. 317

4. 5. Isokrates

Contemporan cu Platon, Isokrates a fost mult mai bine ancorat în realitățile societății grecești și în exigențele sale educative concrete. El nu a fost un filosof, un erou al gândirii, ci un intelectual atenian mediu, care s-a afirmat ca profesor de elocvență, artă pe care a predat-o timp de 55 de ani (393-338) în școala pe care a deschis-o la Atena. Continuându-i pe sofisti, Isokrates a dat elocinței valoarea de instrument de acțiune, mai ales politică, un mijloc pentru individ de a-și pune în circulație ideile și de a acționa prin ele asupra celorlalți.

Cei doi mari educatori, Isokrates și Platon, scrie Henri-Iréné Marrou, au creat două școli rivale, în care se dezvoltau două forme superioare de cultură: cea literară și cea filosofică. Ambii pot fi considerați drept „întemeietorii unei culturi cu adevărat liberale, de un autentic umanism”²⁹, mai ales în planul practic al educației. Rivalitatea dintre cei doi nu a dus însă la manifestări extreme. Platon nu a repudiat elocvența, după cum Isokrates nu a respins întru-totul studiul matematicilor

În școala sa, Isokrates forma fie profesori ca și el, fie maștri ai discuției, fie oameni cultivați, capabili să judece bine și să participe la conversațiile din viața mondenă. Dacă educația în Academia lui Platon era fondată pe noțiunea de adevăr (cunoașterea de dragul cunoașterii), cea din Școala lui Isokrates se întemeia pe exaltarea virtuților cuvântului, pe arta de a vorbi bine, care, după cum am mai spus, domina viața politică și juridică ateniană.

La fel ca și sofistii, ale căror cercuri le-a frecventat, Isokrates era un educator profesionist. Școala sa era una cu plată și nu avea nimic din caracterul esoteric al Academiei platonice. Și aici, învățământul era unul de nivel superior, care încorona, la sfârșitul adolescenței, un ciclu de studii pregătitoare, promovând un model al omului complet: o bună formare a corpului și sufletului, prin intermediul gimnasticii și al culturii intelectuale. Fundamentul acesteia de pe urmă îl reprezenta gramatica și studiul autorilor clasici, cărora li se adăuga matematica. Învățământul superior era însă aproape în întregime o ucenicie în arta oratorică. Deviza lui era următoarea: singură repetiția permite obținerea performanței, adică a discursului perfect.

Practicând un învățământ practic și realist, Isokrates dorea ca elevul să participe la travaliul creației. Astfel îl poți determina să descopere treptat idealul ce-i animă arta: stil natural, ușor de înțeles și expresiv. Elocința nu mai era o retorică indiferentă la conținutul său real, un simplu instrument în obținerea succesului. În concepția lui Isokrates, elocința nu trebuie să fie indiferentă la punctul de vedere moral, căci ea are o importanță civică.

4. 6. Aristotel

Cu Aristotel³⁰, concepția greacă asupra educației a ajuns la forma sa clasică deplină. Rolul culturii fizice continuă să se estompeze în favoarea celei spirituale, în interiorul căreia elementele artistice, muzicale cedează definitiv în fața celor literare. Educația rămâne, în primul rând, morală și devine din ce în ce mai mult una livrescă, deci tot mai legată de școală, o instituție ce se afirmă și se dezvoltă în toată lumea greacă.

Și în cazul lui Aristotel concepția pedagogică derivă din cea filosofică. Nu ne propunem acum să evidențiem, nici măcar în linii mari, toate articulațiile de bază ale acesteia de pe urmă, oprindu-ne doar asupra câtorva repere relevante pentru configurarea concepției sale despre educație. Astfel, pentru Aristotel cunoașterea pornește de la percepția senzorială, dar se ridică pe o treaptă superioară, cea a generalului și universalului. Experiența imediată este necesară, dar nu și suficientă. În plan etic, el consideră că scopul vieții este fericirea, iar suprema fericire se dobândește în urma cugetării, a contemplării adevărului. Dar pentru a fi virtuos nu este suficient să cunoști binele, cum credea Platon, ci și să-l practici. Odată dobândită, deprinderea poate schimba firea omului, chiar când din naștere acesta nu are dispoziții spre bine.

Educația, consideră Aristotel, trebuie să constituie o grijă prioritară a statului, deoarece este de datoria acestuia să se preocupe de fericirea cetățenilor săi, asigurându-și prin aceasta și ordinea socială: „...educația copiilor trebuie să fie unul din obiectivele de competență ale grijii legiuitorului. Pretutindeni unde educația s-a nesocotit, statul a primit din pricina aceasta o lovitură funestă”.³¹ Și cum statul are unul și același scop, este necesar și ca educația să fie aceeași pentru toți membrii săi. Din acest motiv, ea trebuie supusă

²⁹ Henri-Iréné Marrou, *Patristică și umanism*, Editura Meridiane, București, 1996, p. 33

³⁰ Aristotel (384-322 î. Hr.), filosof grec născut la Stagira, lângă muntele Athos. După ce a fost discipol al lui Platon timp de douăzeci de ani, între 367-347 î. Hr., el a întemeiat propria școală, în 335 î. Hr., intitulată Liceul sau Școala peripatetică. Principalele sale scrieri sunt: *Fizica*, *Metafizica*, *Organon*, *Politica*, *Retorica*, *Etica nicomahică*, *Despre suflet*.

³¹ Aristotel, *Politica*, Editura Antet, București, 1996, p. 157

supravegherii publice și nu particulare. Desigur, fiecare își poate instrui acasă copiii așa cum crede de cuviință, dar ceea ce este comun trebuie să se învețe în comun. Cetățeanul nu este stăpân pe sine, atâta vreme cât aparține statului, ca element constitutiv al lui.

Toți cetățenii trebuie să aibă acces la educație, pentru că toți aparțin statului. Scopul acesteia este virtutea absolută, care constă în realizarea continuă a binelui, frumosului și adevărului. Când toți cetățenii sunt virtuoși și statul este la fel.

Așa cum am precizat anterior, și la Aristotel ideile pedagogice decurg din concepția sa filosofică, de exemplu, din teoria asupra sufletului. Așa cum se arată în lucrarea *Despre suflet*, acesta ar avea trei părți: vegetativă, afectiv-pasională și rațională, fiecareia corespunzându-i un anumit fel de educație. Părțile vegetative (hrănirea și înmulțirea) îi corespunde educația fizică, celei afectiv-pasionale educația morală, iar celei raționale educația intelectuală. După cum cele trei părți sunt legate între ele, tot așa trebuie să fie legate și laturile educației. Scopul acesteia derivă din scopul vieții, care este dobândirea virtuții. Virtutea, scopul fundamental al devenirii omului prin educație, se dobândește treptat, prin subordonarea și dominarea părților vegetativă și animală de către cea rațională. Educația trebuie să înceapă cu corpul și apoi să continue cu sufletul, pentru că din naștere corpul este anterior sufletului, partea irațională (instinctul) din suflet este anterioară celei raționale.

În activitatea rațiunii rezidă fericirea omului și din exercitarea acestei facultăți ia naștere virtutea. A fi virtuos înseamnă a fi înțelept, adică a avea rațiunea drept călăuză în activitate. Atunci când rațiunea intervine în toate aspectele vieții omenești se naște fericirea. Omul fericit este un om al binelui și al virtuții, ajuns în acest stadiu prin intermediul educației.

Educația morală, mult prețuită de Aristotel, nu se reduce la instruire, la formarea convingerilor morale, ci va urmări dintr-un început exercitarea voinței pentru săvârșirea faptelor morale, până la formarea deprinderilor, singurele care dau măsura moralității individului. Cea mai înaltă virtute și, deci, izvorul cel mai însemnat de fericire este activitatea rațiunii. Aristotel este de părere că virtutea nu ne este înăscută, chiar dacă natura nu este potrivnică ei. Germenii virtuții îi găsim chiar în natură, dar pentru dezvoltarea lor, pentru trecerea lor din starea de virtualitate în starea de actualitate mai este nevoie de ceva și anume de educație. Omul devine ceea ce este prin natură, instruire și deprindere. Cele două de pe urmă alcătuiesc educația, care pregătește sufletul pentru dobândirea moralității. Așadar, educația cuprinde două categorii de activități: comunicarea de cunoștințe, care se adresează intelectului și formarea deprinderilor, iar scopul său ultim este moralitatea.

Luminarea inteligenței cu adevăruri îi îndreaptă spre bine numai pe cei înzestrați de natură cu porniri morale puternice. În cazul acesta, instruirea morală nu face decât să călăuzească pornirile bune înăscute, care se vor manifesta ca o trebuință firească a sufletului. Pentru formarea virtuții este nevoie însă de deprinderi, care se dobândesc prin exerciții.

Periodizarea și conținutul educației preconizate de Aristotel erau, în linii mari, cele obișnuite în acele vremuri. Până la vârsta de 7 ani, educația copilului se realizează în familie și va fi preponderent una fizică. Nu va lipsi nici educația morală, realizată sub supravegherea pedonomului. Educația realizată după vârsta de 7 ani, arată Aristotel în *Politica*, va cuprinde două etape:

- a) De la 7 la 14 de ani, când va cuprinde instruirea (scris-cititul), gimnastica, muzica și desenul. Scris-cititul vor fi învățate pentru că îi folosesc individului în viața practică, desenul pentru că îl învață să judece drept operele de artă și lucrurile din viața practică, gimnastica pentru că asigură sănătatea, puterea și îndemânarea, contribuind și la formarea trăsăturilor de caracter, iar muzica pentru că provoacă plăceri nevinovate, cultivă capacitatea de valorizare a lucrurilor frumoase, înobilează sentimentele.
- b) De la 14 la 21 de ani, educația va cuprinde exercițiile de gimnastică, muzica, desenul, dialectica, retorica, științele politice și primele elemente de filosofie.

Cu toate că este de acord cu educația publică, Aristotel nu acceptă ideea abandonării complete de către familie a responsabilității formării copiilor unor instituții ale statului. Ceea ce nu poate face legea va face familia și ceea ce nu îndeplinește statul va prelua ca sarcină familia, deoarece aceasta poate veghea și stăpâni mai îndeaproape pornirile particulare ale copiilor.

În ce privește modul de realizare a educației, la Aristotel predomină acțiunea, activitatea, altfel spus capacitatea individului de a fi format prin propriile acte sau prin cele care vin din partea altora: „... virtuțile le dobândim după ce mai întâi am depus o activitate, așa cum se întâmplă și în cazul artelor. Căci lucrurile pe

care trebuie să le facem învățând sunt cele pe care le învățăm făcându-le. De exemplu, construind case, devii arhitect și cântând la cithară devii citharist. La fel, practicând dreptatea devii drept...³² Virtutea se poate învăța (dar și practica) cel mai bine în situații concrete de acțiune, căci după cum cineva nu poate să învețe să înnoate decât în luptă cu valurile, tot așa virtutea nu se poate realiza decât în activitatea desfășurată în vârtejul vieții.

Referitor la modul de lucru cu copiii, întâlnim la Aristotel o anticipare a principiului didactic modern al individualizării instruirii. El consideră că: „... un sistem de educație individual este superior unui sistem de educație universal (cum se întâmplă și în medicină, unde regula generală că unui bolnav de febră îi priesc repausul și dieta nu se potrivește oricui; la fel, un maestru de pugilat nu recomandă, desigur, tuturor același stil de luptă). Trebuie să admitem deci că educația individuală este în măsură să distingă mai exact particularitățile proprii fiecăruia, fiecare gășind în ea ceea ce i se adaptează mai bine.”³³ Dar fie medicul, fie profesorul se vor ocupa mai bine de cazurile particulare dacă posedă cunoașterea universalului, adică știu ce se potrivește tuturor, căci universalul constituie obiectul științelor.

Aristotel a fondat și a condus o instituție de învățământ superior numită Lyceum, unde se studiau cu deosebire științele naturii și, mai ales, filosofia și logica. În această instituție, modalitatea de realizare a educației decurgea din concepția întemeietorului său cu privire la sorgintea și căile cunoașterii. Adevărul poate fi obținut în urma experienței directe cu obiectele, prin urmare, și educația trebuie să se conformeze acestui principiu. De aceea, Aristotel a înființat pe lângă Lyceum o grădiniță zoologică și un muzeu de științe naturale, care să sprijine studiul celor ce se instruiă aici. În această școală predarea era însoțită cu cercetarea. Dimineața se țineau cursuri pentru tineri, iar după-amiaza era deschisă publicului larg. În timp ce în Academia lui Platon se studiau cu deosebire filosofia și matematică, în instituția creată de Aristotel filosofia era completată cu teme de biologie sau cu cunoștințe ce țin de domeniul științelor naturii.

5. Educația în lumea romană

5.1. Direcții de acțiune

În secolele VII-VI î. Hr., educația romană consta într-o inițiere progresivă a copilului într-un mod de viață tradițional. Copilul imita, prin jocurile sale, gesturile și comportamentele cotidiene, activitățile celor mai mari decât el. Treptat, el ajungea să își asume o învățătură extinsă la toate aspectele vieții și activității umane, inclusiv la cel tehnic și productiv. Astfel, educația era fizică și morală, militară și religioasă. A forma cetățeni curajoși, virtuoși, disciplinați, moderați, cu un caracter puternic, acesta era scopul urmărit³⁴. Cadrul unei astfel de educații a fost, până în secolul al III-lea î. Hr., familia. Începând de la 7 ani, copilul ieșea de sub tutela exclusivă a mamei și trecea sub autoritatea tatălui, considerat un veritabil educator. Acesta se ocupa de instruirea lui, învățându-l scrisul și cititul, furnizându-i cunoștințele de natură practică, cunoștințele despre drepturile și îndatoririle cetățenești, deprinzându-l cu mânuirea armelor, călăria etc. El se iniția în toate aspectele vieții care îl aștepta, stându-i alături, instruindu-se după preceptele și, mai ales, după exemplul său.

De la vârsta de 16 ani, copilul se număra printre cetățeni. Dar formarea sa nu era încheiată. Înainte de a începe serviciul militar, tânărul nobil consacra de obicei un an uceniciei în viața publică. Fără excepție, această sarcină nu și-o mai asuma tatăl, ci un vechi prieten de familie, un om politic încărcat de experiență și de onoruri. Exemplul pe care îl oferea copilului familia sau diferiți demnitari juca un rol important în educarea lui.

În lumea romană se realiza o educație preponderent utilitară, asociată cu cea religioasă și cu cea fizică (echitația și luptele în amfiteatru)³⁵. Artele nu erau cultivate decât în măsura în care răspundeau nevoilor vieții. Ideea de „cultură pentru ea însăși” nu-i încânta pe romani. Spre mijlocul secolului al III-lea î. d. Hr., influența greacă era puternică în lumea romană, dar romanii nu au adoptat niciodată idealul educațional grec. Ei studiau îndeosebi științele practice: gramatica, retorica, matematica, lăsându-le deoparte pe cele speculative. În prim planul acestei educații distingem un ideal moral: a forma conștiința copilului sau a tânărului inoculându-i un sistem de valori morale și, în final, un sistem de viață. În linii mari, conținutul

³² Aristotel, *Etica nicomahică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988, p. 32

³³ Ibidem, p. 263

³⁴ François Guex, loc cit., p. 38

³⁵ L. Riboulet, loc cit., p. 86

acestui ideal era asigurat de valori precum: sacrificiul, renunțarea, devotamentul total față de stat și de binele public.

După modelul grecilor, romanii au dezvoltat treptat un învățământ realizat în veritabile școli particulare. Școlile primare apăreau încă din secolul al VI-lea î. Hr., cele secundare în secolul al III-lea î. Hr., iar cele de nivel superior abia în secolul al II-lea î. Hr. Quintilianus, de exemplu, pleda pentru o instruire realizată în școli publice, învățământul privat fiind mai puțin agreat. Școlile secundare și cele de nivel superior erau urmate doar de tinerii înstăriți, dacă nu îmbrățișau cariera militară. Cei mai săraci se orientau, după ce terminau școala elementară, înspre deprinderea unei meserii sau practicarea agriculturii.

Școlile primare își aveau sediul în Forum și fetele le frecventau deopotrivă cu băieții, deși pentru ele preceptoratul privat, de multe ori asigurat de un sclav educat (paedagogium) era mult mai des utilizat. Romanii au adoptat obiceiul grec al sclavului însoțitor de copii, pe care îl desemnau tot cu numele de „paedagogus”, care, când era bine ales, se putea ridica la rolul de repetitor și chiar la cel de veritabil preceptor, asumându-și cu responsabilitate formarea copilului. În școlile primare, numite „ludus litterarius”, se învățau scrisul și cititul, cărora li se asocia socotitul și recitarea. Metodele romane de instruire se asemănau cu cele grecești: metode prin excelență pasive, memoria și imitarea fiind calitățile cele mai apreciate la copil.

Roma preferase să-și concentreze eforturile asupra organizării învățământului secundar, singurul care permitea formarea tipului de personalitate umană pe care-l dorea ea, adică școala gramaticului și cea a retorului. Sistemul pedagogic roman, consideră C. Issaurat³⁶, poate fi rezumat astfel: supunere, autoritate, gramatică și retorică. Jurisprudența era singura știință apreciată de romani. Școala gramaticului avea o condiție superioară celei a unui simplu învățător. Aici se aprofunda studiul limbii și se comentau autorii clasici: Terentius, Horatius și Vergilius, acesta de pe urmă reprezentând pentru romani ceea ce reprezentase Homer pentru greci. Gramaticul consacra multe ore explicației literare, nelimitându-se la o analiză gramaticală, ci căutând să descopere toată bogăția documentară a textului. Plecând de la aluziile istorice, juridice sau științifice conținute în pasajul explicat, el îl iniția pe elev în diferite domenii de manifestare a spiritului uman și îi asigura astfel cultura generală³⁷. În general, metodele utilizate erau următoarele: lectura expresivă și explicativă a unui text, memorarea și recitarea, comentariul literar critic-reflexiv.

Pentru învățarea artei oratorice, tânărul era încredințat unui profesor specializat, numit „retor” sau „orator”. În ierarhia valorilor profesionale și sociale, acesta deținea un rang vizibil mai înalt decât colegii săi din primele două trepte ale învățământului și era mai bine retribuit. În lucrarea *Institutio oratoria*, Marcus Quintilianus critica moravurile îndoielnice ale contemporanilor săi, sperând într-o ameliorare a vieții morale și culturale prin intermediul oratorilor, care trebuiau să se constituie în exemple vii de integritate morală și formare intelectuală, pentru că, în opinia sa, oratoria este în strânsă legătură cu înțelepciunea și buna purtare.

Școala de retorică romană n-a avut o tradiție pedagogică proprie; ea a rămas în contact strâns cu retorica greacă. Elevul era nevoit să învețe, mai întâi, regulile și procedeele discursului: cum să construiască un discurs (dispositio), cum să-l redea în cuvinte (elocutio) și în gesturi (actio). Totodată, el trebuia să învețe să-și împodobească discursul prin introducerea de clausule ritmice și, de aceea, își completa cunoștințele cu normele poeziei, pe care deja i le predase gramaticul. Studiul oratorilor și al istoricilor îi permitea să-și îmbogățească memoria cu „exempla”, de care se servea în exercițiile aplicative propuse de profesor. El se antrena să facă elogiul unui personaj de seamă, să descrie un monument, să discute o problemă de ordin moral, apoi se dedica unor exerciții mai complexe, declamationes, discursuri fictive care aveau fie forma unor pledoarii (controversiae), fie pe aceea a unei deliberări pe baza unui subiect luat din istorie sau din mitologie. Învățate pe dinafară, aceste discursuri urmau să fie recitate în public. Învățăcelul trebuia nu numai să folosească întreaga cultură pe care o dobândise în anii de studiu al gramaticii, ci și să facă apel la știința controversii, dialectica. Când termina școala retorului, după patru până la șase ani de studiu, el putea să devină un foarte bun orator sau un redutabil avocat. Învățământul retoricii era, de fapt, orientat spre viața practică: pregătea tinerii pentru cariera politică sau pentru activitățile juridice.

Spre sfârșitul Imperiului Roman (secolele IV, V d. Hr.), predarea retoricii nu mai corespundea programului trasat de Cicero și Quintilianus, care doriseră ca studierea regulilor oratoriei să fie însoțită de o formare mai cuprinzătoare, menită să completeze ceea ce elevul primise de la gramatic și care să-l inițieze în reflecția filosofică. Or, prin renunțarea treptată la învățarea limbii grecești, romanul nu mai avea acces la

³⁶ C. Issaurat, loc cit., p. 56

³⁷ Pierre Riché, *Educație și cultură în Occidentul barbar – secolele VI-VIII*, Editura Meridiane, București, 2001, p. 12

cultura filosofică. Doar câțiva cărturari au căutat să salveze elenismul în Occident. Reușita lor, oricât de laudabilă, nu a depășit însă cadrul unor mici cercuri privilegiate. Boethius, de exemplu, a încercat, în secolul VI, să reînvie vechea concepție greacă, conform căreia filosofia ar reprezenta o încununare a artelor liberale, scriind în prefața tratatului *De arithmetica* că la filosofie duc patru discipline: aritmetica, muzica, geometria și astronomia (quadrievium). El schița și un plan de studii științifice și, în acest scop, traducea o serie de texte esențiale studiate în acea epocă în Orient, dar care, se pare că nu s-au bucurat de un prea mare succes. Renunțarea la studiile filosofice a fost însoțită, în mod inevitabil, de renunțarea la studiile științifice. Conform programului moștenit de la tradiția greacă, cele patru discipline matematice: aritmetica, geometria, muzica și astronomia, trebuiau să se adauge gramaticii, retoricii și dialecticii, pentru a forma artele liberale. Dacă unii cărturari din secolul al V-lea încă mai aveau conștiința acestei unități, ei nu au putut-o reintroduce în programul școlilor, care se mulțumeau cu comentariile făcute de gramatic cu ocazia explicării textelor. După acești ani de studiu, literatul putea să-și sporească erudiția consultând diverse manuale, al căror număr a tot crescut din secolul al IV-lea, și în care el găsea nu numai informații de natură geografică sau anecdote istorice, ci și o serie de informații cu privire la astronomie, astrologie, științele naturale etc.

După detronarea ultimului împărat roman și organizarea regatelor barbare pe ruinele fostului imperiu, începând cu secolul al V-lea, școala antică a continuat să supraviețuiască. Burgunzii, vizigoții, ostrogoții și chiar vandalii au fost marcați de civilizația Romei. Astfel, putem conchide că instruirea elementară nu a dispărut. Claselor aristocrate le era rezervat privilegiul unei instruirii de nivel superior, dobândite în continuare în școala gramaticului și a retorului. Chiar dacă barbarii care au năvălit în Imperiu nu se arătau prea interesați de cultura clasică, totuși, ei au agreat, într-o oarecare măsură, științele aplicate (arhitectura, medicina) și dreptul, din rațiuni de natură practică.

5. 2. Teoria educației la romani

Romanii nu s-au preocupat prea mult de știința dezinteresată, de cercetările speculative. Ei s-au distins, după cum arată și Gabriel Compayre³⁸, mai ales în științele practice, în drept, de exemplu, unde au excelat. Or preocupările pedagogice, fundamentate în acea vreme pe principii filosofice, pe cunoașterea naturii umane, pe o concepție teoretică asupra destinului uman, îi atrăgeau prea puțin pe romani. Astfel de preocupări au dovedit totuși câțiva autori, în contexte literare diverse.

5. 2. 1. Lucius Annaeus Seneca

Lucius Annaeus Seneca³⁹ nu s-a interesat în mod special de problematica educației, dar în scrierile sale morale se regăsesc și precepte de natură pedagogică. În concepția sa, educația este necesară, deoarece din naștere omul este nedesăvârșit. Viața este o luptă neîntreruptă, care cere energie și perseverență. O slabă educație nu pregătește copilul pentru vicisitudinile vieții.

Scopul ultim al educației este virtutea, așa cum era ea înțeleasă de către stoici (Epictet, Marcus Aurelius). Sănătatea, avuția și, dat fiind că suntem animale sociale, binele comunității în care trăim, sunt toate conforme cu natura și potrivite ca scopuri de urmărit. Rațiunea ne face însă capabili să determinăm cu acuratețe și consecvență acțiunile potrivite, până când, la nivel ideal, ajungem la conștiința a ceva incomparabil mai de preț decât lucrurile conforme cu natura și anume la înțelegerea concordanței și raționalității ca atare a prescripțiilor naturii. Odată conștientizată, această raționalitate precumpănește asupra afectelor noastre. Acțiunea în armonie cu ea, indiferent de reușita sau eșecul a ceea ce întreprindem, este identică cu virtutea, iar virtutea în sine ne este de ajuns ca să fim fericiți.

Întâlnim la Seneca și distincția clasică între cele trei dimensiuni ale educației: intelectuală, morală și fizică. Educația intelectuală se identifică cu instruirea, care trebuie să cuprindă doar ceea ce este necesar în viață. „Non schole, sed vitae discimus”, spune o maximă a lui Seneca. Cunoștințele multe, dar confuze și rău înțelese, nu constituie o bogăție a sufletului. Cea mai potrivită cale de a ne lămurii propriile idei este de a le împărtăși și altora, căci învățându-i pe alții, învățăm noi înșine (discendo discimus). Exemplul este și el un mijloc foarte bun pentru transmiterea, înțelegerea și asimilarea cunoștințelor. În opinia lui Seneca,

³⁸ Gabriel Compayre, loc cit., p. 37

³⁹ Lucius Annaeus Seneca (4 î. Hr. - 65 d. Hr.), filosof, scriitor și om politic roman, reprezentant de seamă al stoicismului. Potrivit eticii sale, omul trebuie să se supună destinului în viața exterioară, dar poate aspira la libertatea interioară. Concepțiile sale etice au influențat creștinismul timpuriu. Persecutat de Împăratul Caligula, Seneca a renunțat la a practica oratoria pentru a deschide o școală, unde preda filosofia stoică. Dintre scrierile sale reținem: *Philosophia moralis*, *De vita beata*, *De libertate animi*, *De tranquillitate animi*, *Quaestiones naturales*, *Epistolae ad Lucilium*.

deprinderea este un mijloc eficient de permanentizare a virtuților morale. Printre acestea se numără și respectul, recunoștința elevului față de educatorul său. Disciplina este și ea un mijloc de moralizare a copilului. Pedepsele vor fi întrebuițate foarte rar, în cazuri extreme și niciodată nu vor fi date cu mânie. Pentru educația fizică sunt recomandate plimbările și exercițiile libere.

În ceea ce privește educația morală, Seneca crede că este inutilă o cunoaștere care ignoră ceea ce este drept din punct de vedere moral. De altfel, el supune unui aspre critici conținutul instruirii de care se bucurau tinerii din acel timp, considerând că, în bună măsură, artele liberale cad sub semnul ambiguității și inutilității. Chiar dacă făceau parte din instruirea obișnuită a omului cult, Seneca nu acorda o prea mare importanță artelor liberale în formarea morală a individului. În *Epistola LXXXVIII către Lucilius*, el scrie: „Mă întreb ce cred despre studiile liberale. - Nu admir pe nici unul, pe nici unul nu-l consider un bine, fiindcă toate urmăresc profitul. Sunt meserii rentabile, folositoare numai întrucât pregătesc spiritul, fără a-l reține. Sufletul trebuie să zăbovească cu ele atâta vreme cât nu poate să facă altceva mai de seamă: sunt exerciții, nu fapte. Știi pentru ce s-au numit studii liberale: fiindcă sunt demne de un om liber. De fapt, un singur studiu este într-adevăr liberal: acela care te face liber. Acesta este studiul înțelepciunii, un studiu nobil, curajos, generos. Celelalte sunt mărunte și copilărești”⁴⁰. Referindu-se la filosofi, cei mai în măsură să pretindă că au ajuns la înțelepciune, Seneca apreciază că aceștia au ajuns să problematizeze despre tot felul de lucruri neînsemnate și inutile, astfel încât cunosc mai bine arta de a spune mai bine decât de a face mai bine. Desigur, filosofia are, înainte de toate, rostul unei edificări morale. Dar prin dialectica sterilă promovată, filosofii nu au făcut altceva decât să se lanseze în discuții și argumentări sofisticate. În acest fel, filosofia nu se deosebește cu nimic de grămada confuză și sterilă a artelor liberale. Nu se poate vorbi de eficiența preceptelor în afara oricărei legături cu principiile, după cum principiile rămân sterile dacă nu își află concretizarea în precepte și exemple vii. Preceptele și pildele își dovedesc valoarea dacă se ține seama de faptul că în domeniul moralei demonstrațiile logice sunt adesea inoperante, că practicarea virtuții nu este doar rodul unei convingeri, ci și al unei participări afective. Înclinația spre bine, existentă sub formă de posibilitate în spiritul omului, trebuie transformată în realitate. În această transformare, influența unui precept, a unei sentințe morale sau a îndemnelor întemeiate pe exemplul viu, constituie o forță mult mai mare și mai eficace decât o demonstrație logică. O călăuză a sufletului înarmat cu precepte potrivite pentru diferitele situații ale vieții este însă absolut necesară, pentru a putea respinge ispitele și influențele negative. Acest rol de îndrumător moral al sufletului nu și-l poate asuma decât filosofia.

Tinerii nu trebuie învățați, în primul rând, diverse doctrine filosofice, ci cum să trăiască după filosofie. Dar cei mai mulți filosofi sau dascăli de filosofie, apreciază Seneca în *Epistola CVIII către Lucilius*, „ne învăț să discutăm, nu să trăim”⁴¹. El pune filosofia în condiția de mijloc al schimbării noastre morale, de „lege a vieții”. Filosofia este dragoste de înțelepciune, o înțelepciune care nu se rezumă la dimensiunea cognitivă, ci trece contemplarea în structura practicului și, mai departe, în chiar ontologia umanului. Între filosofie și înțelepciune, Seneca stabilește o așa de mare apropiere, încât uneori ajung să se identifice⁴². Numai privind înțelepciunea în condiție ontologică (dobândită) și filosofia ca exercițiu și cale a dobândirii acesteia mai poate fi distinsă exact una de cealaltă. Nici filosofia nu există fără virtute, nici virtutea fără filosofie, susține Seneca. Virtutea nu se întâlnește decât la un spirit format, instruit și ajuns la înțelepciune printr-un exercițiu neîntrerupt. Înțelepciunea și virtutea sunt operă umană. Ele ne desăvârșesc și ne dau garanția autenticității umane, a neîntreruptei sporiri în câmpul valorilor. Seneca vedea în desăvârșirea morală prin intermediul filosofiei, în înțelepciune, șansa și garanția deplinei noastre realizări.

5. 2. 2. Marcus Quintilianus

În calitate de profesor de retorică, Marcus Quintilianus⁴³ a scris un amplu tratat, intitulat *De institutio oratoria*, în care își propunea să arate cum trebuie pregătit viitorul orator. Critic la adresa moravurilor vremii, el credea într-o ameliorare a vieții morale și culturale prin intermediul oratorilor, de la care pretindea nu numai pricepere în știința elocinței, ci și să se manifeste ca exemple vii pentru ceilalți oameni, în ceea ce

privește orizontul cultural și integritatea morală. În opinia lui Quintilianus, oratoria se află într-o strânsă legătură cu înțelepciunea și buna purtare, premise necesare pentru „știința vorbirii”, a exprimării în public.

În ceea ce privește educația, Quintilianus considera că nu natura este vinovată de traseul greșit al unui individ în viață, ci cultura și educația deficitare pe care le-a primit. El nu pledează pentru o cultură doctă, enciclopedică, ci pentru instruirea elevului în scopul vorbirii și exprimării ireproșabile, scopul educației, al educației de nivel superior, fiind în opinia sa formarea unui bun orator, adică pregătire necesară pentru viața politică și pentru domeniul justiției.

După Quintilianus, educația publică, realizată în școli particulare, este mult mai eficientă decât cea oferită de familie. Familia este prea indulgentă și plină de delicatețe față de copil, distrugând resorturile intime ale sufletului și corpului acestuia. Însă, educația realizată în școală îi asigură copilului cunoașterea societății, a vieții. Întrecându-se cu ceilalți, copilul își poate cunoaște propriile forțe. În școală, el leagă prietenii durabile, învață buna cuviință și dobândește sentimente nobile.

Sarcina fundamentală a educației rezidă în dezvoltarea predispozițiilor naturale ale copilului. O primă educație vor face guvernantele, care trebuie să fie înțelepte și virtuozitate, căci primele impresii ale copilului sunt foarte adânci. Studiile propriu-zise vor debuta destul de devreme, pe la vârsta de șapte ani, și conform înclinațiilor copilului. După ce copilul a învățat să scrie și să citească va studia gramatica și retorica, se va deprinde cu vorbirea și compunerile corecte. Pentru lectură se vor întrebuiți numai texte cu conținut moral. Cunoștințele se memorează, deoarece, în acest fel, se exersează această funcție sufletească, care este de mare preț pentru un orator. Convins de faptul că copilul poate învăța mai multe lucruri deodată, Quintilianus cere ca, odată cu gramatica și retorica, să se învețe filosofia, fizica și morala, care îi procură oratorului ideile necesare și îl învață arta de a argumenta. Copilul va studia și geometria, care îl ajută să deosebească adevărul de fals ascuțindu-i mintea, istoria, pentru că dezvoltă sentimentul național și îi procură un material bogat de fapte și idei, precum și muzica, ce pregătește vorbirea frumoasă, armonioasă. Programul zilnic trebuie să fie variat, mai multe obiecte studiindu-se într-o zi, cu pauze între activități, când copiii se vor juca, un bun prilej pentru educator de a-i cunoaște. O atenție deosebită se va arăta educației morale, deoarece omul vicios e nebun, iar un nebun nu poate fi elocvent. Ea se va realiza prin învățământul moralizator, exemplul educatorului și disciplină.

Quintilianus pretinde din partea profesorului o bună pregătire, fără de care nu își va putea îndeplini menirea: „Nu există pacoste mai mare, scrie el, decât acei pedagogi care, depășind cu puțin cunoștințele elementare, și-au format o convingere falsă despre știința lor. Căci se consideră jigniți să nu se ocupe de învățatură și, ca în virtutea unui drept ce le conferă autoritate, acest soi de oameni, de obicei îngâmfați, devin autoritari și uneori cruzi și transmit altora propria lor prostie”.⁴⁴ De asemenea, el îi pretinde o bună cunoaștere a profilului individual al copilului, care trebuie tratat în conformitate cu propriile trăsături de personalitate. Profesorul își va adapta conduita după profilul și nevoile elevului, fără a-i impune ceva și fără a-l abrutiza. Lui i se mai pretinde și un comportament ireproșabil, căci numai așa poate deveni un model de conduită pentru cei din jur.

Referitor la stilul de lucru al profesorului cu elevii săi, Quintilianus scrie că „mintea trebuie ținută mereu trează și în continuă atenție”⁴⁵, prin activități antrenante, care presupun întrebări din partea celui dintâi și frământări intelectuale generatoare de răspunsuri din partea celor de pe urmă. Învățarea sub formă de joc, laudele, stimulările și întrecerile între elevi sunt, de asemenea, recomandate.

5. 2. 3. Plutarh

În lucrarea *Vieți paralele*, Plutarh⁴⁶ ne oferă sugestii interesante cu privire la educația morală, fondată pe exemplele oferite de istorie. Despre rolul formativ al exemplelor, el scrie: „Ca și Antigene, ce

⁴⁰ Seneca, *Scrisori către Luciliu*, Editura Științifică, București, 1967, p. 289

⁴¹ Ibidem, p. 420

⁴² cf. Gheorghe Vlăduțescu, *Filosofia în Roma antică*, Editura Albatros, 1991, p. 152

⁴³ Marcus Quintilianus (35-95 d. Hr.) s-a născut în Spania, la Calagurris, și a făcut studii de drept și oratorie. Venind la Roma ca să profeseze retorica, mult prețuită în acel timp, i s-a încredințat și o catedră de elocvență, plătită de stat. Mai târziu, Împăratul Domițian îi încredința chiar educația propriilor nepoți.

⁴⁴ Marcus Quintilianus, *Arta oratorică*, Editura Minerva, București, 1974, p. 13-14

⁴⁵ Ibidem, p. 29

⁴⁶ Plutarh (50-138 d. Hr.) a condus la Roma o școală de succes, în care se studiau filosofia, literatura și istoria. El a scris un *Tratat despre educația copiilor* și diverse opusculi, în care s-a referit la educația intelectuală și morală: *Maniera de a înțelege*

credea că mai cu plăcere îi ascultă tinerii pe flautiștii buni după ce i-au auzit pe cei proști, credem și noi că-i vom imita și privi mai cu dragă inimă pe oamenii de treabă, după ce vom fi citit în istorie viața celor răi și defăimați⁴⁷. Prin intermediul lor, tinerii pot cunoaște o seamă de calități umane dezirabile, pe care vor dori, la rândul lor să și le cultive: omenia, cumpătarea, blândețea, bunătatea, hărnicia, prietenia, respectul pentru celălalt. Plutarh este, înainte de toate, un moralist, care se inspiră din filosofia greacă. Vorbind despre preceptele și învățăturile morale, Plutarh consideră că o contemplare ce se îndepărtează de practică este fără utilitate. Tinerii aprofundează chestiunile de morală nu atât pentru a se instrui, cât pentru a deveni mai virtuoși. Ei trebuie învățați să se conducă singuri (autogovernarea) și să reflecteze asupra propriei conduite. Ceea ce contează este efortul personal, reflecția, travaliul interior, care permite asimilarea lecțiilor morale trăite. Educația este falsă dacă se rezumă la acumularea în memorie a unor cunoștințe indigeste. Sufletul nu este un vas care urmează să fie umplut, ci un foc care trebuie să anime individul, spune o maximă a lui Plutarh.

Instruirea este superioară altor bunuri temporare. Putem pierde bogățiile, gloria este ceva prea puțin solid, frumusețea este efemeră, sănătatea este și ea ușor de pierdut, vigoarea corporală nu rezistă la boli și la bătrânețe, doar instruirea este singurul bun neperisabil, iar cele două principale apanaje ale naturii umane sunt inteligența și raționamentul. Datorită lor, omul poate ajunge la virtute, care reprezintă scopul ultim al unei bune educații. Virtutea se probează prin fapte apreciate de ceilalți: „Omul cu adevărat bun și perfect, consideră Plutarh, nici nu dorește altă glorie decât pe aceea care-i deschide drumul spre fapte și i se dă prin încrederea publică. Putem îngădui omului încă tânăr și mânat de ambiție să se mândrească și să se fălească cu gloria pe care i-o dau faptele frumoase. Căci virtuțile înnăscute și în floare la asemenea oameni se întăresc, ..., prin laudele acordate faptelor lor și pe viitor vor crește odată cu înălțimea sentimentelor⁴⁸”.

Concepția pedagogică a lui Plutarh iese mai pregnant în evidență în opusculul *Educația copiilor*, în care este apreciată educația individuală în familie, școlile publice fiind admise doar pentru învățământul superior. Părinți trebuie să se ocupe de educația copiilor, dar pentru aceasta ei înșiși sunt nevoiți să se instruiască. Plutarh le propune studii înalte, precum matematica și filosofia.

Pentru educarea copiilor, Plutarh recomandă îndeosebi poezia, gimnastica și morală. Încurajarea și convingerea reprezintă principalele mijloace ale unei educații de succes. Violența este contraproductivă, în consecință, disciplina trebuie să se bazeze în principal pe afecțiune și încredere. Plutarh îi mai sfătuiește pe tinerii care aspiră la virtute să se întrețină zilnic cu un filosof, care să reprezinte pentru ei un autentic îndrumător de conștiințe.

Sarcini de lucru

1. Care sunt valențele psiho-pedagogice ale îndemnului socratic: „cunoaște-te pe tine însuși”.
2. Realizați o comparație între paradigma educațională platoniciană și cea aristotelică.
3. Interpretați din perspectiva pedagogiei contemporane, în cel mult două pagini de text, următoarea afirmație a lui Platon: „...omul nu trebuie să învețe nimic cu de-a sila;...nici o învățatură silnică nu rămâne în suflet”.

Bibliografie modul:

- Albulescu, Ion, *Doctrină pedagogice*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2007
- Antonescu, G. G., *Istoria pedagogiei. Doctrinile fundamentale ale pedagogiei moderne*, ed. a IV-a, Editura Cultura Românească, București, f. a.
- Aristotel, *Despre suflet*, Editura Științifică, București, 1969
- Aristotel, *Etica nicomahică*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1988
- Aristotel, *Politica*, Editura Antet, București, 1996
- Banu, Ion (ed.), *Filosofia greacă până la Platon*, vol. II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984
- Bloch, Raymond, Cousin, Jean, *Roma și destinul ei*, Editura Meridiane, București, 1968
- Brubacher, John S., *A History of the Problems of Education*, McGraw-Hill Book Company, New-York, 1966
- Compayré, Gabriel, *Histoire de la pédagogie*, Librairie classique Paul Delaplane, Paris, 1904

poezii, Maniera de a înțelege filosofii, Mijloace de autocunoaștere a progreselor pe care le facem în practicarea virtuții, Vieți paralele.

⁴⁷ Plutarh, *Vieți paralele*, București, 1996, p. 102

⁴⁸ Ibidem, p. 160

- Curtis, S. J., Boulwood, M. E. A., *A Short History of Educational Ideas*, University Tutorial Press Ltd, London, 1966
- Enescu, Nicolae C., *Istoria pedagogiei*, ed. a III-a, Editura Soc. Coop. „Oficiul de Librărie”, București, 1941
- Flacelière, Robert, *Viața de toate zilele în Grecia secolului lui Pericle*, Editura Eminescu, București, 1976
- Gal, Roger, *Histoire de l'éducation*, Presses Universitaires de France, Paris, 1987
- Guex, François, *Histoire de l'instruction et de l'éducation*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1913
- Hesiod, *Munci și zile*, Editura Științifică, București, 1957
- Homer, *Iliada*, Editura Corint, București, 2002
- Homer, *Odiseea*, Editura Corint, București, 2002
- Hubert, René, *Histoire de la pédagogie*, Presses Universitaires de France, Paris, 1948
- Laertios, Diogene, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*, Editura Polirom, Iași, 1997
- Marrou, Henri-Irénée, *Istoria educației în Antichitate*, Editura Meridiane, București, 1997
- Platon, „Protagoras”, în *Opere complete*, vol. I, ediție îngrijită de P. Creția, C. Noica, C. Partenie, Editura Humanitas, București, 2001
- Platon, „Republica”, în *Opere*, vol. V, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986
- Platon, *Legile*, Editura IRI, București, 1999
- Plutarh, *Vieți paralele*, București, 1996
- Quintilian, *Arta oratorică*, Editura Minerva, București, 1974
- Riboulet, L., *Histoire de la pédagogie*, Librairie catholique Emmanuel Vitte, Paris, 1935
- Riché, Pierre, *Educație și cultură în Occidentul barbar – secolele VI-VIII*, Editura Meridiane, București, 2001
- Seneca, *Scrisori către Luciliu*, Editura Științifică, București, 1967
- Vlăduțescu, Gheorghe, *Filosofia în Roma antică*, Editura Albatros, București, 1991

II. PEDAGOGIA CREȘTINĂ

Modulul II

Scopul modulului:

Cunoașterea de către studenți a paradigmei educaționale creștine și a premiselor sale moral-religioase.

Obiective:

1. Evidențierea dimensiunii educative a religiei creștine;
2. Interiorizarea unor modele de viață consumate exemplar în spațiul creștinătății;
3. Evidențierea actualității preceptelor creștine privind formarea ființei umane.

Scurtă recapitulare a conceptelor prezentate anterior: paideia, arete, kalokagathia, maieutică.

Schema logică a modulului:

1. Orientarea generală a educației în primele secole creștine
2. Scolasticismul
3. Universitățile
4. Idei pedagogice în operele teologilor creștini
 - 4.1. Clement Alexandrinul
 - 4.2. Origene
 - 4.3. Vasile Cel Mare
 - 4.4. Ioan Hrisostomul
 - 4.5. Tertulian
 - 4.6. Augustin
 - 4.7. Toma din Aquino

1. Orientarea generală a educației în primele secole creștine

Creștinismul a adus o nouă concepție despre viață, sintetizată în anumite principii și capabilă să servească drept fundament pentru clădirea unei noi culturi și pentru o nouă structurare a educației. Conform acestei concepții, omul este o creație a lui Dumnezeu. Sufletul său este nemuritor, în timp ce trupul, ca haină materială a sufletului, este trecător. Prin suflet, omul se aseamănă cu Dumnezeu și se poate înălța și apropia de El, prelungindu-și viața în veșnicie. Trupul este izvor de păcat, în schimb, sufletul este izvor de mântuire și de fericire, motiv pentru care, el trebuie prețuit mai mult decât corpul. Viața spirituală este superioară a tot ceea ce lumea pământească oferă mai mare și mai bun, permițând întoarcerea creaturii la Creatorul său, printr-o slujire credincioasă a acestuia de pe urmă⁴⁹. Omul este marcat de păcatul original și rostul vieții lui este de a se mântui. Viața nu-i este dată pentru desfătări lumești, ci pentru a se pregăti pentru o altă lume, Împărăția cerurilor, în care va intra după moarte și unde va fi prețuit după credința dovedită și faptele bune săvârșite.

Viața interioară tinzând spre mântuire, prin desăvârșirea continuă, este postulatul de bază al creștinismului. Desăvârșirea este un ideal, pentru care trebuie să luptăm, pe care trebuie să-l cucerim. Cele mai grele lupte sunt acelea pe care le ducem cu noi înșine, pentru dezrobirea de compromisurile la care viața ne-a deprins. Prin supunerea față de Dumnezeu, omul își dovedește devotamentul față de singurul ideal permanent, acela al desăvârșirii. Un ideal inspirat din credința în adevărul revelat, deci absolut, imuabil, situându-se în afara, deasupra realității umane contingente. La acest adevăr ajungem prin viața interioară, deci într-o manieră pur spirituală. Pentru creștinism, arată Émile Durkheim, a forma omul nu înseamnă să-i împodobești spiritul cu anumite idei, nici să-i dezvolți anumite deprinderi particulare, ci a crea în el o dispoziție generală a spiritului și a voinței, care să-l determine să vadă lucrurile într-o anumită lumină determinată⁵⁰. Este vorba de repudierea lumii pământești și aspirația la mântuire în lumea de apoi. În consecință, educația nu constituie, în principiile sale, o pregătire pentru viața terestră. Ea nu vizează realitatea lucrurilor materiale, ci adevărurile divine. Astfel concepută, educația rămâne dogmatică, idealul său realizându-se prin ascetism și mortificare. Aspectul fizic al existenței este ignorat. Morala riguroasă a ascetismului și renunțării condamnă literale și artele, în general orice sensibilitate legată de nevoile vieții

⁴⁹ André Vauchez, *Spiritualitatea Evului Mediu occidental*, Editura Meridiane, București, 1994, p. 40

⁵⁰ Émile Durkheim, *Evoluția pedagogiei în Franța*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1972, p. 30

umane pământene⁵¹. Practicile experienței sensibile conduc la păcat. Astfel, cultura generală revendicată de creștinism se va reduce la un formalism extrem, menit să-l îndepărteze pe individ de lumea pământească și să-l orienteze spre cea eternă.

Această concepție despre viață a promovat și o nouă atitudine față de copil. Optimismul pedagogic este caracteristica creștinismului. Copilul reprezintă o stare de perfecțiune asemănătoare aceleia la care adultul trebuie să ajungă în urma unui efort susținut. În consecință, o serie de îndatoriri de natură pedagogică ni se impun: pe de o parte, avem datoria să nu stricăm această stare caracteristică vârstei fragede, prin intervenția noastră nepricepută, pe de altă parte, nu putem să lăsăm dezvoltarea copilului la voia întâmplării, ci cu multă abilitate să o conducem spre idealul creștin de perfecțiune. Mai toți Sfinții Părinți ai bisericii au vorbit despre această datorie față de copil.

Educația presupune asimilarea unei culturi îndelung elaborate, dar primii creștini respingeau cultura păgână, considerând-o primejdioasă. Prin principiile sale, creștinismul a sădit sămburele unei culturi proprii, deosebită de cea păgână⁵². Dar noua cultură aștepta încă să fie elaborată, să se dezvolte încetul cu încetul, motiv pentru care, dintr-un început, bazele educației creștine au fost asigurate de studiul *Bibliei*, în care se regăsesc sugestia și principii care formează un adevărat îndreptar moral-educativ pentru copii și adulți. Scopul educației, așa cum reiese el din *Cartea Sfântă* a creștinilor, afirmat mai apoi în numeroase rânduri de către teologi și filosofi, este dobândirea înțelepciunii, condiție a atingerii virtuții și intrării în Împărăția veșnică. Cunoașterea lucrurilor pământești și formarea unui comportament în acord cu normele credinței constituiau dimensiuni ale unei educații demne de un adevărat creștin. Pentru Clement Alexandrinul, de exemplu, învățătura reprezintă prima treaptă a mântuirii, deoarece prin intermediul ei omul dobândește știința asupra lucrurilor pământești și dumnezeiești, prin ea accede la înțelepciunea ce-i luminează viața. Scopul educației era unul esențialmente moral și religios: a-l ajuta pe copil să devină un bun creștin, acționându-se asupra personalității sale în sensul formării unei anumite atitudini spirituale, care trebuie să se manifeste prin aspirația spre transcendent și ignorarea lucrurilor terestre.

Chiar dacă aspectele materiale ale existenței umane erau dezavuate, educația creștină a fost orientată atât asupra sufletului, cât și asupra trupului. Sfântul Vasile cel Mare, de exemplu, lansa preceptul „Ora et labora” (Rugăciune și muncă), ce definește, în fond, un autentic ethos al vieții creștine integrale, principiul care sintetizează și caracterizează natura duală a omului: esența spirituală și structura fizică. Combaterea stării de lenevie, care duce la dezagregarea firii umane, și apologia muncii sunt mereu reiterate în textele biblice. Activitatea fizică dă forță și semnificație înțelepciunii dobândite. La desăvârșire se poate ajunge doar printr-o prelungire a gândului bun în acte bune și drepte.

Idealul religiei creștine presupune asumarea misiunii formative de reconstruire a personalității umane. Omul este o ființă nedesăvârșită, dar care este chemată să intre în Împărăția cerului, a perfecțiunii, prin comuniunea cu Dumnezeu. O astfel de împlinire existențială este posibilă prin orientarea sufletului spre divinitate. Dimensiunea fizico-somatică a personalității umane nu are relevanță decât în măsura în care slujește dimensiunii interioare (sufletului). Într-o serie de scrieri, precum *Etica*, *Regulile morale*, *Cuvânt către tineri*, Sfântul Vasile cel Mare considera că finalitatea existenței omului, ca și scopul educației, rezidă în pregătirea pentru viața în lumea de apoi, prin urmare, omul trebuie să iubească tot ceea ce facilitează atingerea acestui țel și să se țină la distanță de ceea ce nu are vreo legătură cu el.

Încă în textele biblice se arată că primul și cel mai important factor educațional este familia, părinții fiind considerați cei dintâi dascăli ai copiilor. Lipsa de preocupare pentru formarea personalității copilului constituie o impietate față de Dumnezeu și societate. Tinerii laici primeau învățătura religioasă în sânul familiilor. Familia creștină a fost mediul natural în care se forma sufletul copilului. Principalul resort al acestei educații era imitarea adultului, așadar o educație prin puterea exemplului, dar care nu excludea un efort conștient de pedagogie religioasă. Oricât de important ar fi fost acest rol al familiei, el nu era totuși decât unul complementar; esențialul educației religioase îl reprezenta inițierea doctrinară primită de la Biserică. Școli destinate studiilor religioase nu au existat în primele secolele creștine, astfel încât nici exegeza, nici teologia nu erau predate de profesori specializați. Cei care erau interesați de știința sacră trebuiau să se formeze singuri.

⁵¹ René Hubert, *Histoire de la pédagogie*, Presses Universitaires de France, Paris, 1948, p. 26

⁵² Constantin Narly, *Istoria pedagogiei. Creștinismul antic - Evul Mediu - Renașterea*, Publicațiunile Institutului Pedagogic, Cernăuți, 1935, p. 24

Dar nu numai părinții îi oferă copilului un exemplu demn de urmat; acesta are mereu în față modelul exemplar al lui Isus Hristos, o autentică paradigmă existențială de la care trebuie să se inspire creștinul în acțiunile sale. Modelarea personalității credinciosului este ceea ce a făcut mereu Hristos prin pildele și faptele sale. Hristos este un model exemplar, pe care creștinul este chemat să-l imite, fără a putea însă să-i atingă statutul.

La începuturile sale, educația creștină nu se putea realiza, principial vorbind, în școlile publice, cum se întâmpla în antichitatea greco-romană, ci în și prin Biserică, iar, pe de altă parte, în sânul familiei. Biserica urmărea propovăduirea adevărului creștin, în plus, principiile moralei cuprinse în *Evangelie* erau departe de idealul umanist format de secolele de păgânism: „Un creștin, scrie Pierre Riché, putea să fie scandalizat de imoralitatea textelor propuse de gramatic și să considere fără rost niște studii al căror scop fundamental era arta discursului. Cultul Muzelor risca să-i îndepărteze pe credincioși de cultul adevăratului Dumnezeu”⁵³. Curiozitatea intelectuală poate foarte bine să fie satisfăcută și prin studiul textelor sacre. Nu are rost să recurgi la retori, poeți, istorici sau filosofi păgâni când există *Epistolele Sfântului Pavel*, *Psalmi*, *Cartea Genezei* și *Cartea Regilor*. *Biblia* constituie o lucrare suficient de bogată și de variată în conținut pentru a putea înlocui vechile texte literare. Atât în *Vechiul Testament*, cât și în *Noul Testament* întâlnim numeroase sugestii și principii educative, expuse mai puțin sistematic, dar suficient de relevante pentru a se constitui într-un îndreptar moral-educativ convingător. Sfântul Ieronim, de pildă, atunci când schița programul de educație a unei viitoare monahii nu prevedea decât studierea *Bibliei*. Cu toate acestea, mulți clerici și laici creștini, deși admiteau superioritatea *Bibliei* asupra artelor liberale, se simțeau atât de solidari cu civilizația romană, încât nu puteau să respingă cultura clasică. Chiar și cei mai înverșunați denunțatori ai culturii păgâne au înțeles necesitatea de a-și trimite copiii la școală. Cei care doreau să se dedice vieții clericale nu erau, în general, admiși în rândurile clerului decât după ce trecuseră prin școala gramaticului. Mai mult, creștinii au devenit ei înșiși gramatici și retori, căutând să dovedească faptul că mesajul biblic putea să se potrivească unei forme, care, la origine, îi era străină. Astfel, ei nu au ezitat să transpună în versuri clasice *Vechiul* și *Noul Testament*, la mijlocul secolului al V-lea, o dată cu Sedulius și cu retorul Claudius Marius Victor apărând poezia creștină clasică. Când trebuiau să predice, episcopii cărturari făceau apel la arta retorului. La sfârșitul secolului al V-lea, regulile retoricii erau încă respectate de predicatori.

Creștinismul s-a dezvoltat în sânul civilizației greco-romane, de la care a primit o amprentă de neșters. Adoptarea de către creștini a școlilor grecești sau latine constituie un remarcabil exemplu în acest sens. Tocmai pentru că trăiau în lumea greco-romană, creștinii primelor secole au acceptat ca pe ceva natural categoria fundamentală a umanismului elenistic: omul ca valoare necondiționată. Ori, dacă educația clasică reprezenta o tehnică pentru formarea unui tip de personalitate umană armonios dezvoltată, de ce să încerci a elabora un alt sistem de educație? Omul cultivat după vechile norme poate deveni, după primirea botezului, un bun creștin. În practică, acest lucru nu avea însă loc fără dificultăți. A adopta sistemul de educație clasică nu însemna însă a accepta și cultura spre care această educație era orientată.

Opoziția care separa cultura clasică de creștinism era profundă. Nu este vorba atât de legătura dintre literatura și arta clasică, de vechiul politeism al anticilor, cât de faptul că, privită global, această cultură umanistă se prezenta ca rivală a noii religii, întrucât și ea pretindea să rezolve, în manieră proprie, problema omului și a vieții. Fapt evident în privința culturii filosofice: fiecare școală considera că deține secretul fericirii. În acea vreme, convertirea la creștinism cerea, din partea omului cultivat, un efort de renunțare, de depășire: el trebuia să recunoască deșertăciunea acestei lumi, să admită limitele culturii profane ce se îndepărtează de revelația creștină. Pentru rigoriști, compromisul între cultura antică și cultura creștină nu era posibil. Cine dorește să-și pună inteligența în slujba lui Dumnezeu trebuie să înceapă prin a renunța la literatura clasică, întrucât nu este posibil să te dedici în același timp cultului muzelor și celui al lui Dumnezeu. Cel care, la fel ca și călugărul, refuza înțelepciunea laică și se retrăgea din viața lumească trebuia să-și ia rămas bun și de la știința profană. Totuși, opoziția nu privea decât cultura în sensul generalizat al termenului, adică acela al modului de viață intelectual și nu pe acela de fundament al educației.

Conștientă de necesitatea culturii literare, Biserica nu a văzut altă soluție decât să lase tineretul să se formeze în școlile de tip clasic, cu toate că acestea erau legate, prin tradiție, de păgânism. Listele cu nume de zei erau, de exemplu, suporturi pe care copilul le folosea pentru a învăța să citească. Textele utilizate pentru studiu erau selectate din poeme al căror conținut putea fi acuzat cu ușurință de impietate și imoralitate. De aceea, Tertullian acuza caracterul idolatru și imoral al școlii clasice, considerând profesoratul o meserie total

⁵³ Pierre Riché, loc cit., p. 14

incompatibilă cu credința. De altfel, el a disprețuit cea mai mare parte din „cultura păgână”, în care vedea o impietate față de Dumnezeu, o îndrumare spre înțelepciune falsă și arogantă. Dar pentru că nu se poate renunța la studiile profane, fără de care cele religioase ar deveni imposibile, el admitea, ca pe o necesitate, frecventarea de către copilul creștin a aceleiași școli, pe care o interzicea profesorului, dar el trebuia să se comporte ca unul care fiind în cunoștință de cauză nu se lasă influențat de idolatria existentă în învățământ. După părerea sa, este indicat ca tânărul să fie mai întâi inițiat în învățăturile religiei creștine, care îl imunizează la otrava acelor părți primejdioase din scrierile profane. Și Sfântul Benedict (480-543) prescria doar lectura cărților sfinte (lectio divina), fără a permite și pe aceea a scrierilor profane. O atitudine mult mai flexibilă a arătat însă Clement Alexandrinul, care a încercat o conciliere a doctrinei creștine cu filosofia greacă, considerând că aceasta de pe urmă este necesară creștinismului pentru disciplinarea și fortificarea credinței sale. Și Origene recomanda tinerilor să-i citească pe filosofi și poeții greci și latini, deoarece cine nu cunoaște decât o opinie este pasibil de a deveni intolerant. Cu toate acestea, credea el, chiar dacă își are importanța ei, învățătura păgână nu poate înlocui adevărurile divine. În școala sa din Alexandria nu era dezaprobat nici un obiect de studiu; nimic nu era interzis, dimpotrivă, se încuraja analiza și cercetarea cunoștințelor din domenii diverse, în scopul dobândirii unor satisfacții spirituale. În opinia lui Origene, noțiunea greacă de „paideia” nu numai că poate exista împreună cu revelația creștină, ci chiar își găsește în ea împlinirea. Nici Sfântul Vasile cel Mare nu disprețuia arta și literatura profană, dimpotrivă, le recomanda mai ales atunci când conținutul lor se dovedea a fi în consonanță cu ideile cuprinse în dogma creștină, așa cum se întâmplă, de exemplu, cu vechile abordări ale problemei virtuții.

Mai toți Sfinții Părinți ai bisericii erau, ca formare, produsul culturii vechi. Cum formarea lor spirituală s-a desăvârșit prin studiul literaturii și filosofiei grecești și latine, ei vor purta în suflet, chiar contra dorinței lor, efigia culturii clasice. Dincolo de „pericolul” pe care îl reprezenta lectura autorilor păgâni, mai toți acești primi creștini, arată Paul Foulquié, erau convinși că nu există cultură veritabilă în afara familiarizării cu capodoperele literaturii antice⁵⁴. De altfel, nici mai târziu, în plină epocă creștină, schema pedagogică propusă de Roma păgână nu a fost modificată în profunzime de către biserică. În ansamblu, biserică și lumea creștină au preluat o mare parte din „artele liberale”, din care erau eliminate însă aspectele inadmisibile. Artele cuprinse în trivium puteau fi studiate fără pericolul coruperii tinerilor, contribuind la formarea lor intelectuală. Cele din quadrivium își pierdeau însă puțin câte puțin din importanță și rămâneau rezervate unei elite redusă numeric și specializată⁵⁵. Științele practice, care se ocupau de controlul mediului fizic și uman se eliminău, căci studiul lor nu mai avea nici un sens și nici o utilitate, ba chiar erau considerate periculoase, într-o lume în care concepția despre existență repudia ceea ce ține de viața pământească.

Chiar și în secolul al IV-lea, când creștinismul devenise religie oficială, copilul creștin era educat la fel ca și cel păgân, în aceeași școală tradițională, studiindu-l pe Homer și pe alți poeți clasici. Se conta însă, pentru a-l imuniza la influențele nocive pe care le-ar fi putut suporta din partea acestora, pe formarea religioasă primitivă în afara școlii, de la Biserică și familie. Cu toate că mulți pledau, asemenea lui Tertullian, împotriva meseriei de profesor, nu puțini au fost creștinii care au predat în școlile de tip clasic. Origene, de exemplu, deschidea în 202-203 o școală catehetică la Alexandria, iar o jumătate de secol mai târziu creștinii își făceau intrarea în învățământul superior: în 264, unul dintre ei, pe nume Anatolius, viitor episcop de Laodicea, era chemat de concetățenii săi din Alexandria să ocupe, ca titular, catedra de filosofie aristotelică. Aproape în același timp, în 268, găsim în Antiochia un preot, Malchion, pe care Biserica nu-l împiedica să conducă o școală de retorică în manieră elenistică.

Primele școli creștine au fost cele ale catehumenilor, înființate prin secolul al II-lea d. Hr., pentru a asigura o pregătire temeinică și evlavioasă viitorilor creștini. Ele erau frecventate atât de tineri, cât și de oameni maturi, care doreau să îmbrățișeze creștinismul. Încă de la mijlocul secolului al II-lea apăreau și școlile superioare de teologie creștină, școlile cateheților, înființate cu un dublu scop: să-i pregătească pe cateheți (învățători) și pe viitorii slujitori ai Bisericii, care să lupte pe cale culturală împotriva filosofilor păgâni⁵⁶. În aceste școli, pe lângă aprofundarea învățăturilor creștine se ofereau și cunoștințe generale de filosofie, literatură, astronomie, matematică sau științe ale naturii, din care să se poată culege argumente

⁵⁴ Paul Foulquié, *L'Eglise et l'Ecole*, Éditions Spes, Paris, 1947

⁵⁵ Maurice Debesse, Gaston Mialaret, loc cit., p. 102

⁵⁶ Aceste școli erau numite „catehetice” din motivul că metoda de predare era interogativă. Catehetul îi pregătea pe cei încă nebotezați, introducându-i în elementele credinței creștine.

împotriva păgânilor⁵⁷. De fapt, se pare că primii care au dat exemplul unui astfel de învățământ erau profesori eretici, precum Iustinus, Clement din Alexandria sau Origene. Prima înființată a fost școala catehetică din Alexandria, în secolul al II-lea, în care pe lângă *Sfânta Scriptură* se predau gramatica, retorica, geometria filosofia și la care aveau să predea Clement Alexandrinul și Origene. După modelul ei s-au înființat cele din Cesarea, Edessa (Siria), Antiohia (secolul al III-lea), Ierusalim (secolul al IV-lea) ș.a. Dar acestea erau inițiative cu caracter privat. Doar începând din secolul al IV-lea a apărut un tip de școală creștină în întregime orientată spre viața religioasă și care nu mai avea nimic din vechea școală antică. Este vorba de școala monastică, ce înlocuia mai vechile școli ale cateheților. De timpuriu, se pare, Sfinții Părinți, care duceau o viață ascetică, au primit printre ei adolescenți și chiar copii, asumându-și sarcina educării lor morale și religioase. Dar de data aceasta era vorba de educarea viitorilor monahi.

Aceste instituții de învățământ au servit ca punct de plecare în dezvoltarea sistemului de educație medieval. Prin forța lucrurilor, începând din momentul în care școlile profane, moștenite de la antichitate, au dispărut, acele școli religioase au devenit cel mai important loc în care se propaga cultura. De-a lungul întregii lor istorii, școlile monastice s-au împărțit între tendința ascetică și tendința culturală. Beneficiarii lor au fost oameni ai Bisericii, erudiția fiind considerată, în acele vremuri, un privilegiu clerical. Cu toate acestea, chiar din secolul al VI-lea clientela lor începea să se diversifice, incluzând și tineri care nu aveau conștiința unei vocații ecleziastice. Asemeni Sfântului Vasile cel Mare, Sfântul Benedict considera, în scrierea *Regula vieții monastice* (529), că este de datoria călugărilor să-i primească în mănăstiri și să-i educe pe copiii orfani, precum și pe cei aduși de bunăvoie de părinți. Ca urmare a acestui îndemn, la mănăstirile benedictine avea să înceapă o activitate educativă deosebită. Pentru a-i instrui pe frați se organizau în mănăstiri școli, în care erau primiți și „pueri oblati”, copii oferiți de mici mănăstirii și, deci, destinați să devină clerici. Cum însă nevoia de educație era resimțită și de către laici, mănăstirile au întâmpinat-o organizând și pentru aceștia școli, dar care nu mai erau în interiorul așezământului, ci în afara lui. Școala destinată laicilor și clerului mirean se numea „școală exterioară”, deosebită de „școala interioară”, la care îndeobște participau călugării și „pueri oblati”. Și ordinele Dominicanelor și Franciscanilor au înființat școli claustrale, interioare, pentru novicii ce vroiau să intre în respectivele ordine, precum și școli exterioare, canonice, pentru laicii care doreau să se cultive.

Nivelul acestui învățământ rămânea, de cele mai multe ori, destul de modest, vizând satisfacerea unor nevoi imediate: a citi, a scrie, a cunoaște *Biblia*, un minimum de erudiție doctrinară, canonică și liturgică. La școlile de pe lângă mănăstiri domnea o disciplină severă și în același timp se cultiva nu numai studiul cărților sfinte, ci și știința clasică.

Un alt tip de școală creștină a apărut pe parcurs, Școala episcopală, unde copiii erau inițiați în viața clericală, studiau literatura religioasă și cântecele bisericești. Sistemul a ajuns să se generalizeze, cel de-al II-lea Conciliu de la Vaison (529) recomandând tuturor episcopilor să primească tineri ca să-i educe creștinește, să-i învețe psalmii și lecțiile *Scripturii*, astfel încât să se aleagă dintre ei vrednici succesori. Astfel, începeau să apară școlile parohiale, ajunse în scurt timp la un număr destul de însemnat.

Au existat și părți ale Europei în care școala de tip antic nu a dispărut încă mult timp. Academia din Constantinopol a rămas, din 425 și până în 1453, un centru de studii superioare și un autentic pilon al tradiției clasice. Aici nu a încetat a se cultiva poezia și filosofia clasică, pentru care existau o altă înțelegere și prețuire decât în multe alte centre de spiritualitate creștină. Filosofia, îndeosebi cea aristotelică, era pusă tot în slujba teologiei, ca și gramatica și retorica. Totuși, alături de Aristotel se studiau o serie de autori profani: Homer, Hesiod, Eschil, Sofocle, Euripide, Aristofan, Herodot, Demostene, Plutarh, Plotin ș.a. Dar școală de nivel superior nu exista doar la Constantinopol; alături de ea funcționa, de exemplu, și marea școală filosofică din Atena, în care era promovată filosofia neoplatonică.

Tot ceea ce se studia în școlile creștine era subordonat idealului educațional prezentat anterior. În școlile monastice, elevii trebuiau mai întâi să învețe scrisul și cititul. Prima etapă a cititului era însușirea alfabetului (elementa, notae litterarum, litterae). Copilul copia literele pe tăbliță și după ce le învăța trecea la silabe, apoi la cuvinte. Profesorul trasa caracterele pe un model, pe care trebuia să-l urmeze copilul⁵⁸. Uneori, ca și în școlile romane, copilul avea la dispoziție o tăbliță, pe care erau gravate literele ce urmau să fie desenate. De îndată ce cunoștea literele, elevului i se puneă în mână, fără o altă tranziție, prima carte, *Psaltirea*. Profesorul îl puneă pe elev să copieze versete pe tăblițe, urmând să le învețe pe dinafară. Această

⁵⁷ N. C. Enescu, *Istoria pedagogiei*, ed. a III-a, Editura Soc. Coop. „Oficiul de Librărie”, București, 1941, p. 103-104

⁵⁸ vezi Pierre Riché, loc cit., cap. III

tehnică prezenta un triplu avantaj: elevul învăța să citească, să scrie și se iniția în textul sacru. În afara cititului și scrisului, învățământul elementar cuprindea cântul și calculul. Înainte ca elevul să părăsească învățământul elementar, progresul său la învățatură era verificat printr-un examen. Pentru predarea gramaticii, profesorul folosea manuale apărute în secolele V-VI, precum *Ars minor* al lui Donatus sau *Cunabula grammaticae artis* al lui Beda, ale căror conținuturi căuta să le simplifice, pentru a fi mai ușor de însușit. Elevii puteau învăța vocabularul limbii latine mai mult din glosare. Unele dintre ele conțineau cuvintele în limba latină și corespondentul lor în limba vulgară, altele explicau termenii latini mai rar folosiți, printr-o parafrază destul de simplă. Deși a dobândit un vocabular de bază și știe să construiască mici fraze latinești, elevul este totuși incapabil să citească textele religioase. Pentru a deveni *lector*, el trebuie să știe accentele și pauzele, adică să învețe prozodia. Acest studiu îi era ușurat de exercițiile poetice, pe care le făcea și care înlocuiau studiul retoricii. Cel care știa să recite, apoi să construiască un poem, era capabil să citească și să înțeleagă proza. Pentru a-i ajuta pe elevi, Beda a scris un tratat, *De arte metrica*, ce prezintă diferite reguli de prozodie și metrică. Studiul prozodiei era necesară și pentru buna interpretare a cântecelor bisericești.

După ce dobândeau mijloacele elementare de a se cultiva, elevii primeau o cultură exclusiv religioasă. În primul rând, novicii erau nevoiți să învețe pe dinafară *Psaltirea*, pentru a putea urmării slujbele. Psalmii pe care îi cântau sunt pentru ei, după cum spunea Sfântul Ieronim, adevărate cântece de dragoste (*amatoriae cantiones*), din care își iau forța de a lupta împotriva necredincioșilor și a lumii laice. Această pătrundere de cuvântul lui Dumnezeu se realiza și în timpul lecturilor în comun, cuprinzând, așa cum se întâmpla în mănăstirile benedictine, texte din *Conversațiile* lui Cassian, *Viețile Părinților orientali* și, evident, *Biblia*. Dar o astfel de lectură nu era suficientă. Fiecărui i se recomanda lectura personală din cărțile sfinte sau operele Părinților Bisericii, activitate care a ajuns să ocupe un loc important în viața monastică. În școlile creștine, monahale și episcopale, elevii puteau să-i cunoască pe autorii clasici tot prin studiul gramaticilor și glosarelor, bineînțeles, și prin lecturi independente. Educatorului i se recomanda adeseori, așa cum proceda Sfântul Benedict în *Regulile* sale, moderație și discreție în relațiile cu copiii. Strigătele și cearta sunt fără valoare, căci autoritatea vine din exemplu mai mult decât din discursuri. Fără îndoială, pentru copiii incapabili să înțeleagă pedepsele morale este necesară disciplina biciului, dar și în acest caz Sfântul Benedict recomanda pedepsirea cu blândețe.

Educația Evului Mediu european a stat sub semnul principiului umilinței creștine, dar și al unui amalgam de păgânism și creștinism. Biserica predica disprețul față de lumea terestră, lipsa de valoare a acesteia, admitând ca hrană sufletească doar cărțile sfinte. Neîncetatele discuții religioase cu ereticii de tot felul stau dovadă a tradiționalismului în care biserica era prizonieră. Totuși, se resimțea tot mai acut nevoia de interpretare și de fundamentare, la care spiritul uman se simțea purtat în mod natural. Astfel, în filosofia medievală, abstractă și impersonală, care căuta să se rupă de filosofia antică, răzbăteau încă multe glasuri, cum a fost cel al lui Aristotel, însă un Aristotel interpretat în sensul dorit de biserică. Alături de formalismul gândirii medievale se dezvoltă un misticism în care sufletul omenesc căuta un fel de compensare, prin trăirea cât mai profundă a vieții interioare religioase, în tendința ei către perfecțiune, către desăvârșire.

Toată școala Evului Mediu s-a hrănit spiritual cu extrase și compilații pe care câțiva scriitori le-au făcut din autorii clasici. În original, s-a cunoscut în această epocă prea puțin din vechii filosofi și literați greci și latini. Informația asupra antichității clasice era destul de săracă, de cele mai multe ori primite din surse indirecte și permisă doar dacă nu venea în conflict cu vederile bisericii. Dintre autorii cei mai utilizați, ale

căror opere au servit școlii medievale drept manuale, îi putem reține pe Donatus, Priscian, Cassiodor, Boetius, Marcianus Capella și Sfântul Isidor de Sevilla⁵⁹.

Știința elevilor depindea de talentele pedagogice ale profesorilor, deoarece aceștia jucau rolul principal în realizarea instrucției. Ei transmiteau tradiția științei și a dogmei religioase. Elevii nu erau îndemnați să creadă în propriile descoperiri, iar curiozitatea intelectuală era considerată ca fiind pasibilă de a conduce la greșeală și chiar la păcat. Controversele și obiecțiile la ceea ce spuneau profesorii nu erau dezirabile, întreaga activitate educativă fiind dominată de supunerea necondiționată la învățăturile pe care ei le împărtășeau elevilor, admirabile în sine, dar puțin favorabile spiritului critic, condiție indispensabilă pentru progresul științei.

2. Scolasticismul

În condiții de viață dificile, datorate năvălirilor barbarilor asupra unei mari părți a Europei, școlile mănăstirești, parohiale și episcopale au continuat să funcționeze, numărul lor sporind chiar pe parcursul secolelor V-VII. O relansare a învățământului instituțional s-a realizat însă, în Occidentul european, odată cu așa-zisa „Renaștere carolingiană” de la sfârșitul secolului al VIII-lea. Carol cel Mare (742-814), care a izbutit să organizeze într-un singur stat întreaga lume franco-germană și vechea lume romană din părțile de apus și mediteraneene ale Europei, a hotărât reformarea școlilor existente și înființarea altora noi, în fiecare mănăstire și episcopie, pentru a asigura Imperiului un aparat funcționăresc bine pregătit și un cler cultivat. El a chemat la curtea sa mai mulți învățați ai timpului – Paul Diaconul, Petru de Pisa, Eghinhard, Alcuin – cu ajutorul cărora a înființat o academie numită „Scholae palatinae”. Aceasta era o școală de cultură creștină, științifică și literară susținută de autoritatea civilă prin oameni învățați ai bisericii. Carol cel Mare a pus o râvnă deosebită și în răspândirea culturii în masa poporului, de aceea, după modelul școlii palatine, a înființat școli și în alte orașe ale Imperiului, de obicei pe lângă o episcopie și dispunea, în ordinele lui pentru organizarea Imperiului, numite și *Capitulare*, să se înființeze școli pe lângă toate mănăstirile și parohiile.

În marile centre culturale europene, care erau în același timp și centre religioase, existau școli pentru trebuințele bisericesti, precum și școli cu caracter general. De asemenea, la mănăstiri exista o formă de învățământ gândită special pentru viitorii călugări, dar care, după regula Sfântul Vasile, ar fi putut primi și copii externi, care nu doreau să se călugărească. Grijă lui Carol cel Mare nu se mărginea doar la clerici. Toți locuitorii, tineri și bătrâni, trebuie să cunoască *Tatăl nostru* și *Simbolul credinței*, în latinește sau măcar în limba maternă. De aceea, o capitulară din 789 îi obliga pe toți clericii de la mănăstiri și episcopii să înființeze școli la care să poată participa și copiii laici, fie ei nobili sau din popor, într-o largă măsură, pentru a învăța latinește, socotitul calendarului, cântarea psalmilor și a rugăciunilor. În intenția Împăratului și a episcopilor care l-au înțeles, cum a fost Theodulf din Orleans, învățământul trebuia să aibă caracter de obligativitate, generalitate și gratuitate, o idee pe care abia lumea modernă a ajuns să o pună efectiv în practică.

Conducătorul acestor școli, ales dintre profesori, era delegat direct de către episcop sau de către abatele mănăstirii și numit în această calitate „magister scholarum”, „magister principalis” sau „archimagister”, mai târziu, prin secolele XI-XII și mai ales XIII, „scholasticus”, denumire pe care la început o aveau toți acei care dobândeau învățătură, profesori sau elevi⁶⁰. Pe lângă acestea mai exista și denumirea de „capiscolus”. „Magister scholarum” era la început profesorul pentru toate materiile, dar cu timpul, din cauza

⁵⁹ Aelius Donatus, scriitor și gramatic latin din secolul al III-lea, a scris printre altele o „ars prima” sau „ars minor”, o gramatică în formă de dialog, care a servit pentru învățarea limbii latine în tot Evul Mediu.

Priscianus a scris, în secolul al IV-lea, o lucrare în 18 cărți, *Institutiones grammaticae*, pe care au utilizat-o universitățile medievale, și *Partitiones duodecim versuum Aeneidos principalium*.

Magnus Aurelius Cassiodorus (477-570) a scris *Institutiones divinarum et saecularium lectionum*, care avea ca scop să-i instruiască pe călugări și clerici în ceea ce privește cunoștințele literare și teologice și *De septem disciplinis*, ce avea să servească drept manual în școlile mănăstirești și episcopale.

Boetius (470-525) ne-a lăsat o importantă lucrare de filosofie neoplatonică și de pietate creștină, *De consolatione philosophiae*, folosită ca manual în Evul Mediu. Importante sunt traducerile sale însoțite de comentarii la *Isagoge* lui Porfirius, traducerile unor fragmente din logica lui Aristotel, din geometria lui Euclid și o copie după logica lui Nicomachos, care, de asemenea, aveau să servească școlii medievale.

Marcianus Capella a întocmit, în secolul al V-lea, o lucrare de compilație din Varron și alți gramatiști, intitulată *Satyricon*, scrisă într-o formă accesibilă și atrăgătoare ce avea să-l facă popular în tot Evul Mediu.

Sf. Isidor de Sevilla a scris, în afară de lucrările teologice, o geografie fizico-matematică: *De natura rerum*, și o lucrare în 20 de cărți: *Originum seu etymologiarum libri XX*, în care abordează toate domeniile culturii. El a căutat să ofere prin aceste lucrări o sinteză a cunoștințelor accesibile în acea vreme, ceea ce a făcut din ele lucrări de bază pentru școala medievală.

⁶⁰ Constantin Narly, loc cit., p. 118

înmulțirii elevilor, ne mai putându-se ocupa cu predarea lecțiilor, își rezerva numai conducerea administrativă a școlii, în locul său predând un „magister secundus”, „secundarius” sau „rector scholarum”, „ludi rector” etc. Cu educația muzicală și rugăciunile corale se ocupa un cantor, care mai putea preda și alte materii, dacă le cunoștea și care atunci când lipsea un bibliotecar special era și „armarius”. În școlile mari mai existau, pentru continua observare a elevilor în clasă, în biserică sau în timpul liber supraveghetori, „custodes” sau „circatores”. Toți aceștia locuiau în mănăstire sau în clădirea episcopală împreună cu elevii. Aduși la mănăstire de la 7 ani sau chiar mai devreme, pueri oblatai erau meniți să-și petreacă toată viața acolo, servind lui Dumnezeu și devenind membri solidari ai mănăstirii, împreună cu ceilalți școlari. Acolo unde existau școli exterioare pentru fiii de laici se oprea contactul între elevii acestora și pueri oblatai.

Întreaga activitate a școlilor era strict reglementată, împărțindu-se între serviciul divin și învățatură. Umilința fiind virtutea supremă, pe care Sfântul Aurelius Augustin o pusese alături de iubirea de Dumnezeu și pe care Sfântul Benedict o luase ca atare în regula lui, celelalte virtuți nefiind decât trepte pentru a ajunge la ea, urma că orice încercare de afirmare a propriei individualități să constituie un păcat. La cultivarea umilinței contribuia atât forma de viață și disciplina, cât și învățământul propriu-zis. Ascetismul și pedepsele corporale erau regulamentare. Vacanțe nu existau, dar erau în schimb foarte multe sărbători bisericești, timp în care învățământul era întrerupt și în care elevii luau parte doar la slujba divină.

În aceste școli se pregăteau tinerii pentru o carieră bisericească sau în administrație, de aceea, pe lângă cultura religioasă se învățau în ele și cele două cicluri: trivium (arte umaniste) și quadrivium (arte reale), cunoscute și sub numele de „cele șapte arte liberale”. Arte liberale nu mai însemna, în acea vreme, arte pentru oameni liberi, precum în antichitate, ci arte sau discipline ale cărții (de la cuvântul latin „liber”, care însemna „carte”). În prefața lucrării *Gramatica*, scrisă de către Alcuin din York, cele șapte arte liberale sunt reprezentate ca șapte coloane deasupra cărora stă înțelepciunea divină, deci teologia. Numai cine reușește să urce aceste coloane poate ajunge la ea.

Începând cu secolul al VIII-lea, creștinismul a intrat într-o nouă etapă a evoluției sale, numită „Scolastica”. Termenul „scolastică” vine de la cuvântul latin „schola”, locul unde predă un „scolasticus”, adică magistrul cunoscător al celor șapte arte liberale (septem artes liberales), al filosofiei și, de bună seamă, al teologiei. Prin „arte liberale” se desemna un corpus de discipline, împărțite în două cicluri:

- a) Trivium: gramatica, retorica și dialectica (artes sermonicales);
- b) Quadrivium: aritmetica, geometria, muzica, astronomia (artes reales).

Trivium constituia prima treaptă a învățământului, iar Quadrivium a două. Trivium-ul avea ca scop introducerea în cunoașterea limbii latine și în utilizarea ei pentru predică și slujba religioasă. Dialectica se considera a fi necesară pentru a dejuca sofismele și a depista erorile ereziilor, retorica pentru comprehensiunea textelor sacre, devenind un instrument de interpretare, iar gramatica era considerată arta prin excelență, care are ca scop formal reflectia asupra formei gândirii, care este limbajul. Gramatica nu cuprindea doar ceea ce noi astăzi desemnăm cu această denumire, ci și lectura și interpretarea textelor. În studiul gramaticii, arată L. Riboulet, se cuprindea întreaga formare literară a tinerilor⁶¹. Ca manual pentru începători era utilizată gramatica elementară („ars prima” sau „ars minor”) a lui Donatus și numai pentru cei avansați gramatica lui Priscian. Pe vremea lui Carol cel Mare se mai utilizau gramatica lui Alcuin și metrica lui Beda. La sfârșitul secolului al XII-lea, Donatus și Priscian au fost prelucrați de către Alexander într-un greoi manual versificat, foarte mult folosit ulterior și pe care Luther avea să-l gratifice cu denumirea „Eselsmist”. Pentru lectură erau folosite texte din Esop, în traducere latină, maxime din Cato, apoi Ovidiu, Vergilius și Prudentius. Se mai citeau Titus Livius, Sueton, Seneca, Cicero. Școlarii transcriau pe table și învățau pe de rost versuri și maxime, pentru ca astfel memorizând mai bine cuvintele să poată începe a vorbi latinește între ei. După studiul gramaticii, care dura 3-4 ani, se începea retorica. Ca manual se folosea de preferință cel întocmit de Cassiodor. De asemenea, se utilizau și texte din Cicero și Quintilian. Sub numele de „retorică” se studiau inclusiv elemente de istorie bisericească și drept canonic și se făceau exerciții de compoziție. Dialectica, prin care se înțelegea ceea ce astăzi numim „logică”, avea ca scop dezvoltarea intelectuală a elevilor, aspect foarte important în perspectiva disputelor cu ereticii. Cassiodor, Marcianus Capella și îndeosebi Aristotel, așa cum se cunoșteau din scrierile lui Boethius și Beda, erau autorii cu ajutorul cărora se studia logica.

⁶¹ L. Riboulet, loc cit., p. 183

Cele trei discipline care alcătuiau trivium-ul erau considerate indispensabile tuturor clericilor, dar nu toți reușeau să și le însușească pe deplin. La studiul artelor liberale care alcătuiau quadrivium nu se trecea decât în școlile de pe lângă unele episcopii și mănăstiri mai mari și doar de către elevii care dovedeau aptitudini în acest sens. Quadrivium-ul grupa ceea ce în Evul Mediu se numea „arte reale”, adică o serie de cunoștințe relative la lucruri, legi ale realității exterioare, legi ale spațiului (geometria), ale numerelor (aritmetica), ale astrelor (astronomia) și ale sunetelor (muzica). Punctul de vedere care prezida elaborarea și interpretarea acestor cunoștințe se situa în linia generală a unei concepții esențialmente abstractă și formală a universului. În fapt, ea se complăcea într-o dialectică internă, care nu avea nimic comparabil cu concepția modernă a unei lumi obiective, exterioară omului și asupra căreia inteligența umană exercită un demers de comprehensiune și de punere în ordine.

Diferența dintre cele două cicluri, subliniază Émile Durkheim⁶², este dată de natura esențialmente diferită a disciplinelor ce intrau în componența lor. Studiul celor care alcătuiau Trivium-ul avea ca scop să ajute spiritul să se cunoască pe sine însuși, adică să cunoască legile cărora li se supune, pentru a gândi și a se exprima just (artes sermocinales). Dimpotrivă, Quadrivium-ul constituia un ansamblu de cunoștințe referitoare la lucruri (artes reales). Rolul său era de a face cunoscute realitățile exterioare și legile lor.

Ar fi însă o greșeală să credem că toată știința Evului Mediu se reducea la aceste șapte arte liberale. În Italia se dezvoltă centre de învățământ unde înflorau și alte ramuri de știință: jurisprudența la Bologna, medicina la Salerno sau în Franța, la Paris, sau Școlile de filosofie de la Paris (Chartres). Religia ținea toate școlile și toate științele sub tutela ei. Biserica singură avea dreptul, prin reprezentanții ei, să-i învețe pe oameni. Cine va încălca această regulă urma să fie excomunicat. Învățământul celor 7 arte liberale, practicat în toate școlile de nivel superior, trebuia să satisfacă în primul rând nevoile bisericii. Gramatica latină era învățată pentru a înțelege textele sfinților părinți, retorica pentru a cunoaște regulile elocinței, astronomia pentru ca clericii să poată stabili sărbătorile și calendarul, muzica pentru cântările bisericești. Întregul program de învățământ era alcătuit din discipline abstracte și formale. Dialectica (știința raționamentului) și filosofia erau mult prețuite, deoarece prin intermediul lor se dovedea, pe cale rațională, valabilitatea dogmelor.

Metoda de lucru și disciplina în școală se resimțeau de pe urma influenței autorității indiscutabile a bisericii. Nici o libertate de exprimare, ori de inițiativă intelectuală. Profesorii citeau cursurile în limba latină din caietele lor, iar elevii urmau să le învețe pe de rost. În învățământul mecanic și formal al Evului Mediu se puneau un mare accent pe memorie. Disciplina era foarte aspră. Când elevii nu puteau înțelege și memora ceea ce li s-a predat primeau pedepse corporale deosebit de aspre. Ascetismul și pedepsele corporale, mijloace brutale pentru înfrângerea voinței individuale, duceau însă adeseori la rezultate contrarii celor așteptate. Profund educative erau rugăciunile corale, reprezentațiile dramatice și serbările bisericești, exemplul de pietate dat de călugări și profesori, care avea o mare influență asupra tinerilor aspiranți la viața canonică superioară.

Școlile organizate de Biserică nu au constituit, în timpul Evului Mediu, singurele instituții de educație. Alături de ele au apărut școli laice, menite să satisfacă nevoi profane. Încă din timpul cruciadelor (secolele XII-XIII) se înființau mai multe ordine cavalierești: Teutonii, Templierii, Ioaniții sau Ospitalierii, puse la dispoziția bisericii pentru a apăra și răspândi creștinismul (catolicismul) pe calea armelor. Membrii acestora primeau o educație specială, fie în casa altui cavaler sau a suveranului, fie în școli întemeiate în unele orașe cu ajutorul donațiilor. Cele șapte arte liberale erau mai puțin prețuite, decât „septem probitates”: echitația, înotul, tragerea cu arcul, scrima, vânătoarea, jocul de șah și versificarea.

Înflorirea activităților meșteșugărești și comerciale în secolele XII-XIV a condus la dezvoltarea orașelor și la apariția unei noi clase sociale: burghezia. Spre deosebire de cavaleri, care erau războinici și de clerici, care erau preocupați de viața spirituală, de cultură, burghezii erau oameni practici, care preferau o viață liniștită și o educație orientată spre viața practică. Pentru satisfacerea acestei necesități au fost create școli speciale, numite școli burgheze, comunale sau reale, susținute de bresle. Astfel de școli se înființau în mai toate orașele din apusul Europei (Franța, Italia, Germania etc.). În ele se învățau aceleași materii ca și în școlile clericale: scris-cititul, socotitul, științele naturale, istoria și se dezvoltau abilități specifice diverselor profesii. Fiecare școală era condusă de un rector, răspunzător de angajarea cu contract a profesorilor necesari și de calitatea procesului instructiv-educativ. Foarte mulți studenți ambulanti – scholastici vagantes – ai universităților apărute încă din secolul al XII-lea serveau ca învățători ajutători la aceste școli.

⁶² Émile Durkheim, loc cit., p. 47

3. Universitățile

Odată cu creșterea interesului pentru studiu se resimțea, din ce în ce mai acut, nevoia organizării unor școli capabile să ofere o cunoaștere de nivel superior, pe care cele vechi nu o puteau asigura. În consecință, o nouă instituție de învățământ avea să apară în occidentul european spre sfârșitul Evului Mediu: Universitatea⁶³. Unele dintre aceste instituții de învățământ superior s-au organizat în locul unor mai vechi școli de nivel superior, care funcționau în orașe ce se bucurau de prosperitate materială și înflorire culturală, așa cum se întâmpla în Italia, fie pe lângă centrele clericale, așa cum se întâmpla în Franța. În Italia funcționau deja în prima jumătate a secolului al XII-lea școlile de drept din Bologna și Ravena sau cea de medicină din Salerno. În școlile din Paris, care se grupau în jurul catedralei Notre Dame, înflorea teologia, filosofia și artele liberale. Dar acestea nu erau singurele. Putem menționa, spre ilustrare, școala de medicină din Montpellier sau pe cele din Spania, unde sub influența culturală a arabilor funcționau, încă din secolul al IX-lea, școlile din Salamanca și Cordoba, în care toate științele erau studiate. În locul acestor așezăminte școlare aveau să apară universitățile.

Universitatea medievală constituia o instituție, care asigura celor ce o frecventau cunoștințe enciclopedice. Primele universități occidentale au apărut începând cu cea de-a doua jumătate a secolului al XII-lea în Bologna, Salerno, Reggio, Modena, Oxford, Paris, urmate de cele din Vicenza (1204), Cambridge (1209), Padua (1222), Vercelli (1228), Toulouse (1229), Angers (1236) ș.a. De pe la mijlocul secolului al XIII-lea, „studium generale” realizat în astfel de instituții de învățământ a început să fie împărțit în facultăți, în sensul actual al cuvântului. La Paris, de exemplu, au existat patru facultăți, după științele corespunzătoare studiate aici: dreptul, medicina, teologia și artele liberale. Facultatea artelor servea mai ales pentru a-i pregăti pe cei care doreau să urmeze una din celelalte trei. În mod excepțional, universitățile din Bologna și Oxford au avut la un moment dat cinci facultăți, după cum altele au avut mai puține de patru. Fiecare universitate era condusă de un rector, asistat de doi cancelari, iar pentru administrarea fiecărei facultăți se alegea un decan, la început ca și rectorul pe trei luni, apoi pe șase luni sau pe un an.

La Constantinopol funcționa încă din secolul al V-lea, după cum am văzut, o Universitate, alături de care mai apărea, în secolul al IX-lea, o mare școală superioară, unde erau chemați să lucreze cei mai iluștri profesori ai epocii, care aveau să predea, descătușați de orice constrângere bisericească, gramatica, retorica, dialectica, silogistica, aritmetica, geometria, astronomia, muzica și filosofia. Sub Ion Comnenul (1118-1143), funcționa în Constantinopol un colegiu cu 12 profesori clerici, dintre care cel mai de seamă în acea vreme a fost Mihail Italicul, mai târziu episcop de Filipopol, colegiu la care se predau teologia, aritmetica, geometria, astronomia, muzica și bineînțeles filosofia, după Platon, Aristotel, Școala stoică, Pyrrhon, precum și înțelepciunea caldeean-egipteană. Chiar și medicina era studiată, după Hippocrates și Galenus. În timpul lui Manuel Comnenul (1143-1180) se deschidea o școală superioară la Biserica Apostolilor Petre și Paul, sub conducerea Patriarhului, în care se învățau cam aceleași discipline ca și în cea amintită anterior, cu deosebirea că la filosofie se studia aproape în exclusivitate Aristotel, ca fiind unul care avea cele mai multe afinități cu învățăturile creștine.

Cum în Evul Mediu nu se făcea o distincție clară între învățământul elementar, secundar și superior, așa cum se face astăzi, în universități aveau acces pentru a studia atât tineri, cât și oameni în vârstă, care nu de puține ori erau magiștrii pentru o disciplină și discipoli pentru alta. Cei care veneau doar cu o pregătire elementară trebuiau să urmeze mai întâi facultas artium, unde se studia trivium și quadrivium. Odată înmatriculat la universitate, studentul devenea „suppositus” și numai în urma unui examen susținut cu unul dintre profesorii de la facultatea artelor era primit de către acesta printre auditorii săi, devenind „scholaris”. În această calitate, el urma timp de doi ani materiile cuprinse în trivium, apoi în urma unui examen devenea „baccalarius”. După încă doi ani de studiu al quadrivium-ului urma examenul pentru titlul de „magister

⁶³ În secolul al XII-lea, profesorii și studenții școlilor de nivel superior din Paris se organizau, așa cum aveau să procedeze și cei din Bologna, într-o corporație numită „Universitas magistrorum et scholarium parisiensium”, care avea ca scop apărarea intereselor lor speciale, dând astfel naștere universităților în sensul prim de societate, nu în sensul tardiv de așezăminte școlare superioare. Așadar, prin cuvântul „universitate” se desemna inițial o organizație corporativă a profesorilor și studenților, abia mai târziu dobândind semnificația de „totalitatea studiilor predate”. În Evul mediu, așezământul de cultură și instruire superioară, pe care astăzi îl numim „Universitate”, purta numele de „studium generale”. Abia pe la sfârșitul secolului al XIV-lea denumirea de „Universitate” a început să fie în mod curent extinsă și asupra așezământului școlar, înlocuind-o pe aceea de „studium generale” (vezi în acest sens Constantin Nărlu, *Istoria pedagogiei. Creștinismul antic – Evul Mediu – Renașterea*, p. 153-159 și Maurice Debesse, Gaston Mialaret, *Traité des science pédagogique*, cap. II; Émile Durkheim, *Evoluția pedagogiei în Franța*, p. 87)

artium” și putea urma una din cele trei facultăți: drept, teologie sau medicină, cărora li s-a adăugat, puțin mai târziu, cea de filosofie. În timp ce urma una dintre facultățile superioare, el putea fi profesor la facultas artium. După 3-6 ani obținea titlul de licențiat. Gradul de doctor a fost introdus mai întâi la facultatea de drept, iar mai apoi, prin secolul al XIII-lea, s-a generalizat pentru toate științele.

Materia de studiu pentru obținerea acestor grade universitare nu se deosebea prea mult de cea predată la școlile mănăstirești sau episcopale. La facultatea artelor se studiau îndeosebi Aristotel, Cicero, Boethius, Pitagora, Euclid, Ptolemeu, Pliniu, Seneca și Priscian. La facultatea de teologie se studiau cărțile sfinte și *Sentințele* lui Petrus Lombardus. Studiile juridice se centrau mai ales pe dreptul civil sau canonic, iar cele medicale pe lucrările lui Hippocrates, Galienus și Avicena. Instruirea se baza foarte mult pe memorare, totuși, capacitatea de a elabora raționamente logice era destul de mult vizată, fiind utilă în numeroasele dispute, care erau la modă în acea vreme.

Activitatea se desfășura sub formă de cursuri (lectio), discuții (disputationes) și studiu individual la bibliotecă. *Lectio* consta mai ales în explicarea unor texte din diverși autori, recunoscuți ca autoritate în știința studiată și comentarea lor, la discuții participând nu doar discipolii celui care conducea discuțiile, ci și studenții altor profesori, rivali ai acestuia, fapt pentru care discuțiile erau foarte încinse, ajungându-se chiar la încăierări. Într-o anumită zi din săptămână, membrii unei facultăți se adunau și în urma prelegerii unui magister începeau discuțiile, care aveau ca scop să lămurească chestiunile controversate.

4. Idei pedagogice în operele teologilor creștini

În timpul Evului Mediu, cea mai mare parte a ideilor despre educație au apărut în scrierile teologico-filosofice ale autorilor vremii. Teologii creștini din primele secole aveau de luptat cu filosofii păgâni, ale căror idei nu se potriveau cu învățăturile lui Hristos. Ca urmare a acestei confruntări a apărut o literatură bisericească, căreia i s-a dat numele de „filosofie patristică”, iar celor care au produs-o li s-a dat numele de „Părinți ai bisericii”. Aceștia, ocupați mai mult cu apărarea creștinismului, cu stabilirea dogmelor și organizarea bisericii, nu au abordat problema educației în lucrări speciale, ci în scrierile lor religioase. Începând cu secolul al XI-lea s-a manifestat o intensă preocupare pentru erudiție, pentru studiul autorilor antici, inferioară celei din timpul Renașterii doar prin cantitatea operelor vechi studiate. Propriu acestei epoci nu a fost însă doar reînvierea studiilor clasice și relansarea preocupărilor științifice, ci și tendința de a transforma credința în cunoaștere. În acest scop, filosofia lui Aristotel, și cu ea cultura clasică în general, a reprezentat un mijloc important, deoarece tot mai mulți considerau că știința și credința trebuie să ducă la aceleași ținte, căci adevărul nu poate fi decât unul singur. Dacă până acum se cunoșteau doar părți din logica lui Aristotel, în traducerea lui Boethius, precum și alte mici fragmente din celelalte lucrări, prin a doua jumătate a secolului al XII-lea opera Stagiritului devenea mult mai bine cunoscută, nu doar scrierile de logică, ci și cele de fizică, metafizică și etică. Întreaga gândire a Evului Mediu avea să fie marcată de această recuperare.

4. 1. Clement Alexandrinul

Format într-un climat de erudiție și efervescentă spirituală, propriu Școlii din Alexandria, Clement Alexandrinul⁶⁴ s-a dovedit receptiv față de cultura antică greacă, încercând chiar o conciliere a filosofiei grecești cu doctrina creștină. Filosofia greacă îi este necesară creștinismului pentru întărirea credinței sale. În consecință, Clement Alexandrinul consideră că învățătura este indispensabilă pentru mântuire, deoarece prin intermediul ei putem dobândi știința asupra lucrurilor dumnezeiești și lumești, prin ea putem accede la înțelepciune și dobândi priceperea premergătoare faptei. Gnosticul creștin este omul desăvârșit, care, după moarte, ajunge direct în Împărăția cerului.

Opera lui Clement poartă amprenta climatului spiritual din Alexandria secolului al II-lea, marcat de filosofia platonice și de neoplatonism, de etica stoicilor și, într-o oarecare măsură, de logica lui Aristotel. Făcând o comparație între elenism și creștinism, el îi impută celui dintâi numeroase erori, recunoscându-i doar câteva adevăruri rămase în germen, adevăruri pe care doar creștinismul le poate desăvârși. Filosofii greci se fac vinovați de a fi identificați elementele primordiale cu zeii și de a fi atribuit calități divine corpurilor cerești, ceea ce constituie o gravă eroare, deoarece Creatorul este confundat cu opera sa. În

⁶⁴ Clement Alexandrinul (150-215 d. Hr.) s-a format la Școala din Alexandria, la confluența culturilor greacă, latină și ebraică. După moartea dascălului său, Pantainos, a devenit chiar conducătorul acestei școli. Din bogata sa operă reținem lucrările: *Protreptikos*, *Paidagogus*, *Stromata*.

domeniul moralei, Clement Alexandrinul opune caracterului eminent practic al comportamentelor etice, promovată de filosofii greci, principiul universalității moralei creștine. Identificând în bună măsură credința cu înțelepciunea, el a ajuns să considere că aceasta de pe urmă este necesară pentru atingerea idealului perfecțiunii umane în lumea pământească. Totodată, el recomandă purificarea ființei umane, prin suprimarea pasiunilor și practicarea consecventă a virtuții. Această concepție teologico-filosofică a stat la baza viziunii pe care Clement Alexandrinul a avut-o asupra educației.

În concepția lui Clement Alexandrinul, credința este fundamentul pe care gnoza nu trebuie să îl părăsească vreodată. Între credință și gnoză nu există doar o deosebire de grad. Gnoza este cunoașterea desăvârșită a obiectului care se află deja cuprins în credință. Așadar, credința include gnoza. Dar în timp ce credința este ceva hotărâtor pentru mântuire, gnoza este ceva secundar. Credința primește adevărul, pe când gnoza îl cercetează și îl înțelege. Credința este o cunoaștere concisă a necesarului, pe când gnoza este demonstrația temeinică a ceea ce s-a primit prin credință. Nu există cunoaștere fără credință, după cum nu există credință fără cunoaștere. Filosofia, în sens antic, face un dublu serviciu credinței:

- a) pregătește sufletul omului pentru acceptarea credinței, întrucât poate prin sine însăși să ajungă la unele adevăruri religioase, cum ar fi existența lui Dumnezeu și Providența;
- b) este auxiliară credinței, în sensul că pune la îndemână acesteia arme de apărare împotriva necredincioșilor.

În scrierea *Pedagogul*, prima lucrare sistematică de pedagogie creștină, din care s-a alimentat o întreagă tradiție, Clement Alexandrinul consideră că idealul educativ rezidă în punerea de acord a voinței umane cu cea divină, dobândirea virtuții inspirate de modelul suprem reprezentat de Hristos, mântuirea sufletului prin credință și educație. Realizarea lui nu este posibilă decât prin parcurgerea a trei trepte: convertirea, instruirea și desăvârșirea. Cei convertiți trebuie educați pentru viața creștină. În ce privește cea de-a doua treaptă, un rol important îl are educația religioasă, dar nu pot fi ignorate nici educația morală, intelectuală, estetică și chiar fizică. Religia se preocupă de educarea omului, conducându-l spre Împărăția cerului, altfel spus, ea este învățătură pentru cel ce își pune viața în slujba lui Dumnezeu. O astfel de învățătură oferă calea dreaptă a adevărului, în vederea contemplării lui Dumnezeu, dar și calea unei conduite virtuoză, inspirată de modelul divin.

„Pedagogul” este Logosul, Cuvântul lui Dumnezeu, care ne conduce la mântuire. Despre rolul paideutic pe care acesta îl joacă, Clement Alexandrinul scrie: „...întâi ca să ne vindece patimile noastre, apoi să ne conducă la Învățător, ca să ne pregătească sufletul curat și propriu pentru dobândirea cunoștinței și să-l facă în stare să primească revelația Cuvântului”⁶⁵. Totul se desfășoară după un plan bine stabilit: Cuvântul lui Dumnezeu mai întâi ne îndeamnă, apoi ne educă și, în cele din urmă, ne învață. Cuvântul lui Dumnezeu este sinonim cu „Pedagogul”, deoarece se îngrijește de educația oamenilor în adevărul înțeleș al cuvântului și nu de simpla lor instruire profană: „...scopul Lui este de a face sufletul mai bun, nu de a-l învăța; de a da sfaturi pentru o viață înțeleaptă, nu pentru o viață dedicată științei”, scrie Clement Alexandrinul.⁶⁶ Dar cum procedează El pentru a-și atinge un astfel de scop? Prin pilde încurajatoare, care întăresc sufletul omului și prin reguli de conduită, care îl îndrumă spre adevărata credință. Puritatea sufletească și cunoașterea sunt bunurile cele mai de preț ale omului; prima se dobândește prin eliberarea de patimi, cea de-a doua prin învățătură. Scopul ultim al fiecărui om este tămăduirea sufletească, căci ea vine în întâmpinarea dorinței de mântuire într-o lume viitoare.

Educația creștină, așa cum o înțelege și Clement Alexandrinul, pornește de la ideea că omul a căzut în păcatul originar, motiv pentru care este necesară o puternică disciplină, nu impusă din exterior, ci bazată pe înțelegerea și voința copilului, disciplină care să se manifeste în respectarea poruncilor divine și detașarea de lumea coruptă și perversă. Cu alte cuvinte, este vorba de asumarea liberă a unor privațiuni și de renunțarea la orice plăcere imorală. Nu va putea trăi evitând păcatul decât omul care a primit o educație aleasă. Individul trebuie astfel format încât să aspire la sfințenia absolută, la a-l imita pe Hristos în actele sale, la perfecțiunea terestră. Desăvârșirea se obține prin efort propriu, prin liberă alegere și imitarea modelului divin.

⁶⁵ Clement Alexandrinul, „Pedagogul”, în *Scrieri*, partea întâi, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982, p. 167

⁶⁶ Ibidem, p. 167

În lucrarea *Pedagogul*, Clement Alexandrinul arată și ce înțelege el prin noțiunea de „pedagogie”, pornind de la etimologia inițială a cuvântului: „Pedagogia înseamnă educarea copiilor”.⁶⁷ Dar nu pedagogia de care uzează omul atunci când se ocupă de buna creștere a copilului prețuiește Clement Alexandrinul, ci „pedagogia cea după Dumnezeu”, care este adevărata cale a adevărului și a virtuții. Ea este învățarea închinării în fața lui Dumnezeu și dreapta îndrumare care ne înalță la cer. Astfel, pedagogia se confundă cu însăși credința în Dumnezeu, calea sigură de a ajunge la mântuire.

4. 2. Origene

Considerat unul dintre cei mai de seamă părinți ai creștinismului, Origene⁶⁸ a respins ideea facerii lumii dintr-o dată, propunând în schimb ideea continuei sale emanații din divinitate. În scrierile *Contra lui Celsus* și *Despre principii*, el a considerat creația ca infinită în timp, dar finită în spațiu, limitată fiind de existența lui Dumnezeu. Această interpretare, precum și teoria preexistenței sufletelor, aveau să fie considerate eretice în tot cursul Evului Mediu, ca de altfel întreaga regândire neoplatonică a creștinismului.

Ca profesor la Școala din Alexandria, Origene a căutat să-și conducă elevii către idealul creștin: desăvârșirea până la asemănarea cu Dumnezeu. Voind să împace credința creștină cu filosofia și știința greacă, el își îndruma elevii în studiul dialecticii, științelor naturale, geometrie, astronomie, literaturii și filosofiei antice, pentru a ajunge, mai apoi, la adevărurile creștine. Dorința de a-i iniția în aceste domenii ale cunoașterii umane pornea din convingerea că creștinismul nu se poate fundamenta exclusiv pe dogmă, ci și în mod critic, pe istoria omului. Elevii se bucurau de o deplină libertate de cercetare, gândire și exprimare a ideilor, de interpretare a scrierilor sfinte. Chiar dacă nu poate înlocui adevărurile divine, învățătura păgână își are menirea ei, deci nu trebuie disprețuită. Ceea ce se desemnează prin vechea noțiune greacă de „paideia” poate coexista cu revelația creștină și chiar își găsește în aceasta adevărata împlinire. În acest sens, el scrie: „...numai prin sârguință și prin cultivarea unor înclinări și deprinderi bune se poate omul înțelepți, numai în chipul acesta poate fi cu puțință realizarea așa-zisului scop ultim propus de el în viață. Din aceste bune înclinări ai putea ajunge un desăvârșit jurist roman ori un filosof din secta celor mai celebri filosofi greci. Eu însă aș prefera să-ți închizi întreaga putere a talentului în cele ale creștinismului, și încă s-o faci în mod creator. În acest scop ți-aș dori să aduni din toate domeniile care să-ți fie de folos în documentarea ta creștină, de pildă chiar din geometrie și din astronomie, care se vor dovedi folositoare la explicarea Sfințelor Scripturi, aceasta pentru că, după cum spun ucenicii filosofilor despre geometrie și muzică, despre gramatică, retorică și astronomie că sunt auxiliarele filosofiei, tot așa să zicem și noi că și filosofia ne este de folos în creștinism.”⁶⁹ Din acest text reiese cât se poate de clar prețuirea pe care o arăta Origene valorilor culturii laice, dar și faptul că deasupra acestora se află valorile specifice creștinismului, că în cele din urmă cultura laică este subordonată dogmei creștine, pe care trebuie să o servească.

În *De principii*, Origene se adresează mai întâi credincioșilor, însă dorește să-i convingă de adevărurile creștine, pe cât posibil, și pe necredincioși. Se adresează în primul rând creștinilor datorită faptului că, deși sunt de acord cu toții în a recunoaște cuvântul lui Hristos ca izvor al adevărului mântuitor, nu se pot pune întotdeauna de acord asupra înțelesului, pe care trebuie să i-l atribuie. Pentru a pune capăt acestor neînțelegeri se va apela la tradiție, dar se vor consulta și acei creștinii care, în afară de credința comună tuturor, au primit de la Duhul Sfânt darul cunoașterii și darul înțelepciunii. În scrierea *Contra lui Celsus* (VI, 13), Origene vorbește despre faptul că înțelepciunea este prima dintre așa-numitele „charisme” date omului de Dumnezeu. După ea vine cunoașterea (gnosis), iar mai apoi credința, întrucât trebuie să aibă posibilitatea mântuirii și oamenii mai simpli, care se apropie, după puțință, de viața evlavioasă. Toți creștinii cred aceleași lucruri, dar nu în același fel. Biserica este alcătuită din creștini care se mulțumesc cu simpla credință, din creștini care datorită interpretării alegorice a textelor ating gnoza, adică, în sensul biblic al cuvântului, cunoașterea (*Ioan* 14, 4, 17) și din creștini desăvârșiți, care ating autenticul înțeles al *Scripturilor* și care, printr-o contemplare superioară, deslușesc deja în chiar Legea divină calea fericirii viitoare.

Prețuind cultura antichității greco-latine, Origene își îndemna elevii să-i citească pe toți poeții și filosofilor, pornind de la convingerea că cine cunoaște doar un punct de vedere riscă să devină intolerant. În practica instruirii, el nu se mulțumea cu însușirea și reproducerea de către elevi a unor idei culese din diverse

⁶⁷ Ibidem, p. 173

⁶⁸ Origene (185-254 d. Hr.) a fost elev și urmaș al lui Clement la Școala din Alexandria. Blamat de episcopul Demetrius, el părăsea Școala Catehetică, pentru a deveni profesor la Școala din Cezareea.

⁶⁹ Origene, „Exegeze la Noul Testament. Despre rugăciune. Filocalia”, în vol. *Scrieri alese*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982, p. 354

texte, ci îi îndemna la analize, interpretări și evaluări personale. Remarcabilă este dorința lui de a diferenția instruirea în funcție de vârsta și particularitățile individuale ale tinerilor, după o prealabilă cunoaștere a fiecăruia, concepând programe atât pentru elevii obișnuiți, cât și pentru cei mai bine dotați. Procedând astfel, șansele de reușită sporesc considerabil pentru fiecare în parte. Acest principiu este exprimat de Origene în următorul text: „Vrem să educăm pe toți prin cuvântul lui Dumnezeu în așa fel încât să împărțăm și tinerilor îndemnuri potrivite vârstei lor (...). Dar dacă numești proști pe oamenii cu minte mai redusă și mai neputincioasă, atunci îți voi răspunde că chiar și pentru aceștia voi încerca, pe cât îmi stă în putință, să-i fac mai buni...”⁷⁰ Învățătura le este utilă tuturor oamenilor, indiferent de disponibilitățile lor, deoarece nu este suficient să ne rugăm, ci trebuie să ne rugăm cum se cuvine și ce se cuvine, ceea ce nu este posibil decât printr-o înțelegere adecvată, pe care ne-o asigură doar învățătura.

4. 3. Vasile cel Mare

Asemenea altor autori creștini, Vasile cel Mare⁷¹ consideră că scopul ultim al vieții și al educației nu se află în viața pământească, pe ale cărei valori nu le consideră nici de dorit, nici de admirat. Adevăratul scop al omului este pregătirea pentru „viața cealaltă”. În consecință, este necesar să iubim și să tindem din toate puterile spre ceea ce ne poate conduce către viața viitoare și să disprețuim tot ce nu are legătură cu ea. Așadar, un ideal de pietate, de desăvârșire întru Domnul îl însușește pe Sfântul Vasile cel Mare.

Printre lucrările Vasile cel Mare se găsește un scurt tratat intitulat *Către tineri. Cum pot întrebuința cu folos literatura scriitorilor elini*. Problema care se pune aici este de a ști cum să-i instruiști pe tinerii creștini, într-o perioadă în care toată literatura, filosofia și morala de limbă greacă erau opera unor scriitori păgâni și expresia unei culturi păgâne. Vasile cel Mare a rezolvat dificultatea cu eleganță, oferind el însuși exemplul unei opere împodobite cu citate și pilde împrumutate din cultura antică, dar animată de un spirit în întregime creștin. Deși îi previne pe cititori de imoralitatea și impietatea unor scrieri păgâne, el insistă asupra lucrurilor utile aflate în ele, pentru formarea gustului pentru virtute și pentru cultivarea acesteia. Nu numai că învățăturile celor vechi sunt adesea folositoare, cu condiția să fie urmate, și nu doar citite, dar și pildele pe care ni le-au lăsat sunt deseori vrednice de imitat, cu condiția să ne în a ne cultiva sufletul și în a ne elibera de trup, lucruri pe care este dator să le facă orice creștin. Acest text a devenit, în mod firesc, programul umaniștilor creștini din secolele al XIV-lea și al XV-lea, iar Leonardo Bruni, care l-a tradus, l-a considerat suficient pentru a-și justifica toată opera de traducător din Plutarh și Platon. Totuși, la fel ca și Grigore din Nazianz, Vasile cel Mare s-a împotrivit cu putere abuzului de filosofie, așa cum se întâmpla în cazul lui Eunomius și al partizanilor acestuia. În *Adversus Eunomium*, el îl persiflează pe acest adversar, care, deși se declară în mod expres drept un continuator al credinței și al tradiției Sfinților Părinți, crede de cuviință să construiască silogisme, ca Aristotel sau Hrysip, pentru a demonstra că, dacă este nenăscut, Dumnezeu nu poate să fi fost născut nici de către sine însuși și nici de altcineva.

Spirit cultivat, Vasile cel Mare nu a disprețuit cultura clasică, *Omiliile* sale cuprinzând referiri la Homer, Hesiod, Plutarh, Pitagora, Diogene, Platon. Îndemnul la însușirea culturii antice își are justificarea în convingerea că prin intermediul acesteia ajungem să înțelegem mai ușor ce este virtutea și, în acest fel, ne apropiem de dreapta credință: „...dacă voim ca icoana virtuții să rămână neștearsă tot timpul, după învățarea acestor cunoștințe din afară, vom asculta pe cele sfinte și pline de taine.”⁷² El îndemna tineretul să-i citească pe autorii clasici, pentru că astfel se pregătesc pentru înțelegerea profundă a *Sfintei Scripturi*. Lectura acestora nu este doar o ambiție de natură intelectuală, ci mai ales constituie o pregătire pentru înțelegerea adevărurilor divine, ținta ultimă a căutărilor sufletului nostru: „...fructul esențial al sufletului este adevărul, scrie Vasile cel Mare, dar îmbrăcăminte exterioară a înțelepciunii nu trebuie să fie disprețuită; ea seamănă cu aceste foi care împrumută fructului o umbră utilă și o podoabă grațioasă.”⁷³

Studiul cărților sfinte poate fi unit cu cel al autorilor păgâni, care le oferă creștinilor armele necesare pentru apărarea adevărului. Lectura poezilor, istoricilor și retorilor poate fi utilă, căci scrierile lor conțin

⁷⁰ Ibidem, p. 397-398

⁷¹ Vasile cel Mare (329-379) a studiat în marile centre creștine Cezareea, Constantinopol și Atena, după care s-a întors în Cezareea natală, unde a activat ca profesor de retorică. Pe la anul 364 s-a preoțit, șase ani după aceea ajungând episcop al Cezareei. S-a impus printr-o bogată activitate pastorală și socială, înființând instituții de asistență socială, aziluri și școli. Principalele sale scrieri sunt: *Învățăături morale, Regulile mari, Regulile mici, Despre credință, Omilii*.

⁷² Vasile cel Mare, „Cuvânt către tineri sau Despre folosul ce-l putem trage din citirea scriitorilor profani”, apud Stanciu Stoian (coord.), *Din istoria gândirii pedagogice universale*, vol. I, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1959, p. 53

⁷³ Vasile cel Mare, *Scrieri*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1989, p. 6

precepte și exemple capabile să inspire iubirea binelui, a virtuții. Desigur, este necesară o selecție, căci nu tot ce au scris autorii clasici este bun, în lucrările lor întâlnindu-se și lucruri necuviincioase, imorale. Idealul creștin ultim, desăvârșirea, nu interzice asimilarea valorilor culturii păgâne astfel triate, dimpotrivă, un suflet îmbogățit cu comorile culturii, care nu contrazic adevărurile religiei, va fi mai aproape de Dumnezeu.

În lucrarea sa *Etica*, Vasile cel Mare îi îndeamnă pe copii să-și asculte și să-și onoreze părinții, iar pe aceștia de pe urmă îi sfătuiește să-și educe copiii în disciplină și iubire de Dumnezeu, dar cu bunătate și blândețe. În *Regulile pe larg*, el îi sfătuiește pe călugări să-i primească pe lângă mănăstirile lor pe copiii orfani, ori pe cei aduși de bună voie de părinți pentru a primi o educație pioasă, deprinzându-se cu iubirea binelui pornind de la care, mai târziu, când vor putea judeca singuri, să pășească pe calea acțiunii juste. Așa cum se întâmplă, în mod firesc, la toți autorii creștini, scopul educației în constituie și pentru Vasile cel Mare formarea unui individ care să manifeste iubire pentru Dumnezeu și pentru oameni, să urmărească binele în toate faptele lui.

În educație, subliniază Vasile cel Mare, se va recurge îndeosebi la *Sfintele Scripturi*, povestindu-le copiilor faptele exemplare săvârșite de Hristos și cultivându-le virtutea, prin intermediul sentințelor creștine. Metoda interogativă este recomandată nu atât în înțelesul ei socratic, de maieutică, ci ca un mijloc pentru captarea atenției.

Pedepsele date copiilor, atunci când greșesc, trebuie alese în așa fel încât ei să fie determinați la gesturi opuse celor pentru care sunt sancționați. De exemplu, dacă un copil s-a purtat urât cu un coleg va fi silit nu numai să se împace cu el, ci și să aibă față de acesta o atitudine iubitoare și să-i facă servicii cu atât mai mari cu cât l-a supărat mai mult. Astfel, pedepsele nu vor fi simple reprimări, ci, în același timp, exerciții întru mai bine, în stăpânirea de sine și în îndeplinirea de acțiuni juste. Premiile sunt recomandate nu atât pentru a servi de emulație, cât mai ales pentru a mări interesul și a ușura învățătura. În școlile mănăstirești, ambianța educativă va fi astfel realizată, încât copiii să trăiască într-o adevărată comunitate de viață, ale cărei efecte nu pot fi decât favorabile dezvoltării vieții sufletești.

Pentru Vasile cel Mare antiteza dintre monahism și lumea profană a jucat doar un rol limitat. El le cerea tuturor creștinilor trăirea autentică a *Evangeliei*, iar monahilor le pretindea o trăire a ei în mod total. Episcopul Cezareei recunoștea valoarea bunurilor materiale și orânduia pentru monahi îndeletnici regulate, care luau forma diferitelor profesii ce se practicau în comunitate. Dar roadele muncii monahilor nu le aparțineau lor, ci întregii comunități; ele erau destinate mai ales împlinirii poruncii Domnului de a-ți iubi aproapele. În mănăstirile pe care le-a păstorit Sfântul Vasile cel Mare funcționau chiar și școli cu internat, unde se primeau nu doar copii orfani, ci și ai unor părinți care îi încredințau monahilor spre educare. În acest fel, el a făcut din monahism un important factor social, deoarece, dincolo de cultivarea spirituală, l-a fundamentat și în scop filantropic, de educare a tinerilor, de formare morală a acestora. Astfel, monahismul a fost înălțat de Sfântul Vasile cel Mare la o stare duhovnicească, socială, organizatorică și ecleziastică fără precedent.

4. 4. Ioan Hrisostomul

Ioan Hrisostomul⁷⁴ a fost convins de valoarea vieții ascetice, fără a pretinde însă ca toți copiii să fie supuși educației, pe care aceasta o presupune. În scrierile sale despre educație, el atrage atenția părinților asupra datoriei de a-și educa urmașii, începând încă din cea mai fragedă vârstă, în credință și în disprețul bunurilor terestre înșelătoare. Educația este o problemă fundamentală a omului, pentru că în lipsa ei apar toate relele posibile. Un copil lipsit de educație poate ajunge chiar un vrăjmaș al lui Dumnezeu, al naturii și al oamenilor.

Idealul educațional al lui Ioan Hrisostomul este unul de factură pur religioasă: desăvârșirea sufletului prin cultivarea credinței. Așadar, nu un om priceput în artă, știință și vorbirea frumoasă trebuie să tindem a face din copil, scrie el în *Despre trufie și educația copiilor*, ci un credincios devotat. Ioan Hrisostomul nu condamnă învățătura laică, ce poate fi folosită omului, dar consideră că mult mai importantă este educația religioasă, pentru ca sufletul să poată aspira la mântuire. A educa, crede Ioan Hrisostomul, înseamnă a avea

⁷⁴ Ioan Hrisostom (344-407), numit și Ioan Gură de Aur, s-a născut în Antiohia și a urmat studii de drept, filosofie și retorică, pentru ca, mai apoi, să profeseze ca avocat. Revoltat de viciul omenească pus în evidență de această ocupație s-a botezat, pe la 369, ducând o viață retrasă, dedicându-se în întregime studiului *Sfintelor Scripturi*, sub conducerea lui Diodor, viitor episcop de Tars și a profesorului Carterius. În 381 s-a hirotonisit, devenind diacon în Antiohia, iar mai apoi, în 397, a ajuns arhiepiscop la Constantinopol. Ideile sale pedagogice pot fi găsite mai ales în lucrările *Omilii*, *Despre pocăință*, *Despre preoție* și *Despre trufie și educația copiilor*.

grijă de curătenia sufletească a copiilor, de cultivarea bunei-cuviințe, a moralității și evlaviei lor, a le modela inteligența, dar și corpul, în fine, de a avea grijă de mântuirea sufletului lor. Educația este asemenea unei arte, care se săvârșește în vederea accederii la lumea viitoare. De ea depinde întreaga noastră existență.

Educația trebuie să înceapă cât de devreme, atunci când sufletul ia orice formă îi dai, ca o ceară pe care ușor se impregnează pecetea: „Dacă în sufletul încă fraged se întipăresc învățături bune, scrie Ioan Hrisostomul, nimeni nu le va mai putea șterge atunci când se vor face tari ca o întipărire, precum ceara”⁷⁵. În educarea copiilor, părinții vor căuta permanent să suprimă ceea ce este de prisos și să adauge ceea ce lipsește. Ei vor apela mereu la sentimentul onoarei și la recompense, cât mai rar la pedepse corporale. Bunul exemplu al părinților și apropiaților va reprezenta, în tot momentul, un sprijin pentru copil.

În *Omiliile* sale, Ioan Hrisostomul tratează teme de educație morală, dar și teme de filosofie a educației, privitoare la esența umană sau la menirea cultural-pedagogică a educatorului. Concepția sa pedagogică se structurează în jurul a două idei:

- a) copilul nu trebuie pregătit pentru viața pământească, ci pentru viața veșnică, în lumea de apoi;
- b) actul educativ are o funcție sfântă, aceea de purificare și înălțare spirituală.

Prin educație, copiii trebuie pregătiți să-și domine pasiunile, înclinațiile primejdioase și să urmărească în viață doar scopuri conforme ideii de bine. De aceea, mult mai important este să le predăm copiilor arta de a trăi bine (desigur, este vorba de o viață dusă în acord cu principiile creștine), decât să-i învățăm arta de a vorbi bine, care de multe ori se reduce la *flatus vocis*. Sufletul omului este asemănător unui oraș, în care pot locui trei tipuri diferite de cetățeni: irascibilul, pofticiosul și raționalul. Educatorul trebuie să-l ajute pe cel din urmă să aibă conducerea orașului. În esență, este vorba de formarea omului ca ființă rațională, eliberată de impulsuri și pasiuni lumești.

Modalitățile de realizare a educației trebuie să fie în armonie cu scopul propus. Mai întâi, se vor educa simțurile copilului, asemănată cu porțile aceluia oraș, care este sufletul. Locuitorii orașului sunt diferitele puteri sufletești, curajul, dorința și rațiunea, de care, ca educatori, trebuie să ne apropiem cu grijă, căci la fiecare îi corespunde atât o virtute, cât și un defect. Pentru a-i educa pe copii este necesar ca profesorul să știe să se coboare la nivelul lor și să-i ajute pe toate căile posibile, ceea ce nu este ușor, căci a modela spiritul este mult mai dificil decât a prelucra marmora sau a picta. Educația este cea mai însemnată dintre toate artele. Dar dacă artele aduc un folos pentru lumea de aici, arta educației se desăvârșește în vederea accederii la lumea viitoare. Cine vrea să mănuiască această artă va trebui să se dovedească mai priceput decât oricare alt artist. Tocmai de aceea, alegerea dascălului nu se face la întâmplare, căci personalitatea lui își va pune amprenta asupra copiilor, ci ținând seama de o serie de calități, pe care trebuie să le dovedească: virtute, destoinicie, convergența între vorbă și faptă. Numai un astfel de om, demn de menirea lui, îi va putea influența în bine și pe copii.

4. 5. Tertullian

Tertullian⁷⁶ a fost unul dintre autorii creștini care au disprețuit mare parte din cultura păgână, în care au văzut o impietate față de Dumnezeu și o falsă îndrumare spre înțelepciune. Combătând raționalismul filosofiei antice, pe ai cărei reprezentanți i-a numit „patriarhii ereticilor”, lui i se atribuie celebra afirmație: „credo quia absurdum”. Creștinismul nu are nevoie de o fundamentare în valorile culturii păgâne, căci credința în Hristos este suficientă.

Criteriul suprem al vieții este credința. Revelația nu poate fi supusă unui examen critic. Nu pot fi căutate adevăruri superioare regulii de credință, pentru că nu există asemenea adevăruri. Credința cuprinde tot adevărul. Unele adevăruri creștine, precum existența lui Dumnezeu și nemurirea sufletului, pot fi dovedite pe baza rațiunii, dar supranaturalul explică, confirmă și încununează naturalul. Rațiunea precede revelația și amândouă sunt izvorul adevărului, pentru că amândouă vin de la Dumnezeu. Omul trebuie să creadă înainte de a intra în școala rațiunii: „Credo ut intelligam”. Pentru obținerea mântuirii, Tertullian pune accentul pe justificare, adică pe meritele pe care ni le-am făcut prin faptele bune săvârșite.

⁷⁵ Ioan Gură de Aur, „Despre gloria deșartă și educația copiilor”, apud Maica Magdalena, *Sfaturi pentru o educație ortodoxă a copiilor de azi*, Editura Deisis, Sibiu, 2000, p. 112

⁷⁶ Quintus Septimius Tertullianus (160-240 d. Hr.) s-a născut în Cartagina și a făcut studii literare, filosofice, juridice și medicale. La început de profesie avocat, a trecut la creștinism în anul 193. Dintre lucrările elaborate reținem: *Apologeticum*, *Mărturia sufletului*, *Despre suflet*, *Despre rugăciune*, *Despre răbdare*, *Despre pocăință*.

În scrierea *De praescriptionibus adversus haereticos*, Tertullian condamnă filosofia greacă, în care identifică originea tuturor relelor, discordiilor religioase și ereziilor. Filosofia antică s-a preocupat îndeosebi de gloria artei sale, promovând elocința în a construi și dărâma orice, hotărând totul fără a lua în seamă îngăduința divină și considerând legile naturii ca opinii ale sale⁷⁷. Pentru a asigura o bază ideologică creștinismului nu avem nevoie de filosofie, ci doar de credință. Cunoașterea lui Dumnezeu nu poate fi obținută decât pe calea revelației, opusă cunoașterii de tip rațional. Omul este dator să se încreadă, fără nici o rezervă, în ceea ce dobândește pe această cale.

Pocăința înseamnă începutul mântuirii, pentru omul marcat de patima păcatului. Doar știința bisericii este sigură, pentru că este revelată. De aceea, Tertullian scrie: „Fără îndoială că nu e cu putință o cercetare fără de sfârșit a unei învățături unice și sigure; dator ești, așadar, s-o cauți până ce o găsești și după ce ai găsit-o, să crezi în ea, deci nimic mai mult decât să păzești ce ai crezut. Pe deasupra, fii încredințat că nu ești dator să mai crezi altceva și prin urmare nici nu trebuie să mai cauți, odată ce ai aflat și ai crezut în ceea ce a învățat El”⁷⁸. Totuși, el recunoaște faptul că deși cultura clasică nu este indispensabilă, ea poate aduce cu sine un folos. Ea poate contribui la obținerea unei forme superioare de viață. În orice caz, este bine ca tânărul să fie mai întâi inițiat în învățăturile religiei creștine, care îl vor imuniza în fața acelor părți din scrierile profane considerate periculoase. Dar dacă îi este îngăduit creștinului să-și însușească cultura păgână frecventând școala laică, îi este însă interzis să o predea, o astfel de activitate fiind considerată imorală.

4. 6. Augustin

În plan pedagogic, Augustin⁷⁹ a continuat tradiția Sfinților părinți: Clement Alexandrinul, Origene, Vasile cel Mare, punând în evidență importanța filosofiei grecești pentru înțelegerea credinței creștine și ca bază a oricărei speculații teologice. În lucrarea *De civitate Dei*, el afirmă că toate eforturile depuse de gânditorii păgâni nu își găsesc împlinirea decât în ideea creștină de grație divină și că educația păgână trebuie considerată ca o prolegomena indispensabilă a înțelegerii adevărurilor creștine. Pornind de la astfel de considerații, Sfântul Augustin elaborează „programul unui umanism creștin fondat pe credința în unitatea întregului adevăr pentru că întregul adevăr are o origine divină”⁸⁰. Artele liberale sunt utile cu condiția să se decică de erorile morale, prejudecățile filosofice și, mai mult, să primească o semnificație pedagogică pozitivă inspirată de idealul creștin.

Puternic marcat de cultura antică, Augustin nu putea respinge cu desăvârșire studiile clasice. El le recunoștea valoarea formativă, la fel ca și alți părinți ai bisericii, dar pentru a le face apte pentru o autentică formare a creștinului le pune înaintea adevărului revelat. Adevărul este absolut și nu relativ, consideră Augustin, iar la el se ajunge prin intermediul credinței. Omul crede ceea ce înțelege, dar nu este capabil să înțeleagă ceea ce nu crede. Nu prin rațiunea discursivă ajunge la adevărul ultim, ci prin trăirea lui ca atare în sufletul nostru. Creștinismul nu trebuie doar înțeles, ci și trăit în conștiință, această trăire fiind rezultatul întregii noastre atitudini, nu numai al inteligenței. Toate adevărurile sunt de origine divină și nu pot fi aflate decât prin cunoașterea mistică, după ce mintea noastră a fost purificată prin rugăciune și contemplare.

Referindu-se la formarea teologilor, Augustin consideră că este necesar ca aceasta să fie precedată de o inițiere în artele liberale. Formarea profesională fondată doar pe viața pastorală și liturgică nu este suficientă. Desigur, educația oamenilor în general trebuie orientată religios și în așa fel încât să nu se rezume la o acumulare de fapte, ci să se constituie într-o iluminare a sufletului. Din literatura păgână trebuie să facem o selecție, excluzând ceea ce poate perverti sufletul, precum și sofisticările filosofice.

Idealul lui Augustin era potrivit oricărei alte valorificări a omului, decât numai întru Domnul, de care el se simte atât de îndepărtat, încât nu-i rămâne decât posibilitatea unei adânci și complete umilințe, bazată pe conștiința mărginirii ființei sale în fața perfecțiunii divine. În ceea ce privește modul de realizare a

⁷⁷ Tertulian, „Despre suflet”, în vol. *Apologeți de limbă latină*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981, p. 263

⁷⁸ Tertulian, „Contra ereticilor”, în vol. *Apologeți de limbă latină*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981, p. 145

⁷⁹ Aurelius Augustinus (354-430) s-a născut la Tagast, în Numibia (Algeria). A studiat la Madaura și Cartagina fiind atras mai ales de operele lui Vergilius și Cicero. A lucrat ca profesor de gramatică la Tagast și de retorică la Cartagina, Roma și Milano. În anul 397 a primit botezul creștin, în 391 s-a preotit, iar în 395 a ajuns episcop al Hipponei. Pentru ideile sale pedagogice sunt de reținut scrierile: *Confesiones*, *De doctrina Christiana*, *De civitate Dei*, *De catechizandis rudibus*, *De magistro*, *De muzica*.

⁸⁰ Maurice Debesse, Gaston Mialaret, loc cit., p. 106

educației, el pledează pentru un învățământ intuitiv și plăcut, recomandându-i profesorului să zăbovească mai mult asupra acelor chestiuni, care îl interesează pe elev și să treacă mai repede peste altele, astfel încât învățământul să nu-i apară elevului ca o constrângere, căci „nimeni nu lucrează bine când lucrează împotriva voinței sale, chiar dacă ceea ce face prin constrângere este bun în sine”⁸¹. În învățatură, curiozitatea liberă are mai mult succes decât constrângerea și teama.

Ca atitudine pedagogică, Augustin recomandă bunăvoința față de copil, combătând pedepsele corporale și, în genere, tratarea prea aspră a acestuia. Jocul este foarte mult prețuit, deoarece se dovedește mai folositor în educație, decât discuțiile savante. Pentru reușita activităților instructiv-educative, Augustin le pretinde profesorilor, în *De catechizandis rudibus*, să știe cum să trezească interesul elevilor, deoarece în acest fel se obține mai bine înțelegerea și adeziunea afectivă la ceea ce se comunică. Voința, bucuria care trebuie să caracterizeze relația profesorului cu elevii săi constituie expresia unui fel de instinct al educației, ce constituie o trăsătură de bază a firii omenești. Tendința spre educație este ceva original, asemenea unui instinct.

Entuziasmul pedagogic trebuie să-l caracterizeze pe adevăratul educator, căci datorită lui, el va reuși să facă activitatea elevilor interesantă și să creeze împreună cu aceștia o autentică comuniune sufletească. Dacă în timpul lecției, elevii doresc să vorbească, chiar pentru a combate cele spuse de învățător, atunci li se va acorda toată libertatea necesară, iar apoi cu răbdare vor fi convinși de contrariu. Oricât de multă știință ar poseda profesorul, el va descoperi de fiecare dată aspecte noi, profunzimi noi ale ideilor propuse, pe care numai o comuniune sufletească intimă cu elevii i le relevă. Fiecare lecție trebuie să însemne creație și în ce-l privește pe profesor și în ce-i privește pe elevi. Pentru Augustin, instruirea înseamnă efort propriu și nu pasivitate, presupune comuniune sufletească și deci armonie productivă.

Îndemnul pe care Sfântul Aurelius Augustin îl adresează învățătorului este ca să trăiască în comuniune cu elevii săi, să constituie împreună cu ei o adevărată comunitate de interese și de aspirații. El îl privește pe educator ca pe un autentic filosof al educației, o întruchipare a înțelepciunii și a echilibrului, un exemplu demn de urmat de către elevii săi.

În lucrările *Confesiuni* și *Despre instrucțiunea începătorilor în creștinism*, Augustin susține necesitatea adaptării educației la individualitatea copiilor. O educație bazată pe intuiție, adică pe cunoașterea și trăirea faptelor. Învățământul nu trebuie să fie obositor, constrângător și rutinier, ci atractiv, plăcut. În acest sens, este necesar să li se cultive copiilor curiozitatea liberă și înclinațiile spre activitățile ludice. Învățătorul își va stimula elevii la descoperire personală, ceea ce solicită din partea lui entuziasm, talent și tact pedagogic. Orice activitatea instructiv-educativă trebuie să fie o investigație, care se bazează pe spontaneitatea copiilor și pe actele lor de creație. Ei au dreptul să pună întrebări, să-și exprime liber opiniile, angajându-se chiar în discuții contradictorii cu învățătorul lor.

Prin lucrarea *Educația creștină*, Augustin caută să ofere învățătorului, laic și cleric deopotrivă, un îndrumar metodic, cuprinzând elemente de hermeneutică a textului *Sfintei Scripturi*, precum și o serie de tehnici de predare. Dintre regulile de factură pedagogică expuse în această lucrare putem reține:

- a) magistrul îi va învăța pe tineri cu prioritate adevărurile de credință, cum să promoveze binele și cum să evite răul;
- b) magistrul trebuie să-și structureze discursul pe măsura celor ce îl ascultă și să-și sprijine afirmațiile pe argumente solide;
- c) magistrul trebuie să vorbească mai degrabă cu înțelepciune, decât cu elocvență;
- d) claritatea și stilul plăcut al cuvântărilor sunt importante în atingerea scopului, reușind să emoționeze și să câștige adeziunea ascultătorilor;
- e) magistrul va fi tot timpul conștient de etapele și de regulile învățării;
- f) stilul expunerii trebuie să fie variat în funcție de subiectul și scopul predării.

În lucrarea *De magistro*, Augustin abordează problema capacității de cunoaștere și de comunicare a adevărului de către învățător. Convingerea lui este că prin intermediul limbajului le reamintim altora sau nouă înșine, printr-un fel de vorbire interioară, cunoștințele despre lucrurile materiale dobândite prin percepere directă, pe când la cunoașterea inteligibilă se poate ajunge doar printr-o iluminare interioară. Cuvintele au o valoare rememorative, căci prin intermediul lor cel ce ascultă actualizează relația dintre complexul sonor și obiect. Limbajul devine, astfel, cauza indirectă a cunoașterii. Așa cum sesizează Constantin Cucoș,

⁸¹ Sf. Augustin, *Confesiuni*, I, c. XII, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1985

construcțiile lingvistice sunt privite de către Augustin ca mediatori, ca simple instrumente utilizate de ființa noastră sensibilă pentru a întreține un raport cu realitatea⁸². Adevărata sursă a cunoașterii se află în Hristos. În general, înțelegerea lucrurilor nu o datorăm celui care ne vorbește străduindu-se să ne comunice cea, ci adevărului care a fost sădit în spiritul nostru de către Divinitate (adevărul înnăscut). Hristos, care sălășluiește în sufletul nostru, ne lămurește și „...ne învață dacă sunt adevărate cele ce se spun, atunci când cuvântăm în afară”, scrie Augustin⁸³. El este Învățătorul lăuntric, sursa cunoașterii autentice, omul nefiind altceva decât un instrument care o vestește în afară, cu ajutorul cuvintelor. În fond, este vorba despre nepieritoarea putere a lui Dumnezeu și despre veșnica înțelepciune, de la care primește poavă orice suflet rațional, dar „fiecăruia îi este dezvăluit atât cât poate el primi, potrivit relei sau bune sale potriviri”⁸⁴. Ca Învățător lăuntric, Hristos intră în dialog cu omul, ceea ce îi permite spiritului său limitat să treacă de la perceperea parțială și incompletă a lucrurilor la înțelegerea logosului originar.

4. 7. Toma din Aquino

Toma din Aquino⁸⁵ a căutat să armonizeze dogmele creștine cu filosofia lui Aristotel, considerând că există două surse ale adevărului: credința și rațiunea, care nu sunt contradictorii. Credința intervine acolo unde rațiunea nu poate ajunge. Revelația este mai puternică decât cunoașterea profană, iar dogmele crezute au o mai mare autoritate decât ideile explicate rațional. Preocupat însă de problema stabilirii unui acord între rațiune și credință, Toma din Aquino consideră că dacă rațiunea acoperă întregul domeniu al filosofiei, aceasta nu trebuie să se pronunțe decât asupra a ceea ce este accesibil inteligenței naturale și demonstrabil cu ajutorul ei. Pe de altă parte, revelația este temeiul și domeniul de studiu al teologiei. Filosofia își are principiile argumentării în rațiune, teologia argumentează sprijinindu-se pe revelație. Există însă un acord de drept între rațiune și credință, între filosofie și teologie. Folosite corect, ele nu pot să ne înșele, căci nu pot exista două adevăruri. De aici decurg două sarcini importante pentru filosofie, una negativă (critică) și una pozitivă (constructivă). Mai întâi, rațiunea este datoare să se critice pe sine, corectându-se, atunci când una din concluziile sale contrazice dogma, fără însă a folosi revelația sau dogma ca argument suprem, ci doar ca semnal al erorii. Argumentele oricărei respingeri filosofice trebuie să aparțină rațiunii. A doua sarcină a filosofiei este aceea de a înțelege tainele revelației, acolo unde este posibil, prin voința lui Dumnezeu. Filosoful este dator să înțeleagă și să explice cuvântul lui Dumnezeu. Acest lucru înseamnă că, alături de teologia revelată, este posibil și un discurs rațional despre divinitate, este posibilă și o teologie naturală, care nu o concurează pe cea revelată și nici nu reprezintă întreaga filosofie. Ea este o completare a teologiei revelate și o încununare pentru filosofie, căci, apreciază Toma din Aquino, nu există nici un motiv pentru care acele lucruri care pot fi învățate prin intermediul filosofiei, în măsura în care pot fi cunoscute de rațiunea naturală, să nu poată fi învățate și printr-o altă știință, în măsura în care aparțin revelației.

În ce privește libertatea voinței, Toma din Aquino a încercat să o concilieze cu determinismul, admitând predeterminarea naturală, potrivit căreia acțiunile noastre sunt libere, dar în același timp voite de Dumnezeu să fie așa cum sunt. Voința umană este liberă să aleagă între bine și rău (liberul arbitru), dar pentru a alege binele, ea are nevoie de prezența harului divin. Nu stă în puterea omului să se dezvolte prin forța proprie, prin urmare, educația implică sprijinul divinității.

Lucrarea *Summa theologiae* este rodul unei preocupări constante a Toma din Aquino de a da expresie unei cerințe pedagogice fundamentale: prezentarea sistematică a cunoștințelor. Formele de predare existente în școlile timpului, constând în explicarea textelor urmată de întrebări și dispute, nu ofereau o cunoaștere riguroasă a problemelor teologico-filosofice și, mai ales, nu evidențiau dimensiunea apariției și dezvoltării lor. Ele nu lăsau să se întrevadă, cum și-ar fi dorit el, un plan divin, în schimb, conțineau o serie de inutilități și expuneri excesiv de lungi. *Summa theologiae* este, în primul rând, o prezentare exhaustivă, sistematică și concisă a tuturor problemelor teologice, în acord cu nivelul de înțelegere al studenților vremii. Toma din Aquino reușește, spre deosebire de oricare alt gânditor al generației sale, să surprindă cea mai mare parte a interogațiilor și a răspunsurile, care puteau fi luate în seamă la acea vreme. Lucrarea este astfel

⁸² Constantin Cucoș, loc cit., p. 84

⁸³ Augustin, *De magistro*, Editura Humanitas, București, 1994, p. 127

⁸⁴ Ibidem, p. 113

⁸⁵ Toma din Aquino (1225-1274) a intrat încă de tânăr în mănăstirea Monte Cassino, apoi în Ordinul Dominicanilor, unde a fost elevul lui Albertus Magnus. Supranumit „doctor angelicus”, el a funcționat ca profesor de teologie la Paris, Roma și Colonia. Dintre numeroasele sale scrieri reținem: *Summa theologiae*, *De veritate fidei catholicae contra gentiles*, *De regimine principum*.

elaborată, încât să respecte scenariul plotinian al lumii ca emanație divină: în prima parte se vorbește despre Dumnezeu ca principiu, în cea de-a doua despre Dumnezeu ca scop final și despre Hristos ca partener al omenirii pe drumul de întoarcere la Dumnezeu, iar în a treia despre contextul creștin al acestei reîntoarceri: iubirea divină, istoria și contingenta.

O teorie pedagogică dezvoltată și sistematică, prezentând note distinctive față de cele ale părinților bisericii, întâlnim la Toma din Aquino în lucrarea *De magistro*, unde pe lângă chestiuni de ordin teologic și semiotic sunt abordate și chestiuni legate de învățare și de sursele originare ale cunoașterii umane. Din această scriere aflăm că învățătorul are un aport esențial la realizarea instruirii, contribuția sa constând în îndepărtarea obstacolelor pe care elevul le întâlnește în învățare și în a-l ajuta la actualizarea potențialității cunoașterii. Dobândirea cunoașterii se realizează mai rapid și mai bine cu ajutorul învățătorului, decât prin descoperirea personală. În cazul descoperirii personale, rațiunea naturală ajunge prin ea însăși la cunoașterea lucrurilor, pe când atunci când este vorba despre o învățare cu ajutorul învățătorului, rațiunea naturală este ajutată din afară în efortul ei.

Procesul de educație implică, dacă se dorește a fi unul autentic, prezența divinității: „Se pare că numai Dumnezeu ne învață și (numai el) trebuie numit învățător”, scrie Toma din Aquino⁸⁶. Întreaga învățătură omenească este posibilă doar în virtutea luminii rațiunii sădită în noi de Dumnezeu. Despre acest dar divin, Toma din Aquino scrie: „Dar lumina unei rațiuni de acest fel, prin care asemenea principii ne sunt cunoscute, a fost sădită în noi de Dumnezeu ca o asemănare a adevărului increat prezent în noi. Iată de ce, întrucât întreaga învățătură omenească poate fi eficace doar în virtutea acestei lumini, este evident că numai Dumnezeu este învățătorul lăuntric și cel dintâi (principaliter)”⁸⁷. Dumnezeu este „învățătorul lăuntric și cel dintâi”, pentru că el posedă perfecțiunea oricărei științe și vorbește în noi prin intermediul rațiunii. Și omul care cunoaște o știință, pe care o transmite altora, poate fi numit învățător. Atunci când acesta îi transmite elevului propria cunoaștere, devine cauza cunoașterii lui: „Învățătorul stimulează așadar intelectul elevului spre cunoașterea lucrurilor pe care le prezintă, așa cum o cauză motrice esențială determină trecerea de la potențialitate la act”⁸⁸. Actul de posedare a științei, consideră Toma din Aquino, are la bază conlucrarea dintre efortul elevului de a accede prin propria rațiune la adevăr și efortul învățătorului de a-l sprijini. Instruirea nu este o chestiune de simplă transmitere și primire a cunoașterii, ci un demers de asaltare pe cont propriu a adevărului. Educația nu este altceva decât o activitate datorită căreia însușirile potențiale ale individului se actualizează. Dar această activitate nu apare spontan și nu este condusă de omul însuși. Regulile ei au fost stabilite odată pentru totdeauna în scrierile sfinte, în chemarea lui Hristos de a răspândi învățătura. Rolul învățătorului rezidă în a orienta gândirea elevului înspre acea lumină interioară de care el însuși se bucură și se lasă condus.

Sarcini de lucru:

1. Ce relație se instituie între cunoaștere și credință? Între acestea există un raport de contradicție sau unul de complementaritate? Argumentați punctul dumneavoastră de vedere.
2. Comentați următorul citat din Origen: „După cum bine ști, numai prin sârguință și prin cultivarea unor înclinări și deprinderi bune se poate omul înțelepți, numai în chipul acesta poate fi cu puțință realizarea așa-zisului scop ultim propus de el în viață”.

Bibliografie:

- Adămuț, Anton, *Literatură și filosofie creștină*, Editura Fides, Iași, 1997
- Albulescu, Ion, *Doctrină pedagogice*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2007
- Sfântul Aurelius Augustin, *Confesiuni*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1985
- Sfântul Aurelius Augustin, *De magistro*, Editura Humanitas, București, 1994
- Brubacher, John S., *A History of the Problems of Education*, McGraw-Hill Book Company, New-York, 1966
- Clement Alexandrinul, *Scrieri*, I, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982
- Coman, Ion G., *Probleme de filosofie și literatură patristică*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1944

⁸⁶ Toma din Aquino, *De magistro*, Editura Humanitas, București, 1994, p. 35

⁸⁷ Ibidem, p. 55-56

⁸⁸ Ibidem, p. 65

- Compayré, Gabriel, *Histoire de la pédagogie*, Librairie classique Paul Delaplane, Paris, 1904
- Debesse, Maurice, Mialaret, Gaston, *Traite des sciences pedagogiques*, I. Introduction; Histoire de la pedagogie, Presses Universitaires de France, Paris, 1971
- Durkheim, Emile, *Evoluția pedagogiei în Franța*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1972
- Enescu, Nicolae C., *Istoria pedagogiei*, ed. a III-a, Editura Soc. Coop. „Oficiul de Librărie”, București, 1941
- Feciori, Dumitru, *Ideile pedagogice ale Sfântului Ioan Hrisostom*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1937
- Foulquié, Paul, *L'Eglise et l'Ecole*, Éditions Spes, Paris, 1947
- Gal, Roger, *Histoire de l'éducation*, Presses Universitaires de France, Paris, 1987
- Gangel, Kenneth, Benson, Warren, *Educația creștină. Istoria și filosofia ei*, Editura Cartea Creștină, Oradea, 1996
- Grigore din Nazianz, *Cele cinci cuvântări ale Celui între Sfinți, Părintelui nostru, Grigore de Nazianz*, Editura Anastasia, București, 1993
- Guex, François, *Histoire de l'instruction et de l'éducation*, Librairie Félix Alcan, Paris, 1913
- Ioan Gură de Aur, „Despre gloria deșartă și educația copiilor”, în Maica Magdalena, *Sfaturi pentru o educație ortodoxă a copiilor de azi*, Editura Deisis, Sibiu, 2000
- Marrou, Henri-Irénée, *Patristică și umanism*, Editura Meridiane, București, 1996
- Narly, Constantin, *Istoria pedagogiei. Creștinismul antic – Evul Mediu – Renașterea*, Publicațiunile Institutului Pedagogic, Cernăuți, 1935
- Origene, *Scrieri alese*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982
- Riché, Pierre, *Educație și cultură în Occidentul barbar – secolele VI-VIII*, Editura Meridiane, București, 2001
- Sfântul Vasile cel Mare, *Scrieri*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1989
- Tertullian, „Contra ereticilor”, în vol. *Apologeți de limbă latină*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981
- Tertullian, „Despre suflet”, în vol. *Apologeți de limbă latină*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981
- Toma de Aquino, *De magistro*, Editura Humanitas, București, 1994
- Toma de Aquino, *Summa theologiae*, Editura Științifică, București, 1997

III. PEDAGOGIA RENĂȘTERII

Modulul III

Scopul modulului:

Cunoașterea de către studenți a principalelor idei pedagogice promovate de Epoca Renașterii.

Obiective:

1. delimitarea pentru fiecare autor a concepției pedagogice caracteristice.
2. Realizarea unor comparații între concepțiile pedagogice din această perioadă și cele anterioare.
3. Înțelegerea textelor și realizarea unor comentarii cât mai avizate și creative.

Scurtă recapitulare a conceptelor prezentate anterior: cultură teologică, educație creștină, Schola, Scholasticus, arte liberale, trivium, quadrivium.

Schema logică a modulului:

1. Umanismul renașcentist și educația;
2. Autori de scrieri pedagogice
 - 2.1. Pietro Paolo Vergerio
 - 2.2. Leon Batista Alberti
 - 2.3. Maffeo Vegio
 - 2.4. Francois Rabelais
 - 2.5. Erasmus din Rotterdam
 - 2.6. Michel de Montaigne
3. Martin Luther, Reforma și educația poporului
4. Contrareforma

1. Umanismul renașcentist și educația

Către sfârșitul Evului mediu, o serie de schimbări aveau loc la nivelul vieții sociale (dezvoltarea clasei sociale a burgheziei), vieții economice (descoperirile geografice, dezvoltarea relațiilor de producție capitaliste și a comerțului) și vieții religioase (declinul autorității bisericii și apariția Reformei). Începând cu secolul al XIV-lea, o schimbare profundă se petrecea și în plan cultural: viața contemplativă nu mai constituia un ideal superior de existență umană. Erau criticate cu deosebire ascetismul medieval și retragerea învățaților din viața activă. Umanismul a fost, înainte de toate, o reacție împotriva manierei de a gândi, de a face educație, de a se exprima și de a trăi a Evului Mediu și, totodată, o întoarcere la „omenesc”⁸⁹. Cultul individualității umane, privită în pluralitatea posibilităților ei de manifestare, a devenit o tendință caracteristică a vremii. Dante Alighieri era poet, filosof, teolog, muzician și desenator. Petrarca își dorea să cuprindă cu mintea tot ceea ce este omenesc. Enea Silvio Piccolomini era gramatist, orator, poet, istoric, filosof, geograf, jurist, teolog. Exemplificările pot continua foarte mult. Multilateralitatea, universalismul preocupărilor umane, era o urmare firească a descătușării intelectuale, după o epocă în care un singur aspect al vieții sufletești, cel religios, găsisse o recunoaștere deplină. Pe lângă această tendință spre manifestarea neîngrădită a posibilităților umane multiple apărea bucuria vieții manifestată liber și întoarcerea privirii de la lumea de dincolo înspre lumea pământească. Dacă Evul Mediu a fost o epocă dominată de abstracțiune și transcendență, Renașterea a însemnat o întoarcere la concret, o trecere de la speculație la senzație, de la contemplare la acțiune. Mulți renașcentiști considerau că umanismul nu este îndeajuns de practic și, în consecință, au gândit programe educaționale în funcție de nevoile vieții, în care o pondere semnificativă o avea studiul științelor naturii⁹⁰. Leonardo Bruni, de exemplu, distingea două ordine de cunoștințe: *Scientia rerum* (studiul lucrurilor reale) și *Peritia litterarum* (formarea stilului literar). Acestea două se completează, căci literele fără cunoștințe reale sunt sterile, iar cunoașterea lucrurilor reale, oricât de vastă ar fi, dacă e lipsită de frumusețea formei literare devine obscură și greu de înțeles.

Orientarea culturii către ceea ce este omenesc, situarea omului în centrul cunoașterii, afirmarea libertății și a demnității sale este cunoscută sub numele de „umanism”. Apărut în Italia și extinzându-se, mai apoi, în aproape întreg Occidentul european, umanismul a reprezentat o revoltă împotriva tradiției spirituale medievale, o luptă pentru eliberarea gândirii de orice fel de constrângeri, cu profunde repercusiuni asupra

⁸⁹ Maurice Debesse, Gaston Mialaret, loc cit., p. 197

⁹⁰ L. Riboulet, loc cit., p. 210

educației. Émile Durkheim sintetizează orientarea generală a umanismului renescentist astfel: „Principiul de bază al acestei concepții este respingerea oricărei înfrânări, a oricărei limitări, a tot ceea ce oprește; este o nevoie de spații infinite în care omul să-și poată dezvolta liber întreaga sa natură”⁹¹. Dezvoltarea personalității umane în cadrul sistemului de învățământ propriu Evului Mediu creștin a fost una incompletă, trunchiată. Energii umane nelimitate au fost descurajate și înăbușite. De aceea, se resimțea cu acuitate nevoia unei deschideri, care să permită folosirea fără excepție a tuturor forțelor naturii umane.

În timpul Renașterii, omul trăiește cu o nouă demnitate, căci nu-l mai apasă conștiința propriei micimi, propriei înlănțuirii. El se simte liber și chemat ca, prin propriul efort, să-și afle împlinirea în lumea pământeană. În tratatul *De liberorum educatione*, Enea Silvio Piccolomini considera că nu există pe pământ un bun mai prețios pentru oameni decât inteligența, rațiunea și înțelepciunea, toate acestea culminând în virtute. Libertatea și puterea omenească, astfel de înălțător și de demn concepute, pot fi considerate ca o încoronare a tendințelor renescentiste referitoare la afirmarea individualității umane.

Ca doctrină antropocentrică, umanismul se opunea gândirii dominante a epocii, cea creștină, doctrină prin excelență teocentrică. Izvoarele sale erau căutate în literatura și filosofia clasică greco-latină. Încrederea în puterea spiritului, importanța acordată omului și geniului său creator, convingerea că acesta poate fi format prin cultură au marcat preocupările de natură pedagogică. Readucându-l pe om în prim-planul reflecției, pledând pentru libertatea de afirmare a spiritului său, sever dirijat până atunci de teologie, reintroducând în circulație operele antichității, umaniștii au determinat apariția unei noi direcții de cugetare și de acțiune. La loc de cinste în gândirea pedagogică se situa ideea de erudiție, o erudiție dobândită prin studiul textelor clasice și care trebuia să acopere, pe cât posibil, toate domeniile de manifestare a spiritului uman, căci numai așa se poate împlini acel ideal formativ, atât de asiduu urmărit, al lui Homo universalis.

Umanismul a însemnat prețuirea omului în întregul lui (trup și suflet), eliberarea acestuia de sub autoritatea bisericii și reînvierea culturii clasice. În plan științific, umanismul renescentist s-a manifestat în două direcții majore:

- a) în direcția fondului, oferindu-se o altă explicație asupra universului, centrată pe ideea că pământul nu e centrul lumii, ci se mișcă în jurul soarelui (N. Copernic, G. Bruno, G. Galilei);
- b) în direcția formei, folosindu-se alte metode de cercetare și interpretare a naturii: metodele inductivă și experimentală (G. Galilei, Fr. Bacon).

Respingând autoritatea autorilor medievali, umaniștii, de la Petrarca și Pico della Mirandola până la Galilei și Da Vinci, au făcut, prin preocupările lor, să renască numeroase idei și doctrine aparținând antichității greco-latine, precum platonismul, stoicismul, epicureismul, atomismul ș.a. Operele anticilor erau privite ca fiind sursa înțelepciunii, pe care renescentiștii se grăbeau să o descopere. Climat cultural general propriu acelor vremuri este descris de către Jakob Burckhardt astfel: „În fața culturii medievale, cu fondul ei încă religios, cultivată și reprezentată de teologi, apare o nouă cultură, care se sprijină în primul rând pe ceea ce a apărut dincolo de Evul Mediu. Purtătorii activi ai acestei culturi devin persoane importante, pentru că știu ceea ce știau cei vechi, pentru că încearcă să scrie cum scriau cei vechi, pentru că încep să gândească și, în curând, chiar să simtă așa cum gândeau și simțeau cei vechi. Tradiția căreia i se dedică este reprodusă în mii de locuri”⁹². Erudiția și înalta prețuire a culturii greco-latine, considerarea culturii ca valoare umană supremă și aducătoare de nemurire în lumea de aici constituie trăsături esențiale ale umanismului renescentist. Chiar dacă pasiunea pentru studiul textelor antice i-a condus uneori pe renescentiști la exagerări, la un anumit dogmatism născut din considerarea trecutului drept model al gândirii și acțiunii prezente, ei au avut marele merit de a iniția schimbări profunde, care au făcut posibilă modernitatea ce le-a urmat.

Despre fascinația renescentiștilor față de cultura antichității greco-latine și efortul lor de a-și afla împlinirea sufletească deplină prin asimilarea valorilor sale, Constantin Narly scrie: „Potrivit tendinței noi spre realizare totală, oamenii Renașterii căutau în cultura antică tocmai idealul omului perfect. De bună seamă că nu s-au găsit decât pe ei înșiși, dar cât de îmbogățiti prin efectul acestei căutări! Splendoarea vremurilor trecute era simțită de mulți ca propria splendoare, la care se revenea. Omul Renașterii se căuta pe sine dezgropând Antichitatea. De aici se explică acea prețuire a tot ce era antichitate...”⁹³. Totuși, Renașterea nu a reprezentat o simplă întoarcere la Antichitate, operată deja în epoca anterioară, ci o descoperire a ceea

⁹¹ Émile Durkheim, loc cit., p. 163

⁹² Jakob Burckhardt, *Cultura Renașterii în Italia*, vol. I, Editura pentru literatură, București, 1969, p. 242-243

⁹³ Constantin Narly, loc cit., p. 183

ce Evul Mediu a uitat sau a neglijat. Antichitatea valorificată de către autorii medievali, conform nevoilor lor, era una „amputată, redusă, transformată și conformă cu idealul creștin”⁹⁴. Ceea ce Renașterea a descoperit în Antichitate este interesul pentru lume și pentru natură, cunoașterea profană și știința, nevoia de realizare umană individuală. Savanții umaniști ai epocii, oameni cu spirit enciclopedic și curiozitate universală, nu au ignorat valoarea științei și efortul gândirii de a explica și înțelege realul. Rabelais, de exemplu, recomanda studiul tuturor științelor, experiența directă a vieții și toate formele de activitate umană, fără a excepta munca manuală.

Umanismul renescentist a provocat răsturnarea vechilor valori scolastice și înălțarea altora noi, ca fundament al emancipării omului de constrângerile tradiției spirituale medievale. Un om care își dorește, mai presus de toate, libertatea de a se afirma prin gândire și acțiune, încrezător fiind în capacitățile sale de cunoaștere și creație, în perfectibilitatea sa intelectuală și morală. Cercetarea liberă, dominată de îndoielă și de atitudinea critică, se exercita nu numai asupra naturii și vieții umane, ci și asupra lucrurilor considerate divine. Dacă în întreg Evul Mediu dominantă era preocuparea pentru descoperirea implicațiilor unui adevăr dat, acum se caută un adevăr ascuns în lume, ceea ce presupune o conjugare a datelor experienței și a concluziilor atitudinii raționale. Din această conjugare se va naște spiritul științific modern, eliberat de încorsetarea unui sistem conceptual fix și al cărui travaliu reflexiv autonom devine un scop în sine.

Sub influența umanismului și în luptă cu ideile pedagogice scolastice au apărut și s-au manifestat o serie de idei pedagogice, prin care se exprima respectul față de om, încrederea în posibilitățile sale fizice și intelectuale de dezvoltare, orientarea, în acest scop, spre studiul literaturii clasice laice și al disciplinelor realiste. Reprezentantii pedagogiei în timpul Renașterii italiene au dovedit o adâncă înțelegere a scopului educației și a mijloacelor adecvate de înfăptuire a ei. Unii prețuiau cultura clasică mai mult, alții mai puțin, dar toți au fost influențați de ea, mai ales de Platon, Aristotel, Plutarh, Cicero, Quintilianus și sunt unanimi în a recunoaște dreptul individului de a avea și alte interese decât cele strict legate de religie, deși nu negau preponderența punctului de vedere religios într-o serie de domenii, cum ar fi, de exemplu, etica.

Studiile umaniste continuă să se numească liberale, pentru că sunt demne de omul liber și îi formează o conștiință de om liber, sub aspect spiritual. Ele cultivă în om înțelepciunea și virtutea. Sistemul de educație umanist se baza pe *Studia humanitatis*, pe *litterae humaniores*, adică pe studiul operelor antichității clasice, considerate mijloace ideale pentru formarea omului complet.

Studiile clasice și sistemul de educație umanist, care amenințau monopolul și spiritul învățământului teologic, aveau să întâmpine inevitabil rezistența clerului. Primii umaniști s-au apărat spunând că chiar pentru inițierea și specializarea în studiile teologice este nevoie de o bună pregătire gramaticală și de o cultură literară, fără de care nu se poate înțelege *Sfânta Scriptură* și nu se pot combate afirmațiile necredincioșilor și ereticilor. De exemplu, Calucio Salutati explică „coruperea” latinei, de către membrii clerului, prin lipsa lor de cultură profană, în particular prin necunoașterea gramaticii. Un discipol al acestuia, Leonardo Bruni (1369-1444) a elaborat și câteva precepte privind formarea omului superior din punct de vedere cultural. Un astfel de individ ar trebui să se distingă prin pasiune pentru cunoaștere, aprofundând toate disciplinele. El propunea ca în toate domeniile să se aleagă doar capodoperele literaturii clasice și să se concentreze studiul nu numai asupra conținutului, ci și asupra construcției frazei, eleganței și frumuseții formei.

Cultura și moralitatea reprezentau, în timpul Renașterii, reperele în funcție de care se apreciază valoarea fiecărei persoane. Pronunțându-se împotriva moralei ascetismului rigid medieval, care disprețuia și condamna tot ceea ce se prezenta ca fiind lumesc, umaniștii propovăduiau o morală bazată pe dreptul omului de a trăi fericit și de a se afirma în plenitudinea vigoriei sale corporale și spirituale, de a se desfăta cu plăcerile firești ale vieții, de a-și apăra demnitatea ființei sale. Alături de virtute, măsurată prin aspirații, simțăminte și fapte, de care orice om poate da dovadă, era prețuit gustul delectării și voluptatea, pentru că acestea îmbogățesc și înfrumusețează viața⁹⁵. Desigur, și pentru umaniștii renescentiști doar acțiunile motivate etic merită admirație, virtutea fiind cea care dă conținut vieții morale. Făcând din problemele omului principala preocupare, umaniști s-au străduit, după cum arată Virgil Cândea, „să afirme și să ridice demnitatea acestuia prin învățământ, prin asigurarea libertății lui de exprimare și creație”⁹⁶. Schimbările culturale survenite o dată cu ieșirea din canoanele dogmei creștine medievale, precum și transformările petrecute în plan social

⁹⁴ Roger Gal, loc cit., p. 59

⁹⁵ Cornelia Comorovski, *Literatura Umanismului și Renașterii*, vol. I, Editura Albatros, București, 1972

⁹⁶ Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 10

(începuturile capitalismului) s-au repercutat și asupra modului în care era concepută și realizată educația. Locul educației Evului Mediu, o educație riguroasă și represivă, care condamna corpul la un regim sever și spiritul la o disciplină foarte dură era luat, după cum arată Gabriel Compayré⁹⁷, de o educație mult mai cuprinzătoare și mai liberală, care nu ignora exercițiile fizice și nu punea limite inteligenței, substituind studiile reale cu subtilitățile verbale ale dialecticii. Sistemul de educație propus de către umaniștii Renașterii nu a fost o construcție abstractă, fără nici o legătură cu viața practică, precum în Evul Mediu. Valoarea omului nu mai era apreciată în perspectiva mântuirii într-o „viață de apoi”; ea era conferită de meritul personal dovedit în această lume, activitatea cetățenească fiind privită ca o condiție esențială pentru realizarea unei personalități integrale și libere.

2. Autori de scrieri pedagogice

Reprezentanții gândirii pedagogice în timpul Renașterii s-au preocupat îndeosebi de configurarea idealului educației și a mijloacelor adecvate de îndeplinire a lui. Prețuind cultura clasică, ei au susținut cu tărie necesitatea însușirii valorilor care i-au aparținut, promovând un enciclopedism al cunoașterii foarte clar exprimat prin idealul urmărit, cel al lui „Homo universalis”, posibil de atins prin studiul, pe cât se poate, al tuturor autorilor antici. Mai toți erau unanimi în a recunoaște dreptul individualității umane de a avea și alte interese, decât cele strict religioase, deși nu puteau să le nege atunci când era vorba de perspectiva morală asupra vieții, chiar dacă abordarea etică însemna, de această dată, cu deosebire antrenarea individului în mediul social. Umaniștii italieni întrevădeau adevărata valoare a culturii în perspectiva acțiunii morale la care poate să contribuie. Un exemplu elocvent în acest sens îl constituie Matteo Palmieri (1400-1475), care, în scrierea *Della vita civile*, aprecia că adevărata valoare a culturii rezidă în acțiunea morală la care ea poate să contribuie. În consecință, scopul ultim al educației este viața morală, viața virtuoză.

2. 1. Pietro Paolo Vergerio

Un complex program de educație umanistă a fost elaborat de către Pietro Paolo Vergerio⁹⁸, în lucrarea *Despre moravurile nobile și despre studiile liberale*, lucrare ce cuprinde preceptele potrivite îndeosebi pentru a educa fiii de nobili, astfel încât să-și merite condiția socială moștenită. Desigur, preceptele elaborate nu privesc doar educația nobilului, ci educația umanistă în genere. În opinia sa, scopul educației este de a întări pornirile bune și de a le îndrepta pe cele rele. Mijlocul cel mai eficace este stimularea prin exemple extrase din literatura clasică. Tinerii, nu numai cei dotați, ci și cei mediocri, trebuie puși să studieze încă din copilărie și deprinși cu ideea că o să învețe toată viața, căci convingerea lui Vergerio era că timpul de studiu nu se termină niciodată. El recomandă îndeosebi studiul eticii, care le arată copiilor ce trebuie să facă, și al istoriei, care le oferă exemplele demne de urmat. Totodată, el regretă faptul că elocința, care ne învață să ne exprimăm cu gravitate și grație, era în acele vremuri uitată. Semnificativă este și importanța acordată științelor naturale, prin intermediul cărora este cunoscută originea și schimbarea continuă a lucrurilor, cauzele și efectele mișcărilor lor.

Sub influența directă a lui Aristotel, Vergerio este partizanul educației de stat. Toate dispozițiile privind educația ar trebui să fie luate de stat pe cale legală, căci este în interesul său să aibă cetățeni cu moravuri bune. Idealul educației este, așadar, o bună integrare socială a individului. În îndeplinirea ei, prioritară este înobilizarea spiritului, cultura generală, fără a se neglija celelalte aspecte sufletești sau truștești. Vergerio nu prețuiește însă erudiția vană, ci acea pregătire datorită căreia omul poate face față cu succes diverselor situații de viață. Cine face din speculație și studiu doar o voluptate, care îl înstrăinează de viață, este prea puțin folositor cetății. Părerea sa este că fiecare trebuie să îmbrățișeze în primul rând acel domeniu de studiu pentru care se simte mai apt. De aceea, diagnosticarea și urmarea aptitudinilor personale joacă un rol important în educație. Fiecare copil va trebui să-și descopere talentul sau dacă din cauza vârstei nu și-l poate aprecia, atunci această sarcină le revine părinților și celor ce le țin locul. Copilul va fi observat și în dezvoltarea lui sufletească, căci fiecare vârstă își are particularitățile ei, fie că este vorba de însușiri favorabile, fie de defecte, și educația trebuie să procedeze în consecință.

Metoda cea mai potrivită pentru educația intelectuală a copiilor constă într-o dozare adecvată a volumului cunoștințelor, căci multă materie transmisă deodată este inefficientă. Nici curiozitatea și dorința de studiu prea mari nu sunt bune, căci elevul voind să îmbrățișeze prea multe în același timp, se dispersează.

⁹⁷ Gabriel Compayré, loc cit., p. 68

⁹⁸ Pietro Paolo Vergerio (1349-1420), umanist italian, care a predat filosofia la Florența, Bologna și Roma.

Învățând zilnic câte puțin, dar temeinic, se poate ajunge mult mai departe. Memoria, care nu este totdeauna apanajul celor mai inteligenți, trebuie totuși cultivată prin dese repetiții sau recapitulări.

În ce privește realizarea educației morale, Vergerio apreciază exemplul bun ca fiind unul dintre cele mai eficiente mijloace. De aceea, cei care urmează să se ocupe de educația copiilor trebuie aleși cu grijă, în așa fel încât să fie un neconținut exemplu demn de imitat. Copiii sunt predispuși la greșeli și în lipsa unei îndrumări adecvate, prin exemple și autoritatea celor mai mari, cu ușurință alunecă în păcat.

2. 2. Leon Batista Alberti

Idei despre educație, asemănătoare cu cele ale lui Vergerio, întâlnim și la Leon Batista Alberti⁹⁹, care, în tratatul său *Despre familie*, susținea că natura l-a făcut pe om ca ființă socială, i-a dat capacitatea de a cunoaște și i-a impus necesitatea ca, prin limbaj și raționament, să comunice cu ceilalți semeni ai săi, împărtășindu-le ideile și sentimentele. Rolul educației este de a cultiva aceste dispoziții înnăscute ale oamenilor, îndeosebi prin intermediul studiului operelor clasice. Nu pietatea constituie idealul ultim al educației; ea este doar o treaptă spre adevăratul scop al vieții, care este fericirea în descoperirea adevărului, dar și în activitatea productivă și virtuoaasă. Ținta finală a căutării adevărului este descoperirea lui Dumnezeu. Pe atotputernicul Creator nu poate ajunge însă să-l contemple sufletul doritor de a-l cunoaște, decât numai dacă reușește să se ridice, mai întâi, la treapta prealabilă a înțelepciunii, în viața pământească. Lauda, onoarea, gloria pe care ți-o dau ceilalți oameni, ca și faptul de a fi plăcut lui Dumnezeu, este semnul acțiunii bune, iar fericirea este urmarea firească a unei vieți astfel îndreptate, căci viața virtuoasă duce la fericire¹⁰⁰.

Studiul literaturii și al științelor asigură fundamentul, pe care se va edifica formarea tânărului animat de idealul renescentist al lui *homo universalis*. Educația propusă de Leon Batista Alberti este una cu caracter enciclopedic, căci, credea el, cel ce aprofundează un singur domeniu de cercetare ajunge, destul de repede, să-i cunoască toate cărările și nu mai stă nedumerit la răspântii. Dificultățile lui îi devin familiare și, chiar dacă i se par de neînălțurat, nu-l mai impresionează prea mult. Dimpotrivă, cel care se încumetă să pătrundă în mai multe domenii, în același timp, se lovește la fiecare pas de încurcături și obscurități neașteptate. Incertitudini mai frecvente și mai numeroase îl frământă fără încetare, ceea ce este foarte important pentru formarea lui.

Comunitatea pedagogică în care Alberti vrea să vadă realizându-se educația este familia, căci părinții sunt educatorii naturali ai copiilor, aceasta fiind misiunea lor cea mai importantă. Numai când nu sunt în stare să o îndeplinească, locul lor poate fi luat de un preceptor. După Leon Batista Alberti, familia reprezintă forma cea mai durabilă a vieții în comun, iar statul forma ei cea mai trecătoare, deoarece familia se întemeiază pe iubire și se menține prin ea, pe când statul se întemeiază și se menține prin forță. Iubirea îi leagă între ei pe cei care alcătuiesc o familie și îi condamnă să rămână veșnic unii cu alții, fiindcă le ia putința să-și găsească mulțumirea în alte întovărășiri. Nici societatea nu-și poate cuceri trănicia decât străduindu-se să stabilească între cetățenii ei, prin intermediul educației, raporturi de simpatie reciprocă, întemeiate pe recunoașterea și respectarea drepturilor fiecăruia și pe serviciile pe care oamenii și le aduc unii altora.

Prin educație, copiii vor fi pregătiți pentru o activitate productivă, pentru o profesie, utilă lor, familiilor și statului, dar în același timp conformă aptitudinilor fiecăruia. Doar respectând aceste aptitudini, sufletul copilului va fi cu adevărat liber și va fi ferit de orice viciu și înjosire. Aceasta este calea de obținere a fericirii.

În educarea copiilor trebuie procedat cât mai activ posibil, menținându-se un contact permanent cu viața, cu oamenii, chiar dacă studiul cărților, pentru a cultiva spiritul, era considerat de Batista Alberti primul lucru folositor acestora. De asemenea, trebuie să recurgem sistematic la convorbiri cu copiii, punându-i să judece și să-și exprime părerea asupra unor chestiuni, ce se ivesc în viața de familie și în viața socială, pentru a le ascuți intelectul și a le întări talentul.

2. 3. Maffeo Vegio

⁹⁹ Leon Batista Alberti (1407-1472) s-a născut la Genova și a studiat dreptul canonic la Bologna, după care, astfel pregătit, a intrat în serviciul Curiei Papale, în rândul abreviatorilor. O curiozitate nemărginită l-a determinat să treacă de la drept la matematici, de la acestea la problemele politice și morale, arheologie, filologie, fizică și arhitectură. Principalele sale scrieri sunt *Della Famiglia* și *Dell' icierchia*.

¹⁰⁰ apud P. P. Negulescu, *Filosofia Renașterii*, Editura Eminescu, București, 1986, p. 225

Convins de marea putere a educației de a modela ființa umană, Maffeo Vegio¹⁰¹ a pledat, în tratatul său *De educatione liberorum et eorum claris moribus*, pentru o grijă deosebită față de aceasta. Pentru el, scopul educației este munca neîncetată, înțelepciunea și virtutea, calități care îi vor servi oricărui tânăr în lupta cu viciul și cu lenea. Numai cultura și virtutea îl fac pe om cu adevărat fericit. Cultura nu are importanță decât dacă contribuie la o formare superioară a omului.

Încoronarea educației o constituie filosofia, menită să vindece bolile sufletului, căci ea înseamnă studiul înțelepciunii, adică al virtuții. Acesta este, așadar, scopul ultim al educației: a-i conduce pe tineri la conștientizarea faptului că trebuie să urmeze virtutea, ferindu-se de viciu. În înfăptuirea educației, atitudinea față de copii trebuie să fie blândă și, după împrejurări, serioasă sau plină de un binevenit umor. În loc de pedepse corporale, acceptate doar în cazuri extreme, de naturi cu totul rebele, ne vom servi cu mai mult folos de laudă și rușinare, de aprobare și dezaprobare, împărțite cu măsură. Copiii sunt într-atât de diferiți, încât nu pot fi tratați toți la fel, de aceea, în utilizarea oricărui mijloc de educație, precum și în alegerea ocupației viitoare, trebuie să ținem seama de aptitudinile individului și de temperamentul lor.

Comunitatea pedagogică în care copiii sunt cel mai bine instruiți este școala publică, deoarece, în opinia lui Maffeo Vegio, educația în familie cu preceptor nu poate fi eficientă, datorită părinților care îi alintă prea mult și a servitorilor care constituie o rea tovarășie. De asemenea, contactul cu oamenii învățați și călătoriile îi pot asigura copilului cunoștințe multiple și exemple pozitive de conduită.

2. 4. François Rabelais

Concepția pedagogică a lui François Rabelais¹⁰² se înscrie în tradiția umanismului renescentist, de invocare a potențelor umane și de pledoarie pentru valoarea culturii. El și-a expus ideile referitoare la educație în romanul pedagogic *Gargantua și Pantagruel*, o educație care trebuie să se bazeze pe libertatea gândirii și a exprimării. Rabelais pledează pentru valoarea formativă a culturii și întoarcerea la tradiția literară și filosofică a Antichității. Mai mult decât atât, pedagogia lui Rabelais este, în opinia lui Gabriel Compayré¹⁰³, prima apariție a ceea ce se cheamă realism în instruire, căci el propune o orientare a spiritului copilului spre lumea obiectelor, spre studiul naturii, deci o educație științifică în conținut. Educației de tip livresc, bazată pe memorare și reproducere, îi este opusă o educație care face apel la experiență și la fapte, care îi formează pe tineri nu prin discuții sterile, ci prin viața reală.

În opinia lui Rabelais, puterea educației de a-l ridica pe om la un nivel spiritual superior este foarte mare. Dar el se pronunță împotriva obscurantismului și limitelor educației scolastice, acuzată de pedanterism și artificialitate. Educația primită de către Gargantua de la un preceptor teolog conservator se rezuma la performanța de a recita pe de rost idei, fără a le înțelege și fără a putea reflecta asupra lor. El era atât de prost educat datorită îndrumărilor greșite primite în copilărie, însă de îndată ce a intrat sub influența unui bun preceptor, unul umanist, se schimbă radical: „Văzând Ponocrat felul cu totul necugetat în care își petrecea ziua Gargantua, a hotărât să-i dea de aici în acolo o altă îndrumare... Pentru a izbândi mai lesne în cele ce-și pusese în gând, Ponocrat l-a dus pe Gargantua în mijlocul învățaților din partea locului, ca după pilda lor să-și ascuță mintea și să-și întărească dorința de o învățătură nouă, mai potrivită cu însușirile lui. Îndrumat astfel, Gargantua s-a dedicat învățaturii cu atâta râvnă încât, nelăsând să se irosească nici un ceas al zilei, își petrecea tot timpul cu citirea cărților și adâncirea științei adevărate despre lume”¹⁰⁴. Schimbarea se produce treptat, Gargantua acomodându-se greu la noile principii educative, căci, pe de o parte, natura nu suferă prefaceri subite fără să se împotrivescă și, pe de altă parte, prima orientare primită în educație este dificil de schimbat.

Scopul educației este formarea erudiției, elocinței și pietății. Corpul și sufletul trebuie dezvoltate în armonie, fără o atenție exagerată pentru vreunul dintre ele. Exercițiile corporale zilnice, excursiile, jocurile, lucrul manual, călăria sau înotul asigură sănătatea corpului și îl întăresc. Totuși, educația fizică este privită de Rabelais îndeosebi ca o condiție a celei sufletești. Pentru a-și cultiva spiritul, Pantagruel este sfătuit să învețe greaca, latina, araba, artele liberale, științele naturale, medicina și politica, așadar o pregătire de tip enciclopedic. Educația se va baza pe lectura *Sfintei Scripturi* și a autorilor clasici, pe studiul naturii, al

¹⁰¹ Maffeo Vegio (1406-1458) a fost profesor în Pavia și înalt demnitar la Curia papală, poet și umanist îndrăgostit de Antichitate.

¹⁰² François Rabelais (1483-1553) s-a născut la Chinon în Franța. După ce a studiat medicina la Montpellier, unde și-a luat și doctoratul, a fost medic și profesor la Grenoble, Narbonne, Metz și mai târziu preot de Meudon.

¹⁰³ Gabriel Compayré, loc cit., p. 74

¹⁰⁴ François Rabelais, *Gargantua și Pantagruel*, Editura pentru Literatură Universală, București, 1962, p. 23

științelor reale și al artelor. Studiul nemijlocit al naturii este mult prețuit, căci copilul nu trebuie să cunoască natura doar din cărți, ci și prin observație, pentru a o cunoaște, simți și iubi cu adevărat. Metoda după care vor fi conduși copiii în astfel de studii trebuie să se sprijine pe intuiție și pe spontaneitatea minții, ei nefiind constrânși să învețe ceea ce nu înțeleg. Astfel instruit, copilul va ajunge cu siguranță un erudit.

Erudiția prin științe este completată de formarea morală a sufletului, căci oricâtă erudiție și știință ar avea un om, valoarea lui depinde, în cele din urmă, de dimensiunea morală a sufletului. Știința stă la baza unei virtuți superioare, dar înțelepciunea nu își găsește locul în sufletul răuvoitor. De aceea, perfecțiunea morală a sufletului trebuie să constituie un scop prioritar al educației. Rabelais dorește ca prin educație să li se cultive tinerilor importante calități morale și sociale, dublate de o pietate autentică, nu de suprafață. De la contemplarea naturii, sufletul omului trebuie să se ridice la iubirea și adorarea intimă a lui Dumnezeu.

Pentru atingerea unei înalte moralități este necesară o influență metodică, fără a se forța individualitatea copilului. Educatorul procedează bine dacă, mai întâi, îl observă pe copil în manifestările lui obișnuite și apoi, treptat, îi cultivă preocupări apropiate atât scopului propus, cât și individualității sale. Exemplul bun și mediul favorabil constituie o condiție esențială pentru educație. Este de dorit ca modul de a proceda în învățare să fie unul activ, intuitiv, presupunând interacțiunea spiritului cu realitatea concretă și stimularea interesului. Voința proprie este considerată de Rabelais a fi fermentul unei autentice educații, ceea ce înseamnă că reglementările ce constituie un obstacol în calea liberei desfășurări a activității trebuie înlăturate. Orice obstrucționează dorințele, trebuințele, pasiunile tinerilor, ale oamenilor în general, este de evitat.

Rabelais nu ignoră educația religioasă, care îi dezvoltă copilului pietatea. Pentru realizarea acesteia, el recomandă lectura *Bibliei*, rugăciunile și frecventarea bisericii. De asemenea, copilul îl va cunoaște pe Dumnezeu cercetându-i opera, contemplând natura și bolta cerească.

Concepția pedagogică a lui Rabelais se centrează pe formarea omului complet, un encicloped ca știință și ca putință. Întreaga lui operă exprimă credința în viitorul pe care știința îl promite omului. Învățământul preconizat este mai degrabă unul realist decât speculativ, care îl pune pe elev în contact direct cu cât mai multe aspecte ale realității înconjurătoare. Reglementările stricte, disciplina oarbă, obstacolele în calea liberei desfășurări a activităților de cunoaștere sunt respinse categoric. Pledoaria lui Rabelais este pentru dezlănțuirea în om a tuturor energiilor, de care dispune.

Suștinând un învățământ activ și plăcut, în care activitățile de educație intelectuală și fizică se înscriu într-o succesiune bine armonizată, toate desfășurându-se într-o atmosferă de bună cuviință și moralitate, romanul pedagogic al lui Rabelais îl anticipează pe cel al lui Rousseau. Totodată, prin ideile sale referitoare la necesitatea educației fizice și a studierii științelor reale, la respectarea individualității copilului și utilizarea metodei intuitive în instruire, Rabelais i-a influențat pe pedagogii moderni: Comenius, Locke, Pestalozzi. Cu el, gândirea pedagogică a făcut un important pas înainte, în condițiile în care practica educației șovăia încă între ideile scolastice și cele ale umanismului renascentist.

2. 5. Erasmus din Rotterdam

Deși moderat și prudent în aprecieri la adresa epocii și a contemporanilor săi, Erasmus¹⁰⁵ n-a ezitat să se pronunțe, uneori ambiguu și voalat, alteori recurgând la ironie, împotriva pozițiilor partinice, cenzurii, mentalităților înguste, imoralității și abuzurilor de tot felul existente în societate. Potrivit concepției sale, omul este dator să împingă cât mai departe limitele cunoașterii, pentru a stăpâni, prin spirit, întreg universul. Fericirea lui depinde de cunoașterea adevărului și de modul în care își afirmă inteligența.

În probleme de educație, Erasmus se dovedește, asemeni oricărui alt renascentist, un adversar fervent al învățământului scolastic medieval și un admirator al înțelepciunii antice. Nici învățământul timpului său, marcat încă de o îndelungată tradiție, nu scapă de critică. Despre viața elevilor din școlile acelor vremuri și despre dascălii lor, el scrie: „Veșnic hămesiți de foame și soioși, îmbătrânesc în mijlocul unei turme de copii, în școlile acelea, ba, mai bine zis, locuri de tristețe, în pușcăriile lor și în acele odăi de tortură, asurziți de strigăte și sufocați de duhoare și murdărie...Ei se cred cei mai merituoși oameni de pe pământ. Ce încântați sunt ei de ei înșiși, când cu chipul și cu glasul lor

¹⁰⁵ Erasmus din Rotterdam (1467-1536) și-a petrecut mare parte din copilărie și din tinerețe prin mănăstiri din Olanda. Apoi, a obținut o bursă la Paris, unde a studiat la Colegiul Montague. Mai târziu, la Bologna, în 1506, a obținut titlul de doctor în arte. Dintre lucrările sale reținem: *Elogiul nebuniei*, *Colocvii*, *Despre prima educație liberală a copiilor*, *Despre planul de învățământ*, *Educarea principelui creștin*, *Educarea femeii creștine*, *Despre educarea bunei-cuviințe*.

amenințător bagă spaimă în ceata speriată de copii pe care, după bunul lor plac, îi snopesc în bătai...”¹⁰⁶. Educația scolastică bazată pe memorarea mecanică, pe imitația servilă, nu era pe placul lui Erasmus, pentru care cultura, indispensabilă formării omului, nu este totuna cu erudiția, ci, mai degrabă, ea reprezintă factorul esențial în umanizarea pornirilor instinctuale.

Scopurile educației propuse de către Erasmus pot fi sintetizate astfel: a-i dezvolta copilului un corp sănătos, o inteligență cultivată prin studiul artelor liberale și pietatea (religiozitatea), a-i forma bunele deprinderi și a-l pregăti pentru viața practică. La acestea se adaugă moralitatea, ce cuprinde în sine atât onestitatea individuală, cât și folosul adus statului și umanității în genere. Datorită rațiunii, pe care Dumnezeu i-a dat-o în momentul creației, omul poate să-și amelioreze natura sa primitivă, cu condiția ca educația să fie una liberală, altfel spus să se bazeze pe liberul arbitru. În acest fel, educația ar consta în a face să iasă la iveală toată umanitatea de care un individ este capabil.

Erasmus considera educația ca stând la baza oricărei capacități umane. El recomandă ca educația să înceapă cât mai devreme, deoarece fiecare perioadă din viața omului este bogată în potențialități. Totul depinde de alegerea cunoștințelor corespunzătoare vârstei. Solicitarea ca instruirea să înceapă la cea mai fragedă vârstă se sprijină pe convingerea că în însăși natura copilului se află tendința spre educare. Îndată ce s-a născut, el este gata să primească tot ce-i este propriu omului. Această predispoziție a copilului spre educație devine, când este vorba de dezvoltarea inteligenței, un fel de predispoziție pentru toate domeniile culturii. Evident, dispozițiile naturale nu sunt suficiente; la ele trebuie să se adauge străduința educatorului de a-i furniza copilului cunoștințe. Aptitudinile fiind date, îndrumările externe sunt indispensabile formării individului.

În opusculul *De Ratione studii*, Erasmus stabilea regulile instruirii literare, ale studiului gramaticii, cultivării memoriei, explicării textelor aparținând culturii antice. Într-o altă lucrare, *De pueris statim ac liberaliter instituendis*, el aborda caracterul copilului și problema posibilității acestuia de a cunoaște, sugerând utilizarea unor metode atractive și condamnând disciplina barbară, la care era supus în școlile timpului.

Educația fiecărui om se realizează conform particularităților sale, căci natura trebuie sprijinită în acea parte spre care este înclinată de la sine. Trebuie să cunoaștem înclinațiile și aptitudinile particulare ale tinerilor, pentru a-i putea îndruma pe calea cea mai bună. Dar perfecțiunea la care un om ajunge prin educație nu înseamnă o treaptă de superioritate umană decât dacă direcția în care se manifestă este morală. Este mai bine să fii un imbecil decât un om corupt, considera Erasmus, subliniind importanța dimensiunii etice a idealului de formare a omului.

În ce privește instituția menită să se ocupe de educarea copilului, Erasmus optează pentru familie. Dacă părinții nu pot să-și asume educarea copiilor să recurgă la un preceptor plătit și dacă nu și-l permit nu există altă soluție decât școala publică. Educatorul, se arată în lucrarea *Planul de studii*, fie el preceptor în casă, fie profesor la școala publică, trebuie să posede însușiri deosebite, căci personalitatea lui își va pune amprenta asupra devenirii copilului. Mai întâi, să fie în stare să se coboare la nivelul copilului, dar fără ca acest fapt să însemne o cădere în copilărie, cum se întâmplă cu bătrânii. Apoi, el trebuie să aibă un spirit inventiv, să fie priceput în a descoperi mijloacele prin care să facă învățarea plăcută. Cerințele față de pregătirea profesorului sunt foarte mari: o cultură multilaterală (enciclopedism) și, dacă omenește nu este posibil să știe totul, atunci să posede cel puțin ceea ce este mai important din fiecare disciplină. Dezvoltarea capacității de judecată a copilului, formarea deprinderilor alese și a unui suflet ordonat, disciplina blândă și îngăduința din partea educatorului, puterea formativă a exemplului, constituie elemente centrale în gândirea pedagogică a lui Erasmus. Toate acestea accentuează dimensiunea umanistă a concepției sale despre educație.

2. 6. Michel de Montaigne

Asemeni lui Rabelais, Michel de Montaigne¹⁰⁷ a ironizat și criticat sistemului de educație al timpului, acuzându-l de dogmatism și închistare, de rele tratamente față de copii și de abuzul de erudiție. Educația păstra un caracter prea livresc, adresându-se aproape în exclusivitate memoriei, în loc să

¹⁰⁶ Erasmus din Rotterdam, *Elogiul nebuniei*, Editura Științifică, București, 1959, p. 77

¹⁰⁷ Michel de Montaigne (1533-1592) s-a născut în Périgord (Franța), într-o familie nobilă, care a reușit să-i asigure o educație aleasă. A urmat cursurile Colegiului de Guenne, după absolvirea căruia funcționând, câțva timp, ca jurist la Bordeaux. Montaigne nu a elaborat o lucrare propriu-zisă de pedagogie, problema educației fiind tratată în câteva capitole din lucrarea *Essais* (1580).

pregătească copilul pentru complexitatea vieții. Montaigne nu credea în puterea educației de a transforma natura umană, în schimb, era convins de eficacitatea ei în sprijinirea acestei naturi. O bună educație poate ajuta și întări înclinațiile pe care omul le are de la natură, dar care nu pot fi schimbate sau estompeate radical. Natura umană oferă un material favorabil influențelor educative, dar în anumite limite. Optimismul pedagogic al lui Montaigne este, deci, unul moderat de conștiința acestor limite, care devin și mai puternice, atunci când educația este prost realizată.

Așa cum reiese din paginile *Eseurilor* sale, Montaigne considera că scopul educației este de a forma oameni cu bune moravuri și cu spiritul luminat. Noțiunea folosită pentru a exprima idealul educativ este cea de „gentilom”, în sensul de personalitate armonios formată sub aspect fizic și sufletesc. Copilul trebuie astfel crescut, încât să devină un om sincer (aspectul moral) și cu o judecată sănătoasă (aspectul intelectual), să iubească adevărul, să cedeze doar în fața argumentului cel mai bun, fără a se încăpățâna într-o opinie de a cărei temeinicie nu este sigur. Altfel spus, îi vom asigura copilului acea cunoaștere, care îl face mai drept și mai bun. Dar virtutea se manifestă potrivit naturii copilului, potrivit înclinațiilor sau formei sale particulare de viață. Viața urmează să fie condusă, potrivit vocației noastre, spre ținta de virtute care este datoria publică.

Omul virtuos este eminent activ, trăiește și lucrează potrivit vocației sale, de aceea, vocația trebuie să orienteze și parcursul formativ al copilului. Un om virtuos va fi mai puțin savant, dar va avea o judecată sănătoasă; nu va fi omniscient, dar va putea oricând, pe baza pregătirii anterioare, să-și apropie știința de care are nevoie în împrejurări speciale. Nu multilateralitatea științifică, ci multilateralitatea puținței îl va caracteriza în activitatea sa, o activitate care are mereu binele ca scop. De aceea, nu trebuie să-i cerem copilului să reproducă păreri ale altora; mult mai important este să îl ajutăm să-și formeze o convingere proprie.

Atrăgând atenția asupra subiectivismului și relativității opiniilor oamenilor, încercând să zdruncine prejudecățile de tip medieval bazate pe autoritatea inatacabilă a unor scrieri sau autori, Montaigne nu acceptă aserțiunile definitive, ci pledează pentru formarea unei gândiri deschise, flexibile. A avea o opinie proprie despre ceea ce ai învățat este mult mai important decât a repeta ideile altora. Nu are valoare, în primul rând, știința cu care părinții vor să mobilizeze intelectul copilului, ci formarea capacității lor de judecată. Desigur, cunoștințele își au valoarea lor formativă, dar temeinicia și nu cantitatea lor are valoare. Nu atât învățătura are prioritate, cât folosul pe care ea îl aduce, de care ne dăm seama în timpul acțiunii: „Tânărul nostru nici el nu va spune învățătura pe de rost, pe cât o va făptui, dovedind-o prin purtările sale”, scrie Montaigne¹⁰⁸. Știința nu are valoare decât în condiții de moralitate.

Asemeni altor umaniști ai vremii, Montaigne respinge învățarea mecanică și aspectele cantitative ale asimilării cunoștințelor, formalismul și exagerările educației scolastice. În realizarea educației intelectuale nu se va urmări o îngrămădire de cunoștințe în capul copilului (scopul material), așa cum preconiza Rabelais, ci dezvoltarea intelectului, formarea capacității de judecată (scopul formal). Montaigne critică școlile timpului său, care se preocupau mai mult de memorarea unor cunoștințe preluate din diverse cărți, decât de înțelegere și de conștiință. Cunoștințele trebuie să fie asimilate pe bază de înțelegere și nu prin simplă memorare. Chiar dacă am putea fi savanți cu știința altora, înțelepți nu putem fi. În acest sens, Montaigne scrie: „Noi ne însușim opiniile și știința altuia și asta e tot. Trebuie să le facem ale noastre. Noi ne asemănăm în realitate cu acela care, având nevoie de foc, ar merge să ceară la vecinul său și, găsind un foc mare și frumos, s-ar opri acolo pentru a se încălzi, fără a se mai gândi să aducă și la el acasă”¹⁰⁹. De aceea, este necesar să avem grijă ca, în educația copilului, să nu așezăm nimic în intelectul lui prin simplă autoritate, dimpotrivă, să-l determinăm să gândească. Prin urmare, metoda socratică o va înlocui pe aceea în care profesorul singur este activ. În aplicarea ei se va ține seama de înclinațiile naturale ale copilului, deoarece dacă se neglijează individualitatea acestuia, educația poate rămâne fără rezultate. Învățarea este eficientă dacă se realizează ca o experiență proprie și nu ca un simplu efort de memorie. Ea nu trebuie să aibă loc într-un climat de severitate extremă ci, într-o atmosferă destinsă și stimulativă.

Montaigne nu este adeptul educației publice, care nu de puține ori abrutizează copilul. Pe de altă parte, pentru a putea cunoaște individualitatea copilului, pe care trebuie să o respectăm în educație, este de preferat educația individuală (privată) și nu cea publică, colectivă. Educația în familie își are și ea lipsurile sale: incapacitatea părinților de a se ocupa cu pregătirea copiilor și defectele inerente vieții de familie:

¹⁰⁸ Montaigne, *Eseuri*, vol. I, Editura Minerva, București, 1984, p. 197

¹⁰⁹ Montaigne, „Despre instruirea copiilor”, apud Stanciu Stoian (coord.), *Din istoria gândirii pedagogice universale*, vol. I, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1959, p. 109

atitudini subiective, lipsa de autoritate etc. Și atunci, Montaigne optează pentru o a treia soluție, dificil de aplicat: educația cu preceptor, urmată de activități desfășurate departe de casă, în diverse localități, acolo unde îl conduc pe tânăr călătoriile, atât de necesare educației sale.

Chiar dacă nu și-a prezentat concepția despre educație într-un sistem pedagogic bine articulat, Montaigne a pus în evidență deficiențele educației din timpul său și a dezvoltat o serie de idei referitoare la căile de urmat: dezvoltarea integrală a ființei umane (umanismul), respectarea naturii individului, dezvoltarea intelectuală a copilului fără a-l încărca cu cunoștințe de prisos (scopul formal), contactul direct cu natura (intuiția) și învățarea prin activitate proprie (educația activă). Toate aceste idei, pe care el a căutat să le impună atenției contemporanilor, au fost reluate, mai târziu, de alți pedagogi, precum Locke, Comenius sau Rousseau.

Sarcini de lucru:

1. Comentați pe o pagină ideea exprimată de Erasmus conform căreia erudiția nu este totuna cu educația.
2. În ce măsură idealul educațional enciclopedic promovat în timpul Renașterii mai poate fi vizat în contemporaneitate?

Bibliografie

- Albulescu, Ion, *Doctrină pedagogică*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2007
- Brubacher, John S., *A History of the Problems of Education*, McGraw-Hill Book Company, New-York, 1966
- Cândea, Virgil, *Rățiunea dominantă. Contribuții la istoria umanismului românesc*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979
- Chateau, Jean, *Les grands pédagogues*, Presses Universitaires de France, Paris, 1966
- Comorovski, Cornelia, *Literatura Umanismului și Renașterii*, vol. I, Editura Albatros, București, 1972
- Compayré, Gabriel, *Histoire de la pédagogie*, Librairie classique Paul Delaplane, Paris, 1904
- Cucoș, Constantin, *Istoria pedagogiei*, Editura Polirom, Iași, 2001
- Curtis, S. J., Boulwood, M. E. A., *A Short History of Educational Ideas*, University Tutorial Press Ltd, London, 1966
- Debesse, Maurice, Mialaret, Gaston, *Traite des sciences pedagogiques*, I. Introduction; Histoire de la pédagogie, Presses Universitaires de France, Paris, 1971
- Durkheim, Emile, *Evoluția pedagogiei în Franța*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1972
- Erasmus din Rotterdam, *Elogiul nebuniei*, Editura Științifică, București, 1959
- Gal, Roger, *Histoire de l'éducation*, Presses Universitaires de France, Paris, 1987
- Garin, Eugenio, *Umanismul italian*, Editura Meridiane, București, 1982
- Hubert, René, *Histoire de la pédagogie*, Presses Universitaires de France, Paris, 1948
- Léon, Antoine, *Histoire de l'enseignement en France*, Presses Universitaires de France, Paris, 1967
- Montaigne, Michel, *Eseuri*, vol. I, Editura Minerva, București, 1984
- Narly, Constantin, *Istoria pedagogiei. Creștinismul antic – Evul Mediu – Renașterea*, Publicațiunile Institutului Pedagogic, Cernăuți, 1935
- Negulescu, P. P., *Filosofia Renașterii*, Editura Eminescu, București, 1986
- Rabelais, Francois, *Gargantua și Pantagruel*, Editura pentru Literatură Universală, București, 1962
- Riboulet, L., *Histoire de la pédagogie*, Librairie catholique Emmanuel Vitte, Paris, 1935

IV. REALISMUL PEDAGOGIC MODERN

Modulul IV

Scopul modului:

Cunoașterea și însușirea de către studenți a principalelor idei specifice marilor întemeietori de sisteme pedagogice.

Obiective:

1. Detalierea unor teme pedagogice fundamentale emise în perioada modernă;
2. Reliefaarea continuității și complementarității în timp și spațiu a gândirii despre educație în epoca modernă europeană;
3. Realizarea unor comparații intra- și inter-textuale pornind de la textele prezentate;
4. Analiza și interpretarea principalelor texte pedagogice.

Scurtă recapitulare a conceptelor prezentate anterior: Renaștere, umanism, virtute, homo universalis.

Structura logică a modului:

1. Premisele apariției realismului pedagogic modern
2. Jan Amos Comenius
3. John Locke
4. Francois de Salignac de la Mothe-Fenelon
5. Alte tendințe în pedagogia secolului al XVII-lea: Jansenismul și Pietismul

1. Premisele apariției realismului pedagogic

Educația realizată în spiritul umanismului și enciclopedismului renașcentist, în care ponderea principală o avea studiul operelor clasice, grecești și latine, a devenit curând inadecvată exigențelor societății și dezvoltării culturale a lumii moderne. Deși a constituit un progres față de învățământul Evului Mediu, educația din secolele al XV-lea și al XVI-lea a continuat să aibă, în bună măsură, un caracter livresc, să pună accentul pe erudiție și elocvență, fiind prea puțin legată de evoluțiile din domeniul științei și de nevoile vieții practice. De aceea, la începutul secolului al XVII-lea a apărut, tot mai evidentă, necesitatea unui învățământ adaptat realităților socio-culturale. Noile cercetări și descoperiri științifice asupra naturii (Nicolaus Copernicus, Galileo Galilei, Johan Kepler, Robert Boyle ș.a.) realizate la începutul secolului al XVII-lea au schimbat cu totul concepțiile tradiționale în materie de cunoaștere, cultură și educație, astfel încât umanismul de tip renașcentist ceda tot mai mult teren în fața unui curent realist de gândire și acțiune. Destinele pedagogiei, afirmă Gabriel Compayré¹¹⁰, sunt legate de destinele generale ale științei. Progresul științific se reflectă și în educație. Când un novator modifică legile cercetării adevărului, un altul modifică regulile educației.

Oamenii de știință și filosofilor moderni au cerut o libertate deplină de manifestare a spiritului, repudiind autoritatea tradiției. Deși reprezentanții umanismului renașcentist protestau împotriva dogmatismului medieval, libertatea de care ei se bucurau era una relativă, deoarece luptau împotriva clasicismului transformat prin influența dogmelor medievale, dar acceptau fără nici o rezervă clasicismul pur, precreștin. Spre deosebire de aceștia, oamenii de știință și filosofilor moderni respingeau orice fel de autoritate tradițională, căutând să ajungă la adevăr prin propriul efort de cunoaștere, care se sprijinea tot mai mult pe fapte de observație și experiment. Francisc Bacon¹¹¹ promova o doctrină filosofică ce pune accentul pe cunoașterea naturii nu din cărți, ci prin experiență proprie, stimulând, în acest fel, orientarea practică a învățământului. Știința are atâta valoare cât folos practic aduce omului în sensul cunoașterii și stăpânirii naturii. De aceea, consideră Bacon, este necesară o cercetare de tip nou a naturii. Știința întreagă trebuie restaurată. Dar pentru ca reforma științei să fie salutară trebuie să curățim spiritul de prejudecăți (idola mentis) și să întrebuițăm o altă metodă de cercetare. Eliberând spiritul de prejudecăți, întrebuițând metoda

¹¹⁰ Gabriel Compayré, loc cit., p. 99

¹¹¹ Francisc Bacon (1551-1626), filosof englez născut la St. Albans, în apropiere de Londra. După ce a urmat studiile de drept, a ajuns Lord cancelar al Regelui Iacob I, în 1618. Considerat părintele empirismului filosofic modern, el s-a ocupat îndeosebi cu studiul științelor naturii, rezultatele cercetărilor sale fiind cuprinse în opera *Instauratio magna*, structurată în două părți: *Novum organon* (1620) și *De dignitate et augmentis scientiarum* (1623).

inductivă de cercetare, bazată pe observație și experiment, se poate ajunge la cunoașterea adevărată a naturii, la crearea adevăratei științe, care să ne poată fi de folos în viață. Francisc Bacon nu s-a ocupat în mod special cu problema educației, însă lucrarea sa *Instauratio magna* este presărată și cu idei de natură pedagogică, precum:

- a) necesitatea respectării individualității copilului;
- b) învățământul în școlile publice este mai bun decât cel privat, deoarece aici există mai multă emulație, mai mult respect și mai multe modele (exemple);
- c) în educația intelectuală este necesară încurajarea inițiativei școlarului;
- d) intuiția trebuie să constituie baza învățământului;
- e) în instruire să se pornească de la ușor la greu;
- f) pe lângă cultivarea inteligenței, memoriei și bunelor maniere trebuie să-i formăm copilului și deprinderile necesare în viață.

Toate aceste idei, la care se adaugă îndemnul ca în educație să nu ne sprijinim nici pe rutină, nici pe principii teoretice necontrolate, relevă o poziție realistă față de chestiunea formării și dezvoltării ființei umane

René Descartes¹¹² se gândea, ca și Francisc Bacon, la un plan de reformă al întregii științe, pe care dorea să o realizeze prin descoperirea unei noi metode de gândire, inspirată de matematică (geometria analitică), considerată cea mai sigură dintre științe. Îndoiala metodică – primul pas pe calea reconstrucției științei și filosofiei – îl conducea pe Descartes la o atitudine critică față de cultura tradițională promovată în școlile iezuite ale timpului, care abuza de autoritatea autorilor clasici, și la afirmarea unei libertăți absolute a rațiunii noastre de a cerceta și descoperii adevărul prin propriul efort. Concepția cartesiană asupra filosofiei și științei a avut și o importantă relevanță pedagogică. În opinia filosofului francez, rațiunea, ca singură sursă a cunoașterii certe, este o însușire naturală comună tuturor oamenilor (dată de către Dumnezeu), diferențele dintre ei datorându-se modului în care o folosesc (mai exact metodei utilizate în cunoaștere), deci, implicit, influenței pe care instruirea și educația au exercitat-o asupra rațiunii fiecăruia. Descartes transformă rațiunea receptivă, la care se referea filosofia medievală, într-o rațiune activă. Cu Descartes, scrie istoricul filosofiei Émile Boutroux, rațiunea devine „însuflețitoare și entuziastă, care nu se mărginește la a pune în silogism adevărurile dobândite, dar care se aplică la a găsi, a crea, a comunica inteligenței activitatea sa creatoare”¹¹³. În filosofia cartesiană accentul nu mai este pus pe înzestrarea omului cu rațiune, ci pe modul în care el și-o folosește. Concluzia pedagogică ce se poate desprinde din această perspectivă de abordare este că educația are un rol mai mare în formarea și dezvoltarea individului decât natura lui. Dacă rațiunea este cea prin care descoperim adevărul, atunci ea trebuie cultivată și nu umplută cu cunoștințe desprinse din operele altora și impuse prin argumentul autorității. Cunoștințele constituie un mijloc de dezvoltare a intelectului individului și printr-o astfel de afirmație, Descartes se afirmă ca un promotor al principiului culturii formative.

Toate aceste manifestări din cultura timpului au determinat apariția unor intense preocupări privind problemele procesului de instruire, ale educației în general. Nevoile fiziologice, intelectuale și morale ale copilului, precum și modul în care dobândește cunoașterea necesară satisfacerii acestora, au început să preocupe tot mai mult gândirea pedagogică. Copilul trebuie ajutat să se dezvolte liber, conform capacităților lui, în lumea însuflețită a realităților, fără a-l închide în lumea abstractă a cărților, cuvintelor și formulelor. Știința livrescă a veacurilor anterioare este înlocuită cu o știință apropiată de natură. Din natură doresc pedagogii vremii să alimenteze spiritele elevilor.

2. Jan Amos Comenius

Jan Amos Comenius¹¹⁴ a fost primul dintre autorii moderni, care a dezvoltat o doctrină pedagogică amplă și bine încheiat. Cea mai importantă lucrare în care și-a prezentat concepția despre educație este

¹¹² René Descartes (1596-1650), filosof raționalist francez dintre ale cărui opere mai importante reținem: *Discurs asupra metodei, Meditații metafizice, Principiile filosofiei*.

¹¹³ Émile Boutroux, *Étude d'histoire de la philosophie*, Felix Alcan, Paris, 1925, p. 295

¹¹⁴ Jan Amos Comenius (1592-1671) s-a născut la Nivnitz, în Moravia. După ce a studiat filosofia și teologia la Universitatea protestantă din Herborn și la Universitatea din Heidelberg, a fost numit, în 1614, rector al școlii din Prerau. În scurt timp, Comenius a ajuns director al școlii din Fulnek și predicator al sectei protestante a „Fraților moravi”. Datorită persecuțiilor religioase din timpul războiului de 30 de ani (1618-1648), întreaga comunitate religioasă protestantă a fost nevoită să se refugieze în Polonia, la Lissa, unde Comenius și-a continuat activitatea de profesor și preot, ajungând chiar rectorul gimnaziului local. Datorită reputației de mare pedagog pe care o dobândise, Comenius era chemat în Anglia (1641), pentru a

Didactica Magna, publicată în limba cehă, în 1632, și în limba latină, în 1657, considerată „o adevărată *Instauratio magna* a pedagogiei”¹¹⁵. Pornind de la constatarea că societatea din acea vreme era bazată pe nedreptate, Comenius considera că dintr-o astfel de situație a decurs și coruperea oamenilor. Dacă inițial natura omului a fost bună, atunci trebuie să ne întoarcem la ea. Este necesară, așadar, o schimbare a societății și o transformare a omului, ceea ce nu se poate realiza decât prin intermediul educației. O astfel de convingere l-a determinat pe G. G. Antonescu să afirme că la Comenius întâlnim, pentru prima dată în pedagogia modernă, „un sistem de pedagogie socială, în sensul că educația este pusă în serviciul societății și considerată ca cel mai sigur mijloc pentru regenerarea și progresul ei”¹¹⁶. Educarea tinerei generații, cultivându-i individului înțelepciunea, virtutea și pietatea, transformă însăși societatea. Pornind de la o astfel de înțelegere a rolului educației, Comenius se adresa guvernanților vremii și oamenilor bisericii, cerându-le să acorde o atenție sporită organizării învățământului, căci, datorită numărului redus de școli și cheltuielilor foarte mari, mulți copii nu beneficiau de educație. Nici modul de lucru cu elevii nu îl mulțumea, mai ales datorită faptului că accentul se punea pe „învățarea cuvintelor” și nu a lucrurilor (caracterul livresc al instruirii). Acest conținut al învățării, ca și caracterul greoi al metodelor determina un progres lent în instruire și, din acest motiv, școala nu-și îndeplinea cu succes menirea. Într-o astfel de școală, cu un conținut și cu metode necorespunzătoare, cu accentul pus pe instruire, neglijându-se educația, nu se pot pregăti tineri cu adevărat folositori societății.

Concepția filosofico-pedagogică dezvoltată de Comenius se dovedește influențată atât de empirism, cât și de raționalism. Astfel, el consideră că inițial sufletul omului este o *tabula rasa*, pe care nu-i scris nimic, însă pe care se poate imprima totul, fără să existe vreo limită, deoarece el este nemărginit. Pe de altă parte, întâlnim la Comenius și o concepție raționalistă asupra sufletului omenesc, asemănătoare cu cea a filosofului Leibniz. Omul este un microcosmos, adică o lume în miniatură, care cuprinde în sine tot ce există în marea lume, adică în macrocosmos. Spiritul lui poate fi comparat cu o sămânță, în care, deși nu avem forma plantei sau a arborelui, totuși se află în realitate chiar planta sau arborele, după cum se poate observa când o punem în pământ și încolțește. Altfel spus, așa cum sămânța conține în sine numai posibilitatea dezvoltării plantei și spiritul conține numai puțința cunoașterii. Prin urmare, nu este necesar să introducem în om ceva din afară, ci numai să dezvelim ceea ce ascunde în sine. Așadar, am putea considera că elementele referitoare la cunoaștere sunt cuprinse în mod aprioric în sufletul nostru. Printr-o astfel de susținere, Comenius intra în contradicție cu opțiunea sa empiristă, prezentată anterior. Pentru a evita contradicția, el recurgea la următoarea soluție: sufletul omenesc nu poate fi privit în întregime în sensul teoriei empiriste, deoarece el dispune de funcțiuni înnăscute. Cunoașterea provine din experiența sensibilă, dar se realizează cu ajutorul funcțiilor sau însușirilor înnăscute ale spiritului omenesc. Și atunci, rolul educației va fi acela de a dezvolta însușirile naturale ale omului, aducându-le și unele modificări. Dobândirea cunoașterii presupune intervenții de natură educativă, absolut necesare pentru a dezvolta sămânța pe care natura a pus-o în om. Dar cum semințele nu sunt încă fructe, tot astfel și omul are înnăscută doar aptitudinea pentru știință, nu și știința însăși. De aceea, omul dacă vrea să-și împlinească destinul trebuie să se cultive, începând din fragedă copilărie. În realizarea intervențiilor educative, dascălii sunt sfătuiți să procedeze precum grădinarul, care îngrijește plantele potrivit nevoilor și posibilităților lor, adică să adapteze educația și învățământul la natura psihologică a copilului și la tendințele acestuia de dezvoltare.

Comenius trebuia să admită puterea educației de a modifica însușirile naturale, deoarece era teolog și, ca atare, în virtutea păcatului originar, admitea ca înnăscute sufletului individual și anumite porniri rele, pe care educația este chemată să le înlăture. În consecință, educația va dezvolta funcțiunile și însușirile înnăscute, le va aduce chiar unele modificări și, în ceea ce privește cunoașterea, va transmite copilului valorile culturii. Predispozițiile necesare pentru a dobândi cunoștințele și a deveni moral și religios le dă natura, însă calitatea de om cult, moral și religios trebuie să ne-o asigure educația. Omul este înzestrat de natură cu aptitudinea de a cunoaște lucrurile (originea științei), de a se stăpâni pe sine și lucrurile din natură (originea virtuții) și de a fi imaginea lui Dumnezeu (originea pietății).

se ocupa de reformarea învățământului conform propriilor idei, apoi în Suedia (1642-1648). Într-un final, el s-a stabilit la Amsterdam, în Olanda, unde a rămas până la sfârșitul vieții. Dintre lucrările elaborate de Comenius reținem: *Janua linguarum resserata* (1631), *Didactica magna* (1632), *Orbis sensualium pictus* (1658).

¹¹⁵ François Guex, loc cit., p. 159

¹¹⁶ G. G. Antonescu, *Istoria pedagogiei. Doctrinile fundamentale ale pedagogiei moderne*, ed. a IV-a, Editura Cultura Românească, București, f. a.

Pe lângă faptul că are aptitudinea de a cunoaște, că posedă simțuri cu ajutorul cărora dobândește cunoștințe despre tot ceea ce există în lume, omului îi este dată și dorința de a ști, tendința spre activitate. Tocmai datorită acestei înzestrări, omul întrunește calitățile necesare pentru a putea fi educat.

Comenius este adeptul educației în conformitate cu natura, îndemnându-i pe educatori să ia exemplu de la natură, care nu forțează nimic, ci lasă totul să se desfășoare firesc, prin subordonare la legile intrinseci de dezvoltare naturală a ființei umane. Imitând exemplul naturii, educatorul nu va greși niciodată și nici nu va întâmpina vreo rezistență majoră din partea celui educat.

Formarea omului presupune dobândirea culturii, a virtuții și a pietății. La naștere, copilul nu posedă decât „semințele” acestora, adică aptitudinile pentru știință, moralitate și religie. Ele devin un bun al fiecăruia numai prin educație. Lipsit de educație, de contactul cu societatea, omul rămâne o ființă sălbatică.

Ca teolog, Comenius considera că această viață nu este decât o pregătire pentru cea eternă. Scopul ultim al omului se află dincolo de lumea pământească: „Tot ce suntem, ce facem, ce gândim, vorbim, urzim, dobândim și posedăm nu este altceva decât o anumită scară pe care ne urcăm din ce în ce mai mult, spre a ajunge cât mai sus, fără însă să putem atinge vreodată suprema treaptă”¹¹⁷. Din acest scop al vieții este dedus scopul educației: pregătirea omului pentru fericirea eternă în viața de apoi. Formarea omului în acest scop ultim presupune realizarea a trei scopuri secundare, care țin de existența pământească: cunoașterea de sine și a realității înconjurătoare, stăpânirea de sine și năzuința spre Dumnezeu. Pentru a ne servi pe noi înșine avem nevoie de știință, pentru a servi aproapele ne trebuie moralitate, iar pentru a servi lui Dumnezeu ne trebuie pietate.

Întreaga operă a lui Comenius este marcată de încrederea în puterea educației. În *Didactica Magna* el afirmă: „toți pot învăța toate”, exprimând, în acest fel, un dublu deziderat: în primul rând, o democratizare a educației, astfel încât toți oamenii să se bucure de avantajele ei și, în al doilea rând, o pregătire enciclopedică a individului, ce amintește de perioada Renașterii. Nimeni nu trebuie neglijat, în virtutea faptului că aparține speciei umane, astfel încât „întreaga omenire să fie cultivată de-a lungul tuturor vârstelor, pentru toate stările sociale, sexe și națiuni”¹¹⁸. Ca o consecință a concepției cu privire la puterea educației, Comenius cerea să se creeze școli pentru toți copiii, indiferent de condiția lor socială, căci numai dacă sunt educați cum se cuvine pot fi cu adevărat folositori societății. Spre deosebire de timpurile trecute, el considera că fetele sunt tot atât de capabile ca și băieții de a-și însuși științele și de a se dedica unor îndeletniciri care presupun un grad ridicat de instruire.

Comenius își dorește ca omul să fie instruit pentru adevăr și înțelepciune, integritate și onestitate, acțiune, altfel spus, să beneficieze de o educație enciclopedică: „...fiecare om, scrie Comenius, să fie deprins nu cu un singur lucru sau cu puține ori cu multe, ci cu toate lucrurile care desăvârșesc cu adevărat natura omenească. Omul trebuie să știe ce este adevărul; să nu se lase indus în eroare de neadevăr. Să iubească binele; să nu se lase sedus de ceea ce este rău. Să facă ceea ce trebuie făcut și să nu admită ceea ce trebuie evitat; cât este nevoie, să vorbească în mod înțelept cu toți despre toate și în nici o împrejurare să nu fie mut. În sfârșit, să acționeze rațional, nu la întâmplare, față de lucruri, față de oameni și față de Dumnezeu, astfel ca în nici o împrejurare să nu se abată de la scopul fericirii sale”¹¹⁹. Pe scurt, să-i luminăm pe oameni cu înțelepciunea, să-i aducem la ordinea justă, iar prin religie să-i unim cu Dumnezeu, astfel încât nimeni să nu rămână străin de menirea lui pe pământ.

Primul scop sau primul aspect al formării omului implică dobândirea de cunoștințe, căci numai dacă el cunoaște rațiunea tuturor lucrurilor poate fi numit, pe drept, ființă rațională. Pentru denumirea acestui scop al educației, Comenius folosește termenul de „erudiție” (cultură). Realizarea celui de-al doilea scop secundar – virtutea (moralitatea) – îi oferă omului posibilitatea de a-și conduce bine propriile acțiuni, iar cel de-al treilea scop presupune cultivarea sentimentului de religiozitate¹²⁰. Aceste trei părți ale educației – erudiția, virtutea și pietatea – constituie, în concepția lui Comenius, temelia vieții terestre, dar și a celei viitoare a omului. Ce fel de cunoaștere stă la baza unei astfel de educații? Comenius este adeptul cunoașterii totalizatoare, realizată prin cercetarea naturii, a propriului eu și a lui Dumnezeu. Există, deci, trei izvoare principale, care alimentează cunoașterea umană: lumea înconjurătoare, spiritul nostru și *Sfânta Scriptură*. Aceste surse ale cunoașterii vin în sprijinul simțurilor, al rațiunii și al credinței omului. Stăpânirea lor îl va

¹¹⁷ Jan Amos Comenius, *Didactica magna*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1970, p. 20

¹¹⁸ Jan Amos Comenius, *Pampaedia*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1977, p. 27

¹¹⁹ Ibidem, p. 27

¹²⁰ Jan Amos Comenius, *Didactica Magna*, p. 24

conduce la cunoașterea integrală a universalului. Astfel, Comenius realizează nu numai o împăcare a celor două tendințe din filosofia vremii, empirismul și raționalismul, ci și o continuare a idealului renescentist de formare a personalității umane, cel al lui Homo universalis.

Omul este o ființă rațională, pentru că cercetează lucrurile, le dă nume, le măsoară și le întrebuițează. Dar până la a ajunge la starea de raționalitate, el are nevoie de instruire. Înțelepciunea dobândită prin instruire nu-i este suficientă omului. Ei trebuie să i se adauge, consideră Comenius, moralitatea și pietatea, de care omul are nevoie pentru a se ridica deasupra celorlalte creaturi și a se apropia de Dumnezeu. Pentru a forma moralitatea, vom sădi în sufletele copiilor o serie de virtuți, precum prudența, cumpătarea, dreptatea, tăria de caracter, prin exercitarea lor, prin exemplul educatorului și prin prescripțiile cuprinse în regulile de viață. În ce privește religia, aceasta nu trebuie să ocupe în programul școlar doar locul unui obiect oarecare de învățământ, ci să constituie, totodată, un principiu de program, care să-i inspire pe profesori în tratarea diferitelor obiecte de studiu. Altfel spus, pretutindeni unde avem posibilitatea vom stimula sentimentul religios al elevilor (pietatea). Pentru a-și cultiva pietatea, copiii vor studia *Scriptura*, ca să cunoască cuvântul lui Dumnezeu, vor cerceta lumea, ca să cunoască opera lui Dumnezeu, se vor cerceta pe ei înșiși, care sunt după chipul și asemănarea lui Dumnezeu. Scrierile autorilor antici vor fi întrebuițate cu mare precauție, doar Seneca, Epictet, Platon sau alți propovăduitori ai bunelor moravuri fiind îngăduiți. În ceea ce privește mijloacele de educație religioasă, acestea se aseamănă foarte mult cu cele ale educației morale. După cum în domeniul educației morale Comenius nu se mulțumește numai cu ideea morală, cu convingerea morală și cere inclusiv exercitarea virtuților morale, tot așa în domeniul educației religioase pretinde exercitarea virtuților religioase. Ele nu vor rămâne la o formă abstractă, deoarece au un caracter normativ, prin urmare sunt menite să ofere stimulente pentru acțiune, îndrumări pentru activitate. Deci, trebuie să punem virtuțile religioase în legătură cu tendința spre activitate a elevului, asigurându-ne că ele vor fi aplicate efectiv și deplin în viața cotidiană. Școala nu trebuie să formeze teologi, ci buni creștini, care își exercită virtuțile creștinești în viața socială.

Așa cum am văzut deja, arta de a învăța trebuie să imite natura, să se conducă după legile proprii acesteia. Regulile și principiile educației sunt deduse din legile naturii. Una dintre ele, din care se deduc reguli și principii cu privire la educație, este formulată astfel: „natura așteaptă timpul potrivit”. Școala însă se abate de la acest principiu, în sensul că nu alege timpul potrivit pentru exersarea spiritelor și nu asigură un progres treptat al copilului.

Un important merit al lui Comenius rezidă în faptul că a dorit să fundamenteze o știință a educației, pornind de la legile naturii, de la conformitatea cu natura. Arta și știința didactică trebuie să fie o copie a naturii. Normele didactice, după care este condusă activitatea școlară, trebuie să imite pur și simplu legile naturii. De exemplu, una dintre cele mai importante legi este aceea care spune că natura nu face salturi, ci lucrează treptat, pornește de la ușor la greu, nu se grăbește și nu încetează până nu își desăvârșește opera. Inspirându-se din această lege, Comenius propune un principiu pedagogic fundamental: educația să se facă ținându-se seama de treptele de dezvoltare ale individului, de particularitățile sale de vârstă. Programul de studiu se va împărți în clase succesive, astfel încât ceea ce se predă mai întâi să deschidă calea pentru ceea ce se predă mai târziu. Pornind de la acest principiu, Comenius ajunge la următoarea concluzie: conținutul instruirii trebuie distribuit în mod corespunzător treptelor de vârstă, astfel încât să nu se predea nimic ce ar depăși capacitatea de înțelegere a copilului. În acest sens, el stabilește o periodizare a vieții copilului, care cuprinde patru stadii: prima copilărie (0 – 6 ani), a doua copilărie (6 – 12 ani), pubertatea și adolescența (12 – 18 ani), tinerețea (18 – 24 ani). Fiecărui dintre aceste stadii îi corespunde un anumit sistem de instruire. Până la 6 ani, copilul este educat în familie (Schola materna), unde deprinde vorbirea, își însușește regulile de igienă, se inițiază în educația morală, își exersează simțurile și își dezvoltă inteligența. În perioada celei de-a doua copilării, este de preferat ca educația să se realizeze în școală, căci nu toți părinții își cunosc datoria de educatori și nici nu au priceperea necesară. Aici se formează cu adevărat individul și este pregătit pentru viață. Mai întâi, de la 6 la 12 ani, copilul urmează școala elementară, când îi sunt exersate imaginația și memoria prin deprinderea unor cunoștințe specifice de religie, citire, scriere, aritmetică, istorie, geografie, astronomie, fizică, morală. De la 12 la 18 ani, el urmează gimnaziul, unde se exersează priceperea și judecata, prin continuarea și aprofundarea materiilor studiate anterior, dar și a altora noi. Urmează Academia sau învățământul superior, la care au acces doar cei înzestrați. În afară de aceste instituții, Comenius solicită înființarea unui „Collegium didacticum”, adică a unei școli pentru viitorii dascăli și tipărirea unor cărți necesare pentru pregătirea predării diferitelor materii.

Învățământul reprezintă principala formă de realizare a educației. Un învățământ rațional se poate înfăptui pe baza cultivării interesului pentru studiu, prin precizarea importanței, a folosului cunoștințelor respective pentru elev. În afara lui, Comenius cere și intervenția instituțiilor sociale, conducătorilor politici, personalităților publice și învățaților, care să sprijine prin inițiative specifice educarea tineretului și buna funcționare a școlilor.

Domeniul pedagogiei căruia Comenius i-a acordat o deosebită importanță este didactica, pe care o înțelegea într-un sens valabil și astăzi: teorie a procesului de învățământ. Mai întâi, el a demonstrat necesitatea unui nou conținut al învățământului, vizând toate categoriile de cunoștințe și toate disciplinele. Referitor la conținutul instruirii, atunci când exprima cerința ca „toți să învețe toate”, Comenius avea în vedere și necesitatea asigurării unui cerc larg de cunoștințe aparținând diferitelor domenii ale cunoașterii, din care să se selecteze ceea ce este important, esențial și folositor în perspectiva vieții practice. Spre deosebire de renașteriști, el acorda o mai mare importanță disciplinelor realiste, pentru că, pe de o parte, sunt folositoare în viața de zi cu zi, iar pe de altă parte, așa cere ordinea naturii: întâi lucrurile și apoi cuvintele. Însușirea conținutului învățământului trebuie să se facă treptat, gradat, printr-o continuă lărgire a volumului de cunoștințe.

Preocuparea de a le asigura copiilor o instruire temeinică l-a condus pe Comenius la stabilirea unui sistem de principii didactice, a căror respectare constituie o garanție a eficienței în predare și învățare¹²¹:

- a) învățătura trebuie să înceapă de la cea mai fragedă vârstă, înainte ca relele existente în societate să corupă sufletele copiilor;
- b) toate cunoștințele se predau cu ajutorul intuiției, adică totul trebuie prezentat de profesor în așa fel încât să fie receptat de elevi prin intermediul simțurilor (legătura dintre lucruri și cuvinte);
- c) elevii nu trebuie încărcăți cu prea multă materie, urmărindu-se cu deosebire dezvoltarea lor psihică și intelectuală (scopul formal);
- d) ordinea dezvoltării funcțiilor intelectuale ale elevului va fi conformă cu evoluția lor naturală (dezvoltarea mai întâi a simțurilor, apoi a memoriei și apoi a judecății);
- e) predarea va fi organizată pe măsura minții, a memoriei și limbajului elevilor;
- f) principiul concentrării și al cercurilor concentrice în învățământ: însușirea cunoștințelor trebuie să se realizeze în mod treptat, prin lărgirea continuă a volumului de informație, astfel încât studiile următoare să nu apară ca ceva nou, ci numai ca o dezvoltare a celor dintâi;
- g) instruirea trebuie să fie conștientă și activă, altfel spus, în locul învățării mecanice, pe de rost, este preferată cea logică, prin participarea activă a copiilor la aflarea adevărului;
- h) predarea trebuie să fie sistematică, adică bazată pe o planificare, eșalonare și redare metodică a conținutului informativ-formativ.

Urmărind fundamentarea unui învățământ ușor, plăcut, stimulat, care să atragă și să implice afectiv copiii, Comenius insista în mod special asupra necesității unei învățări conștiente, deci bazate pe înțelegere. Greșesc acei dascăli care se limitează la a le dicta elevilor cunoștințe, de multe ori fără explicații adecvate, pretinzându-le să le învețe pe de rost.

O importantă contribuție a adus Comenius și la dezvoltarea teoriei privind metoda didactică, considerând că dacă dispun de o metodă bună, chiar și profesorii slabi pot obține rezultate satisfăcătoare. Arta universală de a-i învăța pe toți toate, cum este numită didactica, ne arată cum pot fi inițiați tinerii metodic, sistematic, după anumite principii, în tainele cunoașterii, ale științelor, bunelor moravuri și pietății. Deși este conștient de faptul că aptitudinile elevilor sunt diferite, el crede că toți pot fi educați și instruiți utilizând aceeași metodă, pentru că toți trebuie să fie conduși spre același scop (cultură, virtute, pietate) și pentru că toți au aceeași natură. Ce fel de abordări metodologice propune Comenius? Metodele de predare, consideră el, sunt cu deosebire intuiția și exercițiul: intuiția este cerută mai ales de științe, exercițiul mai ales de arte.

Intuiția presupune efectuarea analizei, după cum exercițiul sau desfășurarea unei activități practice implică sinteza. Utilizarea cunoștințelor și deprinderilor în situații noi cere judecarea acestora prin comparație sau analogie. Metoda exemplificării trebuie utilizată atât în formarea morală sau religioasă, cât și în asimilarea cunoștințelor despre natură. Acestui sistem corelat de acțiuni, Comenius îi spune „metodă”. Educația, apreciază el, se realizează preponderent prin acțiune și pornind de la o bază intuitivă. Facultățile

¹²¹ Ibidem, p. 76 și urm.

spirituale ale copilului, cum ar fi gândirea sau memoria, se dezvoltă prin exersarea lor, deci prin intermediul unor activități proprii. Chiar și în ceea ce privește formarea religiozității copiilor, Comenius pune accentul pe dimensiunea practic-acțională a instruirii, căci este necesar să formăm creștini practicieni și nu teoreticieni, religia dezvoltându-și valoarea prin efectul său. Credința, iubirea și speranța vor fi formate și întărite prin practicarea lor și nu la modul speculativ, abstract. Jocul este o prelungire sau o completare a activității și de aceea reprezintă un important mijloc de manifestare a spiritului copilului. În lucrarea *Informatorul școlii materne*, Comenius prezintă și o autentică teorie a jocului, relevându-i principalele virtuți educative. Astfel, jocul satisface nevoia de mișcare a copilului, recrează și dezvoltă agerimea spiritului, stimulează nevoia de a trăi și lucra în colectivitate, dezvoltă inițiativa și perseverența. Eficiența sa este relevantă nu numai în planul dezvoltării fizice, ci și al dezvoltării intelectuale și morale a copilului.

Dorind să-și prezinte cât mai clar concepția asupra metodologiei didactice, Comenius a oferit și exemple de cum se poate desfășura o lecție. La început se vor verifica temele; înainte de a trece la predarea noilor cunoștințe, profesorul va purta cu elevii o discuție asupra conținutului lecțiilor predate anterior. Scopul este acela de a stabili o legătură între elementele de cunoaștere de care elevul dispune deja și ideile noi pe care urmează să și le însușească. Totodată, profesorul va căuta ca prin intermediul întrebărilor adresate se le stârnească elevilor curiozitatea epistemică față de noul conținut. Aceasta este „pregătirea apercetivă”. El va prezenta, mai apoi, noul conținut, pe cât posibil făcând apel la intuiție. Pornind de la exemple, de la cazuri concrete, elevii se vor ridica la cunoașterea regulilor și legilor abstracte. După ce elevul și-a însușit ideea abstractă i se vor oferi exemple concrete noi, care să-i arate cum această regulă se aplică și la alte cazuri. Aceste exemple trebuie culese, pe cât posibil, din viața practică, pentru ca elevul să-și dea seama că ideile pe care le dobândește în școală îi sunt utile în viață. Pentru a stimula atenția, profesorul își va întrerupe expunerea și va pune întrebări. La sfârșitul lecției, el le va oferi și elevilor prilejul să pună întrebări. Apoi, unii dintre ei vor explica, în fața colegilor lor, cunoștințele abia predate de către profesor și vor face exerciții aplicative.

De reținut sunt și propunerile lui Comenius cu privire la formele de organizare a procesului de învățământ, structura anului școlar și programul de studiu. Meritoriu este faptul că, pentru organizarea procesului de învățământ, a introdus sistemul pe clase și lecții, ale cărui principale avantaje ar consta în:

- a) pentru profesor este mai plăcut, întrucât lucrează cu mai mulți elevi deodată;
- b) elevii se vor stimula reciproc și vor profita de momentul în care se vor repeta cunoștințele predate de profesor.

Comenius a pledat pentru alternarea activităților în clasă cu momentele de repaus, conform unui orar în prealabil întocmit, a introdus sistemul vacanțelor și a folosit expresia „an școlar”.

Până la Comenius, nici un alt autor nu mai prezentase un sistem pedagogic încheiat și coerent, ci mai degrabă păreri izolate, presărate într-o ordine de idei care se refereau cu prioritate la o altă problemă decât cea a educației. El a abordat aproape toate problemele pedagogiei, luând în discuție, de pe poziții reformatoare, politica educațională, laturile educației, conținutul ei, organizarea și planificarea procesului instructiv-educativ, metodologia didactică, soluțiile oferite constituind un reper și o sursă de inspirație pentru abordările ulterioare. Influența pe care a exercitat-o asupra teoriei și practicii pedagogice ulterioare a fost covârșitoare, ea resimțindu-se destul de mult și astăzi.

3. John Locke

În configurarea concepției sale pedagogice, John Locke¹²² a fost influențat de educația primită în familie, de proasta impresie pe care i-a produs-o școala engleză din acel timp, de experiența dobândită ca preceptor al copiilor contelui de Shaltesbury și, evident, de propriul sistem filosofic. După mărturiile făcute în lucrarea *Câteva cugetări asupra educației* (1693), educația primită din partea tatălui său s-a caracterizat printr-o trecere lentă de la disciplina severă, autoritară, din prima perioadă a copilăriei, la o educație din ce în ce mai liberă. Dacă disciplina severă și restricțiile sunt necesare în formarea copilului la o vârstă fragedă, când nu dispune de o dezvoltată capacitate de judecată și de un veritabil discernământ, este grav să-l tratezi la fel pe un tânăr, care are destulă minte pentru a se conduce singur. Referitor la școala engleză din acea epocă, ancorată încă puternic în tradiția culturii medievale, John Locke manifesta o atitudine pronunțat

¹²² John Locke (1632-1704) s-a născut la Wrington, lângă Bristol (Anglia). A studiat cultura clasică la Colegiul de la Westminster și filosofia la Universitatea Oxford. Cele mai importante scrieri ale sale sunt: *Eseu asupra intelectului omenesc* (1690) și *Câteva idei asupra educației* (1693).

critică. Concentrarea studiilor asupra limbilor clasice și moderne (franceza, italiana), metodele neadecvate de predare, slaba pregătire a multora dintre profesori, disciplina severă și pedepsele corporale sunt rând pe rând repudiate. Concepția umanistă despre valoarea individualității și libertatea rațiunii umane, care încerca să transpună idealul antic în lumea modernă, era prea puțin reprezentată în școala engleză. În timpul studiilor universitare la Oxford, Locke a fost puternic influențat de concepțiile filosofice ale lui Bacon și Descartes. Datorită influenței lui Bacon, el împărtășește concepția empiristă, conform căreia toate cunoștințele ne vin din experiența sensibilă, dar dată fiind și influența lui Descartes își corectează empirismul admitând și intervenția rațiunii în realizarea cunoașterii, acesteia revenindu-i rolul de a ordona, sistematiza și sintetiza cunoștințele obținute prin experiență. John Locke deosebește două căi pe care experiența ne furnizează cunoștințele: percepția externă, numită senzație și percepția internă, a propriilor noastre stări sufletești, pe care o numește reflexie¹²³. Prin urmare, pe de o parte contactul sufletului nostru cu lumea externă, pe de altă parte, contactul cu propria noastră lume sufletească, răsfrângerea conștiinței asupra ei însăși. Concepția lui Descartes despre existența ideilor înnăscute nu este acceptată, căci, considera filosoful englez, la naștere mintea omului este o *tabula rasa*, pe care cu timpul se adună, prin experiență, materialul din care intelectul va construi întregul edificiu al cunoașterii. Ideile compuse sau abstracte din sufletul nostru sunt rezultatul activității spiritului, care prelucrează, combină și asociază ideile simple dobândite prin simțul extern (senzații) sau prin simțul intern (reflecția).

Ideile pedagogice ale lui John Locke sunt expuse în volumul *Câteva cugetări asupra educației* (1693). Punctul de plecare îl constituie problema educabilității, mai exact, dacă ea este absolută sau relativă. În opinia lui John Locke, educația are puterea de a transforma caracterul omului: fericirea sau nenorocirea acestuia sunt, în cea mai mare parte, propria sa operă. Din naștere, sufletul copilului este ca o foaie albă de hârtie, care se umple, mai apoi, prin experiență și prin educație. Oamenii sunt ceea ce sunt datorită educației; deosebirea ce se observă între ei, sub aspectul deprinderilor morale și aptitudinilor, se datorează în cea mai mare parte educației.

John Locke nu vorbește despre formarea omului în general, ci despre formarea gentlemanului, adică a unui individ demn și cu maniere elegante, care să conducă treburile publice în mod rațional și eficient. De ce a adoptat o astfel de abordare este simplu de înțeles. Un prieten, care știa că a funcționat ca educator în casa contelui de Shaftesbury, îl ruga să-i sugereze câteva îndrumări, pentru educarea copilului său, îndrumări pe care Locke le-a oferit sub forma unor scrisori, publicate ulterior în amintitul volum. Așadar, lucrarea a fost scrisă pentru educația unui tânăr nobil în cadrul familiei, totuși, interpretată în mod adecvat, concepția sa despre educație oferă perspective interesante și pentru educația în școală.

Omul este o ființă educabilă, deoarece se naște înzestrat cu anumite aptitudini, care reprezintă premisele de la care educatorul va porni în activitatea sa, modelându-le și dezvoltându-le în sensul manifestării lor, nicidecum prin impunerea cu forța a unor calități. Majoritatea acelor calități, pe care le considerăm ca daruri naturale, sunt produse ale exercițiului, căci numai prin exercițiu au ajuns la un anumit grad de dezvoltare. Referindu-se la formarea personalității umane, John Locke consideră că oamenii „sunt buni sau răi, folositori sau nu, datorită educației pe care au primit-o. Ea este aceea care determină deosebirile mari între oameni”¹²⁴. El subliniază însă și importanța naturii individuale: educația are puterea de influențare a caracterului, însă această putere este limitată de natura individuală a omului. Prin urmare, caracterul poate fi transformat, dar numai în parte. John Locke limitează, așadar, puterea educației, prin influența individualității naturale.

În lucrarea *Câteva cugetări asupra educației*, John Locke abordează, așa cum procedat mai toți pedagogii care îl precedaseră, cele trei laturi ale educației: fizică, morală și intelectuală. Chiar dacă nu se distinge printr-o sistematizare riguroasă, iar pe alocuri se dovedește redundantă, lucrarea ne prezintă cu suficientă claritate concepția autorului ei asupra educației. Așa cum arată G. G. Antonescu¹²⁵, întâlnim în lucrarea lui John Locke patru noțiuni care, împreună, configurează idealul educațional:

- a) virtutea, prin care înțelege acordul voinței cu normele, pe care le impun rațiunea, legea civilă și religia;
- b) înțelepciunea, prin care înțelege simțul practic, prudența, chibzuința, îndemânarea, care ne călăuzesc în viața de zi cu zi;

¹²³ John Locke, *Eseu asupra intelectului omenesc*, Editura Științifică, București, 1961, p. 81 și urm.

¹²⁴ John Locke, *Câteva cugetări asupra educației*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1971, p. 4

¹²⁵ G. G. Antonescu, loc cit., p. 83 și urm.

- c) buna creștere, prin care înțelege modul de a ne comporta în lume, bunele maniere (este calea de exteriorizare, de manifestare a unor însușiri sufletești cu caracter moral, în primul rând a virtuților);
- d) instruirea (știința), adică transmiterea și asimilarea de cunoștințe prin intermediul sistemului de învățământ.

John Locke subordonează înțelepciunea și buna creștere moralității, prin urmare virtuții. De asemenea, după cum virtutea și buna creștere sunt apreciate, în primul rând, prin raportare la normele sociale și au ca urmare firească fericirea omului virtuos, tot așa și înțelepciunea este apreciată prin prisma exigențelor vieții sociale și are drept urmare firească fericirea omului înțelept. Virtutea, buna creștere și înțelepciunea țin de educația morală, iar instruirea de educația intelectuală.

Față de intelectualismul exagerat al pedagogiei umanismului renascentist, care predomina încă în acea vreme, John Locke are meritul de a fi dat o importanță crescută moralității, pe care o considera drept scop esențial al educației, punând-o chiar mai presus de formarea intelectuală. Din acest motiv, François Guex îl caracterizează astfel: „Locke aparține acelei categorii încă puțin numeroase de pedagogi care consideră că marea problemă în educație nu este atât de a mobila memoria, de a dezvolta inteligența, cât de a forma caractere energice, oameni iubitori și practicanți de înalte virtuți”¹²⁶. Un gentleman trebuie să-și dorească pentru copilul său virtutea, prudența, bunele maniere, instruirea. Dintre acestea, virtutea ocupă prim-planul în educație. În consecință, copiii nu vor fi stimulații în ceea ce întreprind de interes, credință sau pedeapsă, ci de sentimentul onoarei.

Scopul educației fizice este de a-i asigura individului sănătatea și vigoarea corporală, oferindu-i reguli privind alimentația, îmbrăcămintea, igiena și dezvoltându-i deprinderi și obișnuințe de viață. În realizarea ei trebuie să se țină seama îndeosebi de temperamentul și constituția fizică a copilului¹²⁷. Dacă prin educația fizică urmărim să întărim corpul, prin educația morală urmărim să întărim energia voluntară a individului, pentru a-l face rezistent la tentații și dornic de a se supune numai rațiunii: „Marele principiu și temelie tuturor virtuților și valorilor, afirmă pedagogul englez, este posibilitatea omului de a-și stăvili propriile lui dorințe și de a se opune propriilor lui porniri, pentru a urma numai ceea ce mintea îi spune că este mai bun, chiar atunci când dorințele l-ar îndrepta spre alte căi”¹²⁸. Pe primul plan al formării omului se situează virtutea, apoi prudența (sau inteligența practică) și cunoașterea bunelor maniere. A fi virtuos înseamnă a nu te lăsa furat de pasiuni sau înclinații nefirești. Virtutea rezultă în urma acordului dintre normele morale și rațiunea umană, constituind o garanție a îndeplinirii datoriilor morale și a dobândirii fericirii: „...temeiul tuturor virtuților și perfecțiunilor morale stă în înfrânarea dorințelor noastre, când acestea nu sunt călăuzite de rațiune”¹²⁹. Care sunt mijloacele cele mai importante pentru realizarea educației morale, pentru întărirea energiei voluntare în lupta contra tentațiilor? Un prim mijloc ar fi pedeapsa corporală, mult întrebuițată în școlile vremii. Locke cerea însă ca aceasta să fie aplicată numai în extremis, aducând argumente solide în acest sens:

- a) Dacă dorim ca voința să fie pusă în acord cu rațiunea și nu cu simțurile, atunci prin mijloacele educative întrebuițate nu trebuie să ne adresăm tocmai simțurilor și instinctelor. Copiii se supun în fața pedepsei nu din convingere, ci pentru a evita o neplăcere corporală. Deci, atunci când recurgem la pedepse în loc să subordonăm simțurile rațiunii – și acesta este scopul educației – ajungem la rezultatul opus, adică întărim pornirile instinctive.
- b) Pedeapsa corporală îl îndepărtează pe elev de educator și îi face antipatic obiectul de învățământ.
- c) Rezultatul final la care ar duce o astfel de educație morală ar fi că în loc să formăm caractere energice, personalități puternice, am forma naturi umane servile.

John Locke nu admite pedeapsa corporală, deoarece o disciplină de sclav va naște un caracter de sclav. Consecințele pedepsei corporale sunt și de alt ordin: copiii nu devin mai harnici, mai silitori, ci mai degrabă ajung să urască învățătura. De aceea, este bine ca educatorii să adopte o cale de mijloc: nici severitatea împinsă la extreme, nici subordonarea la toate capriciile copilului.

¹²⁶ François Guex, loc cit., p. 177

¹²⁷ John Locke, loc cit., p. 15

¹²⁸ Ibidem, p. 20

¹²⁹ Ibidem, p. 23

Un al doilea mijloc educativ, de care vorbește Locke, este recompensa pentru faptele bune. Dar recompensele de ordin material stârnesc plăceri posesive, chiar senzitive. Critica adusă recompensei este asemănătoare cu aceea adusă pedepsei. În genere, recompensa se adresează tot simțurilor, excepție făcând cazurile când se adresează simțului moral. Prin recompensă îi cerem elevului să renunțe la un capriciu, pentru ca, în schimb, să-i satisfacem un altul. Ne putem întreba, atunci, unde mai este efectul educativ ? În loc să slăbim tendințele simțurilor, le întărim și mai mult. Locke nu este adversarul celor ce acordă copiilor mulțumiri, dar înțelege că aceste plăceri nu trebuie să constituie o răsplată pentru fapte bune, ci o favoare pe care educatorul o acordă celui educat.

Recompensele și pedepsele pot stimula progresul elevului, dar de multe ori îl împiedică. De aceea, este de preferat să se folosească stima ca recompensă și disprețul educatorului ca pedeapsă de natură morală: „Stima și disprețul sunt imboldul ce stimulează mintea mai mult decât orice, de îndată ce copilul le poate simți. Dacă veți izbuti să treziți în copii sentimentul onoarei și teama de rușine și dispreț, puteți fi sigur că ați statornicit în mintea lor principiile care îi vor călăuzi întotdeauna pe drumul drept”¹³⁰. În consecință, copilul va fi interesat să-și cultive și să prețuiască sentimentul onoarei. Mijlocul cel mai adecvat în educație este aprobarea și dezaprobarea faptelor elevului. Procedând în acest fel, noi nu ne mai adresăm simțurilor, ci sentimentelor superioare ale copilului, îndeosebi sentimentului moral. Muștrările nu le vom face cu patimă, ci în cea mai strictă intimitate, în schimb laudele, atunci când sunt meritate, le vom face în public.

Fiind un filosof empirist, John Locke accentuează importanța intuiției în educație. Toate cunoștințele ne vin prin contactul direct cu realitatea, prin experiență. Dar contactul direct cu realitatea, în domeniul educației, înseamnă recursul la intuiție. Aceasta își dovedește eficiența atât în domeniul educației intelectuale, cât și în cel al educației morale, unde constă în exemplele bune sau rele, pe care copilul le primește de la semenii lui, în societatea cărora trăiește. Utilizarea exemplului are ca rezultat formarea bunelor deprinderi. Pentru formarea convingerilor morale sunt recomandate convorbirile, adică discutarea chestiunilor din domeniul moralei.

Referindu-se la rolul instrucției morale, John Locke ia în discuție două perspective de abordare. După o primă interpretare, ea servește la a-l ajuta pe copil ca, după ce și-a format bunele deprinderi, să aplice principiile morale într-o etapă de dezvoltare în care înțelegerea acestora este dificilă sau chiar imposibilă. Altfel spus, atunci când îi vom forma prin instruire convingerea morală, el va fi pregătit deja sub aspect volitiv, prin intermediul deprinderilor, ca să poată aplica principiile, pe care i le transmitem. Într-o a doua interpretare, accentuată de către John Locke, putem în foarte multe cazuri să pornim de la convingeri spre deprinderile morale. El crede că am putea, înainte de a-l determina pe elev să-și formeze anumite obiceiuri, să-l convingem de utilitatea lor. Cu alte cuvinte, am putea să apelăm, mai întâi, la rațiunea lui, pentru a-l convinge de valoarea unor norme, cerându-i apoi să le aplice.

În ce privește locul cel mai potrivit în care să se realizeze educația morală, familia sau școala, John Locke este un adept hotărât al educației în familie, din mai multe motive:

- a) familia respectă individualitatea copilului mult mai bine decât o face școala;
- b) proasta impresie pe care i-o provocaseră școlile engleze din acea vreme;
- c) exemplul, unul dintre cele mai importante mijloace de educație morală, este mult mai bun în familie, decât în școală.

În abordarea educației intelectuale, John Locke caută să lămurească, mai întâi, care este scopul acesteia. El ajunge la concluzia că putem distinge, în general, trei tendințe cu privire la această problemă:

- a) transmiterea valorilor culturale moștenite de la generațiile anterioare;
- b) asigurarea cunoștințelor necesare pentru viața practică;
- c) exersarea și dezvoltarea funcțiilor și proceselor psihice.

John Locke critică modul în care li se asigura copiilor, în acel timp, cultura generală. Este vorba de cultura generală formată pe baza studiilor clasice, care, după părerea sa, nu servesc la nimic în viață. De fapt, el nu se pronunță împotriva culturii generale ca atare, ci mai mult împotriva modului în care ea era concepută în acea vreme, cerând predarea numai a acelor cunoștințe care sunt utile în viață. Referitor la aspectul formativ al educației, adică la dezvoltarea funcțiilor intelectuale ale elevului, John Locke considera că nu este suficient ca acesta să primească în mod pasiv ceea ce îi transmite profesorul, că nu e suficient să creadă ceea ce i se spune, ci trebuie să se convingă prin propria lui rațiune de adevărul ideilor dobândite. Instruirea

¹³⁰ Ibidem, p. 30

trebuie să se debaraseze de jargonul scolastic, ea trebuie să se rupă, în fond și în formă, de detestabila tradiție.

Pentru o cât mai bună realizare a educației intelectuale, John Locke stabilește și câteva principii de urmat:

- a) cultivarea interesului, aflat în legătură cu două înclinații naturale ale copilului: curiozitatea naturală, considerată drept instrumentul cel mai prețios cu care natura l-a înzestrat spre a putea înlătura neștiința, și tendința către activitate, manifestată în dorința copilului de a fi mereu ocupat;
- b) pentru a stimula interesul elevului nu este recomandabil să procedăm pe cale abstractă, ci să pornim de la contactul direct cu realitatea; prin urmare, trebuie să sprijinim instruirea bazată pe intuiție;
- c) cunoașterea individualității copilului și respectarea ei, îndeosebi pentru a putea aplica cele mai adecvate metode de educație;
- d) învățământul trebuie să apeleze la judecata și pricepera copilului, nu la memoria lui (dimensiunea formativă a instruirii).

Cum trebuie să se realizeze instruirea? Este de preferat ca ea să înceapă atunci când copilul are dispoziția necesară și își manifestă liber apetența de a învăța, urmând ca ideile care vor alcătui conținutul cunoașterii să se dobândească în mod treptat și progresiv. La început, instruirea se va desfășura ca un joc, trecându-se, mai apoi, la munca efectivă. Expunerea cunoștințelor de către profesor trebuie să fie cât mai plăcută și mai destinsă. Este exclusă învățarea pe de rost, precum și predarea exclusiv verbală, fără demonstrație și fără manipularea lucrurilor. Realitatea va fi prezentată copilului așa cum este ea, deoarece singurul mijloc de a ne apăra împotriva relelor lumii constă într-o bună cunoaștere a lor. John Locke apreciază pozitiv și educația fizică, admițând preceptul: „Minte sănătoasă în corp sănătos”. Prin intermediul ei se va fortifica trupul, a cărui moleșire atrage după sine o diminuare a forței spiritului. El recomandă exercițiile și jocurile în aer liber, scrima, călăria, un regim simplu de hrană, băile reci și somnul regulat timp de opt ore.

O notă caracteristică a pedagogiei lui John Locke este utilitarismul, care se manifestă atât în domeniul educației intelectuale, cât și în cel al educației morale. În domeniul educației intelectuale, el prefera studiile folositoare în viața cotidiană și le punea pe plan secund pe celelalte, care servesc numai pentru cultura generală. În domeniul educației morale, el apela la acele stimulente educative care au o certă valoare utilitară. Criticând caracterul scolastic al învățământului, al educației de până atunci, acuzată de formalism și artificialitate, John Locke propunea un sistem de instruire adecvat intereselor copilului și dezvoltării accentuat pragmatice a societății. Realizarea instruirii în acord cu principiul utilității, presupune alegerea acelor materii de studiu, a acelor conținuturi informative, care aduc un folos pentru cel ce se instruieste: scrierea, citirea, desenul, retorica, matematica, geografia, astronomia, fizica, morala, dreptul, contabilitatea, noțiuni de economie. Ca deprinderi practice indică dansul, muzica, scrima și călăria.

John Locke nu agreea învățământul public, ci recomanda pe cel privat, realizat în familie cu ajutorul unui preceptor, acesta prezentând importantul avantaj de a-l pune la adăpost pe tânăr de eventualele influențe negative venite din partea celorlalți. El se arăta destul de sceptic față de virtuțile educogene ale grupului de elevi. Un rol important îl au călătoriile, care îl pot pune pe copil în fața dificultăților existenței concrete. Cei care se ocupă de educația copiilor trebuie să le studieze cu atenție zestrea lor naturală (aptitudinile), să cunoască diversele moduri de comportare și să constate, în urma unor numeroase experiențe, ce pot să-și însușească mai ușor și ce li se potrivește mai bine¹³¹. Un bun educator este acela care posedă o serie de calități: comportament ireproșabil, manierat, să cunoască lumea și viața, să se bucure de stima celor apropiați și a părinților copilului. Pe lângă acestea, el trebuie să se dovedească un bun cunoscător al lumii, al obiceiurilor, gusturilor, vicleniilor, lipsurilor epocii sale și să fie în stare să le prezinte elevului său, în așa fel încât să fie cât mai bine înțelese.

Influențele exercitate de gândirea pedagogică a lui John Locke în secolele care i-au urmat au fost considerabile. Exercițiile de dezvoltare a simțurilor copiilor pe care le-a propus au fost puse în practică, mult mai târziu, de Maria Montessori. Ideea de utilitate a fost preluată și dezvoltată de pedagogia utilitaristă (Herbert Spencer) și de cea pragmatistă (John Dewey), iar sugestiile empiriste privind învățarea au fost preluate de către Pestalozzi sau Herbart, în abordarea lecției ca succesiune de etape concrete.

¹³¹ Ibidem, p. 35